čeština doma a ve světě

ročník III.

ČESKÝ JAZYK

NADACE
PRO
LINGUA
BOHEMICA

PŘI KATEDŘE
ČESKÉHO JAZYKA
FILOZOFICKÉ FAKULTY
UNIVERZITY KARLOVY

Vydává čtyřikrát ročně
Filozofická fakulta UK v Praze, centrum pro DeskTop publishing
(grafické zpracování Drahomíra Marešová),
v nákladu 400 výtisků.

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, Naďa Bayerová, František Fröhlich, Milan Jelínek,
Zdena Palková, Vladimír Smetáček, Alexandr Stich, Dušan Šlosar,
Ivan Vyskočil, Jiří Žáček

Redigují členové katedry českého jazyka FF UK:
Ivana Bozděchová, Ondřej Hausenblas, Tomáš Hoskovec (redaktor čísla),
Eva Hošnová, Karel Kučera, Alena Macurová, Jiří Rejzek,
Ivana Christová a Barbora Karlíková (technické pracovnice),
Josef Šimandl (výkonný redaktor a typograf),
Oldřich Uličný (vedoucí redaktor)

Adresa redakce:
Katedra českého jazyka FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1;
tel. 248 111 26, linka 210

Text zpracován převážně v editoru WordPerfect.

Ilustrace: Jana Randáková

ISSN 1210-9339

Cena jednoho výtisku: tuzemská 23 Kč; zahraniční 6,90 $ - 11,90 DEM

Objednávky z ČR i ze zahraničí vyřizuje
ediční oddělení FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
tel. 248 111 26, linka 298

Objednávku lze zaslat také faxem na zahraniční oddělení FF UK (248 121 66)
nebo pomocí E-mailu (ivana.bozdechova@ff.cuni.cz)

V tomto čísle se objevují latinské podtisky, nadtituly a hojněji i latinské citátové obraty, aby zviditelnily skutečnost, že spisovný jazyk i jeho popis se po staletí vyvíjely v kontaktu s latinou. Čtenář klasického jazyka méně znalý či zcela neznalý najde potřebný slovníček na konci čísla. — Jste přes latinu *expert?* Pak jistě také víte, od čeho pochází a co obnáší slovo *expert;* do slovníčku se dívat nemusíte.

Taj

Kdyby mi bylo něco nejasného kolem poštovních známek a chtěl bych se dobrat odpovědi, obrátil bych se na časopis filatelistů. Obracím-li se na časopis znalců českého jazyka, činím tak logicky proto, že potřebuji radu z vašeho oboru, vážení zasvěcenci do tajů naší mateřštiny. Pomozte mi, prosím, objasnit následující taj.

Ten taj mi nasadil do hlavy spisovatel Zdeněk Mahler, když jsme se před časem sešli na jedné autogramiádě a bavili jsme se o záhadách češtiny. Jmenovaný vysvětlovač a objasňovatel všeho možného se mi svěřil, že je v úzkých před záhadou, proč zatím v životě nepotkal žádného pana Hnědého, ani paní Hnědou.

Otázal se mě, zda já se někdy setkal s nějakým tuzemským nositelem příjmení dotyčného zabarvení. Napadl mě americký John Brown, německý Werner von Braun, ale z domoviny mi na mysli vytanula jedině houba hnědák. Po návratu domů jsem snaživě zalistoval v knížce paní doktorky Dobravy Moldanové Naše příjmení. O Hnědých tam není ani ň, ani h.

Pan Mahler zřejmě netušil, do jaké míry mě svým tajem infikoval. Kudy chodím, tudy pátrám. V objemném pražském telefonním seznamu jsem našel příjmení rozličných barev — kromě té, kterou jsem hledal. Poptával jsem se i mezi známými, ale ani ťuk. Došlo to tak daleko, že po pozvání do pořadu Novoty na Radiu Echo jsem letos 7. února na vlnách tohoto celoplošného rádia vyslovil otázku, zda někdo z posluchačů zná nějakého Hnědého. Neozval se nikdo, což pro mě znamenalo šlus možností fejetonisty.

Usoudil jsem, že mi zbývá už jen šance obrátit se na odborníky, takže píši sloupek do tohoto časopisu. Vážení jazykozpytci, dočtu se v některém z příštích čísel nějaké zasvěcené vysvětlení záhadné absence Hnědých mezi tuzemskými příjmeními?

Vinou dějin 20. století nevyvolává tato barva zrovna nejlibější asociace, ale příjmení vznikla přece už drahnou dobu před vznikem tzv. hnědého nebezpečí, takže by bylo věru vytáhlením přes ruku, kdyby někdo z bohemistů chtěl zužitkovat tento fakt jako výraz zítřku našeho holubičího národa. Hnědá může být i oku libá — stačí si představit jarní hlínu.

Vážně, čím je to, že tahle barva vypadla z barevnice českých příjmení? Že by tomu bylo proto, že jsme tradičně nastaveni buďanebově? Tedy buď bíle, nebo černě? Buď růžově, nebo šedivě? (Třeba je moje otázka úplně vadná, protože někde se nějaký Hnědý možná vyskytuje, jen se o něm neví.)

Zkrátka — předem děkuji za pomoc a těším se na to, že mi vše zasvěceně vysvětlíte, vytmavíte a vyhnědíte.

Rudolf Křesťan

Rádi tak učiníme; ale nepůjde to jinak, než že učiníme exkurs do toho, co o vývoji jazyka víme a co se o něm domýšlíme.

Braun a Brown kontra Hnědý

Někdy stačí i základní jazykové znalosti k tomu, abychom zjistili, že mnoho českých příjmení má své odpovídající protějšky v jiných jazycích. Tak například našemu panu Kovářovi odpovídá ve slovenštině Kováč, v ruštině Kuzněcov, v angličtině Smith a v němčině Schmied. Jen s malým úspěchem by se ale setkal ten, kdo by se snažil najít český významový ekvivalent k anglickému příjmení Brown či německému Braun a očekával by častý výskyt pana Hnědého. Z Centrálního registru obyvatelstva máme dnes doloženo jen kolem dvaceti nositelů tohoto příjmení.

Důvody, proč je v němčině a angličtině příjmení Braun, Brown poměrně hojné, zatímco v češtině jeho ekvivalent Hnědý ne, jsou mimojazykové. Nejpravděpodobnějším vysvětlením se zdá fakt, že za motiv pro pojmenování určitého jedince byl volen takový znak, jímž se tento člověk výrazně lišil od ostatních. Mohla to být právě tmavší barva pleti, vlasů nebo očí, která nebyla pro germánské kmeny zrovna typická; u Slovanů (zvláště západních a jižních) však nebyla ničím výjimečným. Za základ příjmí (z nichž se později vyvinula příjmení) byl brán příznak vzácný, nezvyklý, vyskytující se jen u menší části populace. Kdyby byl každý druhý Němec „hnědý", ztratilo by toto označení svoji rozlišovací schopnost, kvůli níž původně vzniklo. Proto by příjmí Hnědý u spíše tmavovlasých a tmavookých Slovanů nemohlo svého nositele jednoznačně identifikovat.

Trochu jinak tomu bylo v těch případech, kdy se člověk vyznačoval zvláště tmavou kůží a vlasy ještě tmavšími, než bylo běžné. Potom nic nebránilo tomu, aby byla tato skutečnost použita pro jeho pojmenování, jak nám dokládají česká příjmení Černý, Černáč, Černák, Čerňák, Černáš, Černát, Černoch a další. Naproti tomu na příjmí Hnědý uvádí J. Beneš (O českých příjmeních, Praha 1962, s. 253) jen ojedinělý doklad z roku 1477 *Nicolaus dictus Hniedy*.

Tolik k příjmení Hnědý. A jak je tomu s hnědou barvou vůbec? Německé slovo *braun* i anglické *brown* mají velice starý, už indoevropský základ *bhrū-no-* vycházející z kořene *bher-*. Je dochován mj. v řeckém slově *fryné* (φρύνη) ‚hnědá (!) žába, ropucha' (indoevropskému *bh* zde odpovídá řecké *f*) a dále i v slovanských jazycích, kde se ovšem jeho „barevný" význam poněkud pozměnil. Jak uvádí Machek, slovenské *(za)bronieť (sa)* znamená ‚zapalovat se, dostávat barvu zralosti' (o ovoci), ukrajinské sloveso *brenity* má význam ‚dostávat plavou barvu, zrát', v ruštině existuje slovo *bronet'*, tj. ‚zrát' (o ovsu), tedy vlastně ‚dostávat nažloutlou barvu'. Staroruské *bronъ* označovalo bílou barvu koně. Odtud je to už jenom kousek k českému *brůna* ‚plavý, bílý kůň' a polskému nářečnímu *brony szymliczek*. Z toho Machek vyvozuje, že u Slovanů se *bronъ* zřejmě stalo odborným názvem pro plavou, světlou barvu zrajícího obilí, tedy „bělajícího", a přeneseně pro plavého koně (nikoli zcela bílého).

Výraz *hnědý* vykládá V. Machek ze slovanského základu. Souvisí pravděpodobně buď se *snědý*, nebo s *gnět-* (z toho máme dnes v češtině ‚hnísti'). Hnědý by potom byl takové barvy, jako uhnětený chléb, ztmavlý pečením.

Porovnáme-li vzájemně výrazy slovanských jazyků užívané pro označení té barvy, které v češtině říkáme hnědá, zjistíme, že ne vždy existuje pouze jediný ekvivalent, respektive že odpovídající adjektiva je možné užívat jen v úzkém kontextu, ve spojení s určitými podstatnými jmény a s jistými omezeními.

Polština zná slova *brązowy* (doslova česky vlastně ‚bronzový, mající barvu bronzu'; takové mohou být boty, oči, vlasy nebo třeba aktovka), dále *brunatny* (tmavohnědý do červena, tmavočervenohnědý — užívá se například pro vyjádření barvy peří, kožichu, chlebové kůrky, uhlí, medvědí srsti, listí) a *bury* (spíše ‚tmavošedý s hnědým odstínem' než hnědý). Podobně jako české *brunátný* ‚tmavě rudý, nachový, purpurový' bylo však i polské *brunatny* převzato z němčiny. (Stejného původu je i slovo *brunet*, přejaté ovšem z francouzštiny, kde je rovněž germánskou výpůjčkou.) Výrazem *gniady* hláskově odpovídajícím českému *hnědý*, lze v polštině označit jedině koně.

Ukrajinština má pro vyjádření hnědé barvy označení *hnidyj* (o látce, ptáku, listí, o koni...), *karyj* (‚hnědý, tmavohnědý' — užívá se např. o barvě očí; *karyj kin'* je hnědočerný kůň) a *buryj* (tj. ‚tmavohnědý'; dá se to říct třeba o uhlí nebo o medvědu; výraz *buruvatyj* ‚šedohnědý' se významově blíží polskému ekvivalentu *bury*).

Také v ruštině se užívá více výrazů — nejobvyklejší je *koričněvyj* (česky doslova ‚skořicový'), dále *karyj (karyje glaza* ‚hnědé oči', *karyj žerebec* ‚hnědočerný hřebec', stejně jako v ukrajinštině), *buryj* (‚šedohnědý' — *buryj medved', buryj ugol'* ‚hnědé uhlí', ale někdy také ‚temně rudý' — *buraja lisica)* a *gnědoj* (užívá se téměř výhradně o koni).

Od původního problému jsme se tímto etymologickým exkursem dostali trochu daleko, ale smyslem předchozích odstavců bylo ukázat, že ani mezi slovanskými jazyky nenacházíme v apelativní slovní zásobě stoprocentně si odpovídající paralely. Proto by nás neměla příliš překvapit skutečnost, že česká obdoba příjmení Brown — Braun je tak vzácná a že pro vyjádření obdobné charakteristiky člověka, která dala následně vzniknout příjmení, u nás byla dána přednost využití adjektiva *černý*.

Milan Harvalík

Vysvětlení obsažené v předchozím článku se nám nezdá dostačující. Pokud by tmavší barva pleti a vlasů byla u Slovanů opravdu bezpříznaková (o čemž pochybuji), asi by nebylo tolik příjmení od adj. „černý" a převládala by spíš ta odvozená od „bílý, světlý" ap.

Možná je tu jeden závažnější důvod (ostatně je trochu naznačen ve druhé části článku). Jak známo, různé jazyky vnímají a vyjadřují barevné spektrum různým způsobem (srov. i osud slovanského *bronъ* naznačený v článku). Zdá se, že staří Slované neměli jednotné a souhrnné označení pro hnědou barvu; prostě tuto barvu vnímali jinak než my dnes v češtině. Praslovanské *gnědъ* je sice starobylé (etymologie není vůbec jasná, Machkovy výklady jsou jen hypotézy z nouze), ale chybí v jihoslovanských jazycích kromě slovinštiny (je v některých odvozeninách) i v lužické srbštině. Navíc v polštině, ruštině (viz článek) i ve staré češtině se používá téměř výhradně o koni (ve staré češtině i o krávě — viz Gebauerův slovník). Toto funkční omezení (hnědá barva koně či krávy se dost podstatně liší od „hnědé" barvy vlasů či pleti) snad lépe vysvětluje, proč adjektivum *hnědý* nebylo bráno za základ českých a vůbec slovanských příjmení a proč bylo využito adjektivum *černý*, jak je správně konstatováno v závěru článku.

-rej-

Z historie po současnost Staročeského slovníku

Staročeskému slovníku se v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR upsala již druhá generace badatelů — a nutno předem říci, že to není generace poslední. Jejím úkolem je podat co možná úplný a vědecky zpracovaný obraz slovní zásoby českého jazyka od počátků jeho písemných záznamů až do konce 15. století.

Stará čeština má nemalý podíl už na dokladovém bohatství pětidílného *Česko-německého slovníku* Jungmannova (1835 — 1839). Prvním pokusem o rozsáhlejší staročeský slovník je pak sedmdesátistránkové *Vysvětlení slov*, připojené k I. dílu tzv. matičního *Výboru z literatury české* (1845).

Skutečný slovník staré češtiny však spojujeme až se jménem Jana Gebauera. Gebauerův slovník byl rozvržen přibližně do pěti dílů. Začal vycházet r. 1900 a v roce autorovy smrti (+ 25. 5. 1907) dospěl v 15. sešitu k heslu *naliti*. Zčásti z rukopisu ještě Gebauerova, zčásti na základě jeho lístkového archivu vydal pak Emil Smetánka, jeho žák a nástupce na univerzitě, do r. 1913 ještě dva sešity. V r. 1914 však narukoval do války, vydávání slovníku bylo přerušeno (uprostřed hesla *netbalivost)* a ani po válce se Smetánkovi nepodařilo obnovit je.

Roku 1948 vzniklo v Ústavu pro jazyk český oddělení pro dějiny českého jazyka. Základním úkolem tohoto oddělení se stala práce na novém staročeském slovníku, protože se po mnoha odborných diskusích ukázalo, že v Gebauerově díle po několika desetiletích prostě pokračovat nelze.

Oddělení dostalo k dispozici vedle několika menších kartoték lístkový materiál z pozůstalosti Gebauerovy, obsahující něco přes 100 000 lístků z té části abecedy, kterou už Gebauer nestačil zpracovat a vydat. Dále byl v oddělení uložen lístkový slovníkový materiál z pozůstalosti Josefa Zubatého (vedle excerpt staročeských zahrnuje i materiál novočeský, nářeční a slovenský) a po smrti E. Smetánky v r. 1949 ještě soubor více než 400 státních prací, obsahujících dílčí slovníky ke staročeským památkám. V četných odborných diskusích se však ukázalo, že úkoly, které by měl *Staročeský slovník* plnit, vyžadují co nejširší materiálovou základnu. Proto byl do r. 1965 lexikální archiv rozšířen na 1,5 milionu nových dokladů. Nešlo přitom jen o vzrůst kvantitativní, ale také o celkové zlepšení struktury lexikálních sbírek. Bylo přitom dosaženo rovnoměrnějšího zastoupení jak jednotlivých časových období (zvl. pokud jde o 15. století), tak i přiměřeného podílu různých žánrů literárních a stylových vrstev. Cenný přínos znamenala bohemika získaná z lexikálního archivu pro *Slovník středověké latiny v českých zemích*, který vydává Ústav pro klasická studia AV ČR. V jeho excerptech se totiž vedle základního textu latinského objevují také slova česká. Pocházejí z dosud nevydaných rukopisů psaných střídavě česky a latinsky (např. z městských knih) nebo jde o rozptýlené české glosy ve spisech latinských, k nimž se v excerpčním plánu pro *Staročeský slovník* nemohlo zvlášť přihlížet. Staročeský

materiál byl jimi obohacen o více než 50 000 lístků. Dnešní lexikální archiv staré češtiny soustřeďuje asi 1,8 milionu dokladů.

K materiálové základně *Staročeského slovníku* patří ještě archiv fotokopií staročeských památek (obsahuje na 150 000 fotografií z více než 400 památek), archiv latinsko-staročeský (200.000 lístků) a retrográdní rejstřík staročeských slov.

Staročeský slovník je svým lingvistickým obsahem, lexikografickým zpracováním a rozsahovým typem tzv. velký slovník s výběrovou dokumentací. Jeho koncepce, dokončená v r. 1965, shrnula dosavadní lexikografické zkušenosti, výsledky dílčích rozborů staročeské slovní zásoby i teoretického studia lexikologického. Opírá se o propracovanou lexikologickou teorii, která vychází z učení Pražské školy. V jejím duchu chápe slovní zásobu jako složitě strukturovaný hierarchický subsystém jazyka mající svoje centrum a periferii. Důraz klade na podrobný popis sémantické stavby slovní zásoby. Tento popis prohlubuje zejména důsledným vystihováním spojitelnosti lexikálních jednotek s jinými jednotkami v kontextu — syntaktické, konstrukční (valence) a sémantické (kompatibilita).

AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ

STAROČESKÝ SLOVNÍK

20

*

postava – povolánie

*

ACADEMIA – PRAHA 1993
NAKLADATELSTVÍ AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY

Úroveň slovníku je do značné míry určována jeho pojetím lexikálního významu (vymezování, řadění a definování významů v heslové stati). *Staročeský slovník* považuje za výchozí ten význam, který se jeví jako východisko ostatních významů slova nejen etymologicky, ale i na základě doložených vztahů k jiným významům a příbuzným slovům. Sama etymologie ani sama frekvence dokladů o výchozím významu nerozhoduje. Význam etymologicky původní může již být v době historické přehodnocen v odnož významu základního a i význam doložený jediným dokladem může být významem základním, mluví-li pro to systémové souvislosti a lze-li slabou doloženost vysvětlit jednostranným charakterem písemných památek. U slov motivovaných vycházíme ve sporných případech z významu, který má nejblíže k slovotvornému významu heslového slova.

Pomocí detailně členěné sémantické struktury heslového slova pak slovník zachycuje vývoj lexikálních jednotek, a to vývoj formální i významový. K jeho postižení slouží údaje v záhlaví heslové stati i významových odstavců, řadění významových odstavců, důsledné

uvádění nejstaršího zjistitelného dokladu u každého významu a chronologické řadění dokladů.

Jednotlivá hesla se řadí ve slovníku podle hláskové podoby, kterou předpokládáme k r. 1300. Doklady jsou podány v transkripci (v standardním přepisu staročeské grafiky do novočeské); jen heslová slova jsou uvedena v podobě transliterované (paleograficky) s výjimkou těch případů, kdy je doklad přebírán z kvalitní transkribované edice.

Práce na slovníku započaly nikoli od začátku abecedy, nýbrž od hesel začínajících písmenem *N* (část abecedy *A* — *M* obsažená v slovníku Gebauerově bude zpracována až nakonec). Vzhledem k důkladnosti a přesnosti zpracování a vzhledem k množství materiálu byl rozsah slovníku *N* — *Ž* původně rozvržen do 42 sešitů (1 sešit ročně). Tempo vydávání je však nyní ovlivněno tím, že na slovníku pracuje necelá polovina potřebného počtu autorů a redaktorů — zpracování jednoho sešitu tak trvá zhruba dva a čtvrt roku. Posud vyšlo 20 sešitů (po heslo *povolánie),* k tisku jsou připraveny 21. a 22. sešit (po heslo *prostý)* a zpracovává se 23. sešit. K dokončení slovníku do konce abecedy zbývá asi 30 dalších sešitů. Proto si můžeme jenom přát, aby do oddělení přicházeli noví, mladí pracovníci, kteří by tempo vydávání slovníku opět zrychlili.

Historický slovník patří k základním pramenům poznání mateřského jazyka — bez znalosti jeho historie nelze jazyk poznat ani učit. Slouží jako odborná pomůcka k překladu a interpretaci starých textů a ke studiu diferencí a kontinuity mezi dnešním a starým jazykem. Zpřístupňuje slovní zásobu pro jazykovědu srovnávací a obecnou i pro všechny historické obory, které pracují se starými památkami a pro něž jsou objektem zkoumání reálie (pojmy, věci, instituce, společenské poměry apod.) lexikálně doložené z minulých dob.

Při práci na *Staročeském slovníku* vznikly i dvě knihy popularizační, které se setkaly s velkým zájmem čtenářské veřejnosti — *Slova a dějiny* (Academia, Praha 1980) a *Dědictví řeči* (Panorama, Praha 1986). Autoři se v nich zaměřili na různé lidské činnosti a v jejich rámci sledují vývoj slov, slovních spojení a proměny významů.

Závěrem ocitujme Gebauerovu předmluvu ke *Slovníku staročeskému*, jejíž slova, ač napsána bezmála před sto lety, platí i pro nás a pro naši práci: „Můj Slovník má ovšem také chyby a nedostatky, a bezpochyby dosti mnohé. Nebudu jich omlouvati velikostí úkolu, ani nedostatečností svých sil; podstoupil jsem dílo zajisté potřebné, vykonal jsem a konám, kolik a jak jsem mohl a mohu, a vděčně uznám, čím kdokoli jiný k opravě a ke zdokonalení práce mé přispěje“ (s. VII, pozn. 1).

Jiří Kouba

Malá etuda lexikálně historická:

Protinožci

Svět obyvatel protilehlé strany zeměkoule se Evropanům začal pozvolna otvírat až po roce 1606, kdy u břehů Austrálie přistáli první evropští mořeplavci. Samo slovo *protinožci* jako pojmenování lidí, kteří zaujímají opačnou polohu ke směru našich dolních končetin vzhledem k zemi, je však o sto let starší. Pokusme se zjistit, jakou formální a sémantickou výbavu spolu s kulturním dědictvím si toto slovo s sebou přineslo, když na samém konci údobí, které jsme si zvykli nazývat staročeské, vstoupilo do lexikálního prostředí naší mateřštiny.

Za původce českého výrazu *protinožci* můžeme téměř s určitostí pokládat františkánského mnicha bosáka Jana Vodňanského (1460? — po 1534). Jan Vodňanský se kolem roku 1500 pustil do velkého slovníkového díla, které pak vyšlo tiskem v Plzni v roce 1511. Svým latinsko-českým vokabulářem, jemuž dal jméno *Lactifer* (tj. Mlékonoš nebo Mlékonosný), chtěl spolubratřím dychtícím po vzdělání dát pomůcku potřebnou k porozumění latinským spisům. Slovník je to nemalý: na 296 listech zaznamenává odhadem na 15 tisíc latinských heslových slov doprovázených více či méně stručným výkladem. Jde o výklady sémantické, etymologické nebo encyklopedické povahy. V závěru většiny hesel je pak uveden český ekvivalent, někdy i řetězec synonymních českých výrazů či delší komentář. Pouze tuto složku vokabuláře můžeme považovat za originální výtvor Vodňanského. Latinská slova a výklady převzal (aniž to kde uvedl, ale to byla tehdy běžná praxe) ze staršího slovníku italského humanistického pedagoga a gramatika Guarina Veronského (1370 — 1460). V utřídění materiálu se své předlohy přidržel jen zčásti. Ke třem původním knihám, v nichž jsou v abecedním pořádku uvedena jména, slovesa a slova nesklonná, přidal český slovníkář ještě šest samostatných oddílů s vybranými sémantickými okruhy substantiv. První z nich nese název *De monstruosis hominibus* a soustřeďuje pojmenování bájných národů, mytických (ne)stvůr a zrůdných zjevů. Vystupují tu např. acefali — bezhlavci, amazones — bezceckyně, bronchi — hubáči, cinocefali — psíhlavci, hypocentaurus — koňonožec, pigmei — piedimužíci, pomiliones — třpasci [1], ruteni — rusáči, ryšavci, sexmanuti — šestirukové, tortilabiones — křivohubci a mnozí další. V této společnosti se nachází také heslo antipos: *Antipos, antipodis, est populus subterraneus, contra nos habens pedes secundum opinionem aliquorum* [2]. ***Protinożczy***. Od těchto antipodů-protinožců se odlišují antipodi-zadonožci, což jsou monstra v Libyi, která mají chodidla obrácená dozadu za nohy a na chodidlech osm prstů.

---

[1] **pravopis středověký; „správně“ *cynocefali, hippocentaurus, pumiliones***

[2] ***antipos*, 2. pád *antipodis*, je lid podzemní, mající podle mínění některých nohy proti nám**

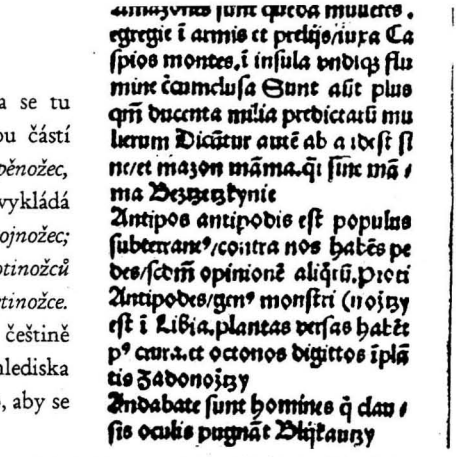

Při kalkování původně řeckého slova se tu autor mohl opřít o starší složeniny s druhou částí *-nožec*. Ze Štítného je známo kompozitum *napěnožec*, ve slovníku z počátku 15. století, který vykládá hebrejská slova, se vyskytuje *jednonožec* a *dvojnožec;* Lactifer k řadě těchto slov přidal kromě *protinožců* a *zadonožců* ještě *koňonožce, kozonožce a pletinožce.* Také slovotvorný prvek *proti-* se už ve staré češtině uplatnil u jmenných i slovesných výrazů. Z hlediska slovotvorného tedy protinožcům nic nebránilo, aby se vřadili do lexikálního systému češtiny.

Proč však náš slovníkář uznal právě jména lidských potvor za hodna zvláštní pozornosti a u některých uvádí dokonce více podrobností než jeho latinský vzor? Nepochybně proto, že to bylo časté a oblíbené téma zábavné i naučné literatury po celý středověk i dlouho potom. Základním zdrojem vší učenosti této epochy po celá staletí zůstávalo kolosální encyklopedické dílo Isidora ze Sevilly (561? — 636) známé jako *Etymologiae.* Také u Guarina a v *Lactiferu* nalézáme některé popisy doslova se shodující s Isidorovými výklady, např. právě u antipodů-zadonožců. V jedenácté knize *Etymologií* je jedna kapitola věnována i antipodům-protinožcům. Isidor uvádí tento název jako příklad pojmenování, které svádí k domněnce, že lidé *sub terris positi adversa pedibus nostris calcent vestigia.* Tuto představu, že nějací lidé *pod zemí se nalézající kladou nohy proti našim,* rozhodně zavrhuje. Činí tak v souhlase s křesťanským učením o podobě pozemského světa a s křesťanskou filosofií dějin, která má původ v díle nejvýznamnějšího latinského církevního spisovatele, filosofa a teologa Aurelia Augustina (354 — 430). Devátá kapitola z 16. knihy jeho spisu *De civitate Dei (O boží obci)* je nade vši pochybnost přímou polemikou se zastánci původní antické představy o kulovité podobě země, z níž logicky vyplývá i představa možného bytí na její opačné straně: „*Jestliže se však bájí i o protinožcích, t. j. o lidech na protilehlé části země, kde slunce vychází, když u nás zapadá, a kteří prý chodí tak, že mají chodidla obrácená proti našim chodidlům: nelze tomu na žádný způsob věřit. Také se to netvrdí na základě historického poznání, ale je to jakýsi úsudkový dohad, protože prý země se vznáší uvnitř nebeské klenby, a má zrovna jako svět místo nejnižší a střední; z toho usuzují, že druhá polovina země, která je dole, nemůže být neobydlena. Ale nepřihlížejí k tomu, že i kdyby se věřilo, nebo nějakým způsobem dokázalo, že země má podobu oblou či kulatou, ještě z toho neplyne, že země není na té straně také pokryta vodou; a dále, i když je suchá, není proto hned nutné, aby tam byli lidé. Toto Písmo, které získává víru svým údajům o minulosti tím, že se jeho předpovědi plní, na žádný způsob nelže, a bylo by nesmyslné tvrdit, že se někteří lidé mohli pomocí plavby dostati z této strany na tamtu, zdolavše nesmírný oceán, aby i tam bylo usídleno lidské pokolení z toho prvního člověka*" (překlad Julie Novákové, 1950). V mnohých textech antických autorů bychom opravdu našli potvrzení toho, že jim

představa, kterou zde sv. Augustin vyvrací, nebyla cizí. Za všechny tu připomeňme Senekova slova ze 122. listu Luciliovi: *„Ale jsou i lidé, kteří dělají ze dne noc a obráceně; své oči, obtížené včerejší kocovinou, nerozemnou dříve, než se zas přiblíží noc. Vedou si jako naši protinožci, o kterých praví Vergilius* když nás Jitřenka dechem svých supících ovane koní, u nich již růžová Večernice svá zažíhá světla. *S tím rozdílem, že u těchto lidí nejde o končinu, nýbrž o způsob života, který je obvyklému protilehlý"* (překlad Bohumila Ryby, 1969).

Vraťme se ale k našemu *Lactiferovi* a jeho protinožcům. V jeho stručné slovníkové charakteristice, kterou jsme citovali, se tedy skrývá původní antická představa. Bude ještě trvat delší čas, než Evropan tuto myšlenku v nové podobě všeobecně přijme za svou a smíří se se skutečností, že země je koule osídlená i na protilehlé straně. Naši protinožci tak, ač svým bytem u středověkého učence, stojí jednou nohou (ještě) v antice a druhou (už) v novověku. O jejich existenci v nové češtině se posléze zaslouží opět lexikograf — Josef Jungmann. Ve svém slovníku uvede protinožce právě na základě dokladu z Lactifera (pod zkratkou Aqu., která vychází z latinské podoby bosákova příjmí Vodňanský: Aquensis). Jungmannův popis významu je už zcela v souladu s novodobými znalostmi o tvaru a osídlení země, i když vzhledem k citovanému dokladu je z pohledu naší současné historické lexikologie svou ahistoričností vlastně chybný.

PROTJNÁM, *w.* PROTNU.
PROTINOHÝ, PROTINOŽNÝ, *adj.*, PROTINOH, a, PROTINOŽEC, žce, *m.*, PROTINOŽKA, y, *m. f.* (*cf. pol.* przeciwnog, przeciwnożny), *s druhé strany zemské kaule proti nám bydljcj*, Gegenfüßler. Protinožci, antipodes. *Aqu.* Protinozj lidé. *D.* Protinožka. *Zlob.*
PROTINITNÝ, *adj.*, *w.* PROTILUPENNÝ.

Dnes žijí protinožci v češtině jako zeměpisný termín — a těší se navíc zvláštní oblibě u publicistů, zejména když podávají zprávu o cestě významné osobnosti po Austrálii a okolních ostrovech. (V dubnu 1995, kdy jsem článek psala, byl na návštěvě u „protinožců" Václav Havel.)

Milada Homolková

Co skrývá *trpaslík?*

Čtenáře předchozího článku možná ve výčtu různých příšerek zaujal výraz *třpasci*. Souvislost s dnešním *trpaslík* je asi na první pohled zřejmá, etymologická neprůhlednost obou slov však dává tušit mnohá překvapení.

Staročesky bylo *třpaslek* (v plurálu *třpasci* vypadlo obtížně vyslovovatelné *l* mezi dvěma sykavkami), později se prosazují podoby s *trp-*. Rosa ve slově vidí původní *třepaslek*, protože „se jen při zemi třepe", Kollár zase shledává souvislost s *trpěti, trpký,* což můžeme sotva

posoudit jinak než jako pěkné příklady tzv. lidové etymologie. Ani Jungmannem uvedené nářeční *krpaslík* (srov. *krpatý, krpec)* není samozřejmě původní, nýbrž přetvořené lidovou etymologií. Naštěstí můžeme jít ještě hlouběji do minulosti. Ač je slovo jinak pouze české, máme doloženu jeho staroslověnskou podobu — trьpestьkъ. A tady už je všechno jasnější: redukovaná podoba číslovky *tri,* kořen, který máme ve slově *pěst,* a sufix — tedy něco jako *„tříp ěstek"*, **ten, kdo je tři pěsti vysoký.** Machkovi se tato etymologie nezdá z toho důvodu, že *pěst* není délková míra (bývala to *dlaň)* a místo *pest-* dosazuje kořen *ped-* ‚píď' (srov. *pidimužík);* to je však z hláskoslovného hlediska dost nevěrohodné. Ostatně slovo i tak prodělalo nepravidelných (ale vysvětlitelných) formálních změn dost: přidání *l* do sufixu, vypuštění *t* v souhláskové skupině *-stl-*, ztvrdnutí *ř* před *p* a záměnu původního sufixu jiným. To se ale slovům, která tzv. etymologicky vykolejila, stává často. Koneckonců i podoba *trpajzlík* ukazuje, jak je tohle slovo formálně nepříliš stabilní.

Tak a je to. Ze zahrad se na nás potutelně usmívají zvětšeniny původně „tři pěsti vysokých" mužíků a já **doufám, že vám pohled na ně pokaždé připomene, jak úžasná věda je etymologie.**

Jiří Rejzek

Z dějin českého překladu bible

Český překlad bible patří k nejstarším překladům bible do národního jazyka v Evropě. Předchází mu jen překlad francouzský (kolem r. 1250) a italský (kolem r. 1300). Počátky českého biblického překladu sahají do 13. století, kdy vzniká v polovině století český překlad žaltáře a na sklonku století překlad evangeliáře, tj. těch částí bible, které se při bohoslužbách nejvíce používaly. Vznik českého překladu úplné bible dnes datujeme do poloviny 14. století. Zdá se, že tak je již definitivně vyřešen problém datace českého biblického překladu.

Není již také pochyb o tom, že překlad bible do češtiny nemohl vzniknout jako náhodně sestavený soubor původně samostatných překladů jednotlivých biblických knih, které byly pořízeny postupně, nýbrž že to byl velkolepý rozsáhlý projekt, o němž je těžko myslitelné, že by byl realizován bez vědomí a bez přímé podpory panovníka. Otázkou však stále zůstává, kdo dal k celé akci podnět a kdo byl autorem překladu.

O řešení těchto otázek se pokoušelo již mnoho badatelů, Dobrovským počínaje a našimi současníky konče; zdá se však, že definitivní řešení ještě stále nebylo nalezeno. Bez námitek je již přijímán názor, že překlad neměl jednoho autora, nýbrž že byl výsledkem práce celé skupiny překladatelů. Vladimír Kyas *(První český překlad bible,* Rozpravy ČSAV 1971) dospěl jazykovým rozborem k závěru, že podle jazyka, stylu a překladové techniky se překladu účastnilo deset odborníků a podle některých typických termínů je rozdělil na dvě skupiny, jež podle něj pocházely z odlišného prostředí — jednu tvořili příslušníci řádu benediktinského, druhou dominikánského.

Oba tyto řády jistě mohly mít zájem o českou bibli i předpoklady k jejímu pořízení. Jsou to řády s dobrou tradicí vzdělanosti: věnovaly se studijní činnosti, benediktini kromě toho i rozvoji kultury a umění, dominikáni zase kazatelské činnosti. Přitom oba řády měly v Praze významné a bohaté ženské kláštery, v nichž žily členky nejvyšších šlechtických rodů. V. Kyas (a ve shodě s ním pak další badatelé) právě předpokládal, že český překlad bible byl určen řeholnicím, které neovládaly dobře latinu, a přitom potřebovaly rozumět bohoslužebným textům. Dominikáni mohli českou bibli potřebovat také pro svou misijní a kazatelskou činnost. Právě dominikány bral V. Kyas v úvahu nejdříve, protože na základě techniky překladu a podle lexika ztotožnil jednoho z překladatelů s autorem staročeského *Pasionálu* a *Života Krista Pána*, nejvýznamnějších památek počátků staročeské prózy, a tento autor v úvodu *Života Krista Pána* prozradil svou řádovou příslušnost k dominikánům. Oba řády nepochybně měly kromě odborných předpokladů náležitě vybavené knihovny a jejich školy měly vynikající úroveň. V nedávné době se z několika stran obrátila pozornost k dalšímu řádu, řádu augustiniánů-kanovníků, které k nám uvedl z italské Pavie pražský biskup Jan IV. z Dražic, patrně na popud Karla IV., který za svého pobytu v Itálii v r. 1331 navštívil hrob sv. Augustina v Pavii.

Prvním augustiniánským klášterem v Čechách byl klášter v Roudnici nad Labem, založený Janem IV. z Dražic r. 1333. Ten se brzy po svém založení stal jedním ze středisek, z nichž se šířila tzv. „nová zbožnost" (devotio moderna), hnutí spočívající na návratu ke křesťanskému ideálu a k prostotě apoštolské církve, v němž se kladl značný důraz na četbu bible. Kromě toho byl roudnický klášter založen jako klášter výhradně český, takže zájem o český biblický překlad by byl v tomto prostředí nasnadě. Vedle toho byla jedním ze zaměření augustiniánského řádu také vědecká činnost, takže vzdělání věnovali i augustiniáni velkou pozornost a rovněž jejich knihovny byly dobře vybaveny. Jan IV. z Dražic, jenž byl ctitelem a příznivcem augustiniánů, věnoval jejich

klášteru v Roudnici latinskou bibli pařížské redakce, kterou získal za svého nuceného pobytu u papežské kurie v Avignonu. Tato bible byla v augustiniánském prostředí velice oblíbena a zdá se, že byla při prvotním staročeském překladu použita.

U dominikánů mluví proti biblickému překladu jejich opatrnost a ortodoxnost, zatímco u augustiniánů, kteří se snažili vést věřící k pramenům křesťanské zbožnosti a jejichž pokora směřovala ke ztotožnění s biblí, zájem o českou bibli přirozeně vyplývá z potřeb duchovního života klášterní komunity.

P. Spunar v jedné z posledních studií (Religio 1, 1993, s. 39-45) upozornil na to, že překlad bible měl velký teologický a kulturní dosah a že nemohl zůstat mimo zájem nejen nejvyšších státních, ale i církevních autorit. Domnívá se, že to byl úkol nad síly jednoho kláštera, navíc kláštera nově založeného, a že se ho zúčastnili přední čeští teologové a kazatelé bez ohledu na svou řádovou příslušnost. Některé osobnosti přicházející v úvahu Spunar jmenuje: dominikána Jana Moravce, minoritu Alberta Bludův, augustiniána-eremitu Mikuláše z Loun, reformního kazatele Milíče z Kroměříže. Za koordinátora překladu pokládá M. Bartoloměje z Chlumce zv. Claretus, který měl podporu pražského arcibiskupa a univerzitního kancléře Arnošta z Pardubic i krále Karla IV. Vlivnou osobností mohl podle něj být i Mikuláš, probošt roudnický, profesor pražské univerzity a její místokancléř.

Lucemburské Čechy měly ve střední Evropě v polovině 14. století významné postavení politické i hospodářské a usilovaly o významné místo i evropské kultuře. Karel IV., Přemyslovec a Lucemburk, český král a římský císař, soustřeďoval na svém pražském dvoře význačné osobnosti raného humanismu a všemožně podporoval rozvoj řemesel i umění. Součástí tohoto programu byl i rozvoj česky psané literatury. Cílem jeho snah bylo učinit z Prahy politické i kulturní centrum střední Evropy. Ve světle těchto skutečností již není tak překvapivé, že v Čechách, v malé zemi malého národa, jehož spisovný a literární jazyk teprve vznikal a neměl za sebou dlouhou (a velkou) kulturní tradici jako Italové, Francouzi i Němci, vzniká překlad bible do národního jazyka tak záhy.

Jaroslava Pečírková

Přehled českých biblických překladů najdete v příručce *F. Verner, Bibliografie českých překladů celé bible i jejích částí.* Česká katolická charita, Praha 1987. Od té doby přibyly první svazky překladu tzv. Jeruzalémské bible — a *Nová smlouva* (o ní viz recenzi Josefa Bartoně *Nad posledním překladem Nového zákona,* která je připravena pro poslední číslo Listů filologických za rok 1994, jež dosud nevyšlo; ČDS tedy na tom není se skluzem nejhůř.)

Z vývoje mluvnictví:
Po mojsku, po tvojsku, po svojsku a po jehotnosti

V čísle 4/94, s. 214n., jsme publikovali článek k užívání zájmena *svůj*. Během redakčních prací nás prof. Stich upozornil, že nejlepší počtení o tomto evrgrýnu se najde v Blahoslavově Gramatice. Připomeňme, že

Grammatica česká,
od kněza Beneše Optáta, a od kněze Václava Filomátesa
předešlých let vydaná, a nyní od J. B. P. povysvětlená,
nemalo i napravená a porozšířená

(ano, jednou *kněza,* podruhé *kněze)* poprvé vyšla roku 1571 (J. B. P. = Jan Blahoslav Přerovský) a představuje vlastně komentované a o sedm dalších oddílů („knih") rozšířené vydání tzv. náměšťské mluvnice: to naznačuje i její titul. Proto také budeme — ať už v té či oné verzi — nejprve číst text Filomatesův a pak Blahoslavův. Oba psali makarónsky: střídali ve svých výkladech češtinu s latinou (podle jakého „klíče", to zatím ještě nikdo nevyložil: přednáška M. Čejky právě na toto téma v pražském Jazykovědném sdružení letos na jaře pro nemoc odpadla a my s napětím čekáme, zda se uskuteční). Kromě toho jde o mluvnici překladovou, ve které se pozornost upírá nikoli — jak jsme zvyklí z dnešních mluvnic — na popis češtiny, ale na to, jak ten který jev co nejlépe přeložit z latiny. Ale protože dnešní publikum neovládá latinu ani humanistickou češtinu natolik, aby si s chutí v takovém textu početlo, uvádíme v pravém sloupci pokus o novočeský překlad (místy spíš výklad).

V. Ph.	V. F.
Obiectio	Námitka
Díš-li: Nevím kdy mám exponovati *meus* po „svojsku", a *tuus* po „tvojsku", a kdy oboje po „svojsku"; nauč se této reguli a budeš věděti.	Říkáš-li: Nevím, kdy mám vyjádřit *meus* po „svojsku", a *tuus* po „tvojsku", a kdy oboje po „svojsku", nauč se tomuto pravidlu a budeš vědět.
Regula	Pravidlo
Quando pronomen derivativum praedicatur de suo primitivo, tehdy exponúj oboje po „svojsku". Quando vero pronomen derivativum non praedicatur de suo primitivo, tehdy *meus* exponuj po „mojsku" a *tuus* po „tvojsku". A kdež není primitivum explicitum, tu jest in verbo implicitum; quia in	Týká-li se odvozené zájmeno příslušného zájmena prvotního (neodvozeného), tehdy oboje vyjádři po „svojsku". Netýká-li se však odvozené zájmeno příslušného zájmena prvotního, tehdy *meus* vyjádři po „mojsku" a *tuus* po „tvojsku". A kde není prvotní zájmeno přímo vyjádřeno, tam je vyjádřeno nepřímo ve slovese, protože z každého

omni verbo primae vel secundae personae certus intelligitur nominativus.

slovesného tvaru 1. nebo 2. osoby je možno vyrozumět patřičný 1. pád.

Declaratio primi. Když díš: *Ego non sum meus, meus* est pronomen derivativum et praedicatur ibi de suo primitivo, scilicet *ego; meus* enim derivatur a *mei,* genitivo pronominis *ego,* a protož máš exponovati ego non sum meus *já nejsem svůj,* ne *můj.* Item. Když díš: *Lavi pedes meos, [meos]* jest derivativum, et praedicatur de suo primitivo, scilicet *ego* in verbo *lavi* subintellecto: a protož máš říci: *Umýl sem nohy své,* ne *mé.*

Vysvětlení prvního. Když řekneš: *Ego non sum meus, meus* je zájmeno odvozené a týká se příslušného prvotního zájmena, rozuměj *ego; meus* je totiž odvozeno z *mei,* tj. z 2. pádu zájmena *ego,* a proto bys měl ego non sum meus vyjádřit jako *já nejsem svůj,* ne *můj.* Dále: když řekneš *Lavi pedes meos,* pak *meos* je zájmeno odvozené a týká se příslušného zájmena prvotního *ego,* které lze vyrozumět ze slovesného tvaru *lavi:* a proto bys měl říci: *Umyl jsem své nohy,* ne *mé.*

Declaratio secundi. Ale když díš: *Ipse est amicus meus, meus* pronomen derivativum non praedicatur de suo primitivo quia *ipse* non est primitivum pronominis *meus;* a protož máš říci: *Oně jest přítel můj,* ne *svůj.* Item když díš: *Pedes meos subverterunt, meos* pronomen derivativum, non praedicatur de suo primitivo, quia id quod est in verbo *subverterunt* intellectum, nempe *inimici,* non est primitivum pronominis *meus;* a protož máš říci: *Nohy mé podvrátili,* ne *své.*

Vysvětlení druhého. Ale když řekneš: *Ipse est amicus meus,* odvozené zájmeno *meus* se příslušného zájmena prvotního netýká, protože zájmeno *ipse* není k *meus* prvotním zájmenem. Proto máš říci: *on je můj přítel,* ne *svůj.* Také když řekneš: *Pedes meos subverterunt,* netýká se odvozené zájmeno *meus* příslušného zájmena prvotního, protože podmět, který vyrozumíme ze slovesného tvaru *subverterunt,* totiž *inimici,* není prvotním zájmenem k zájmenu *meus.* Proto máš říci: *Nohy mé podvrátili,* ne *své.*

J. B.

Pravá jest regula tato. Než mohla by také táž věc takto (a snad někomu světleji) povedína být: quando *meus* pronomini adiacet verbum primae personae, tedy máš to *meus* neb jeho ratolesti vykladati (jak on dí) po „svojsku", totiž příležitou ratolestí toho slova *svůj.* Jako: Ego non sum meus, *já nejsem svůj.*

Quando vero adiacens verbum est secundae vel tertiae personae, tedy to *meus* vykladej ratolestmi toho slova *můj,* anebo (jakž on dí)

J. B.

Toto pravidlo je správné. Ale také se táž věc dala (a snad pro někoho jasněji) povědět takto: je-li u zájmena *meus* přísudek v 1. osobě, měl bys takové *meus* i jeho tvary vyjádřit (jak on říká) po „svojsku", to znamená příslušným tvarem slova *svůj,* např. Ego non sum meus, *já nejsem svůj.*

Je-li však přísudek ve 2. nebo 3. osobě, vyjádři takové *meus* tvary slova *můj,* neboli (jak on říká) po „mojsku". Jako: Ipse est

po „mojsku". Jako: Ipse est amicus meus, *oně jest přítel můj.* Subverterunt pedes meos, *podvrátili nohy mé.*

amicus meus, *on je můj přítel.* Subverterunt pedes meos, *podvrátili mé nohy.*

Ač tolikéž by mohlo tou regulí kterouž sem napřed položil, de actione vel manente, vel transeunte, zpraveno býti. Ačkoliv i přitom také figury a zvyk, své místo míti musejí. Jako, suď tato slova Math<aei> 11: *Aj já posílám anděla svého;*
dobře

Totéž by se však dalo vysvětlit pomocí pravidla, které jsem uvedl již dříve, o činnosti trvající nebo minulé. Ačkoli i tady musejí mít figury a zvyk své místo. Posuď např. tato slova: *Aj já posílám anděla svého* (Mt 11, 10)

Sic ibi. Sed debebat esse *anjel*

Tak je zde psáno. Ale mělo být *anjel.*

a vlastně díš, ale **hláze** díš a pěkněji *anděla mého,* ale dobře díš: *On poslal anděla svého.*

říkáš dobře a správně česky, ale **uhlazeněji** a pěkněji řekneš *anděla mého,* ale dobře pravíš: *On poslal anděla svého.*

(...)

(...)

Vidíme, že už u Blahoslava najdeme náznaky kormutlivé manýry některých vědeckých textů, totiž členění do několika úrovní: základní text (popř. s poznámkami v závorkách a pomlčkách či ještě s komentujícími odstavci tištěnými petitem), k němu poznámky pod čarou, další poznámky a vysvětlivky na konci kapitol, posléze ještě další poznámkový aparát na konci celé knihy. Zde tedy čteme Filomatesa, do toho vstupuje Blahoslav a ten navíc včleňuje poznámky. Takový způsob má kromě nevýhody zdánlivé nepřehlednosti také velkou výhodu přehlednosti: podstatné je od nepodstatného odděleno a čtenář může sledovat jen to, co ho zajímá. Přesto se náš časopis snaží omezit textaci ve více úrovních na míru co nejmenší, ale protože jsme jen lidé (a někteří z nás právěže také vědci), odpusťte nám, že se nám to nedaří na sto procent. Ale vraťme se k naší staré mluvnici.

V. Ph.

Věděti máš, že *suus,* někdy se exponuje *jeho.* Exemplum: Increpavit eum pater suus, *okřikl ho otec jeho.* Někdy *její.* Exemplum: Cui vir suus reliquerat divitias multas, *jíž muž její pozůstavil zboží mnoho.* Někdy *jejich.* Exemplum: Dominus Deus suus vendidit eos, *Pán Bůh jejich prodal je.*

V. F.

Měl bys vědět, že *suus* se někdy vyjadřuje jako *jeho.* Příklad: Increpavit eum pater suus (Gn 37, 10), *jeho otec ho okřikl.* Někdy jako *její.* Příklad: Cui vir suus reliquerat divitias multas (Júd 8, 7), *její muž jí zanechal mnoho majetku.* A někdy jako *jejich.* Příklad: Dominus Deus suus vendidit eos (Dt 32, 30), *jejich Pán Bůh je prodal.*

A protož kterak to pronomen *suus* exponovati máš po „jehotnosti", in quolibet genere per omnes casus, figurou touto podepsanou zpraviti se můžeš.

Způsob vyjádření zájmena *suus* zájmenem *jeho* v libovolném rodě a ve všech pádech nalezneš proto v následující tabulce.

Vypouštíme důkladně komentovanou tabulku tvarů i výklad, jak si počínat při překladu jednotlivých pádů latinského *suus*, a povšimneme si raději dalších, doplňujících pravidel.

Věděti take máš, že jakož *ego sum suus* není *já sem svůj*, neb *ego sum meus* jest *já sem svůj;* a jakož *tu es suus* není *ty si svůj*, neb *tu es tuus* jest *ty si svůj*, ut patuit supra; tak také *ego sum suus* není *já sem jeho*, a *tu es suus* take není *ty si jeho*, neb místo *suus* říkáme *eius;* ale *iste est suus;* dobře díš *tento jest svůj*, a *isti sunt sui: tito sou svoji.*

Také bys měl vědět, že stejně jako *ego sum suus* není *já jsem svůj*, protože *ego sum meus* je *já jsem svůj;* a jako *tu es suus* není *ty jsi svůj*, neboť *tu es tuus* je *ty jsi svůj*, jak bylo uvedeno výše; tak také ani *ego sum suus* neznamená *já jsem jeho*, a *tu es suus* není *ty jsi jeho*, protože místo *suus* říkáme *eius.* Ale *iste est suus* překládáš dobře *tento je svůj*, a *isti sunt sui: tito jsou svoji.*

Aby pak věděl kdy máš exponovati *suus* po „svojsku" a kdy po „jehotnosti", o tom máš dvě regulky jimiž se zpraviti můžeš.

Abys pak věděl, kdy máš vyjádřit *suus* po „svojsku" a kdy po „jehotnosti" (tj. přivlastňovacím zájmenem 3. osoby), existují dvě pravidla, jimiž se můžeš řídit.

J. B. Finxit vocabula technica insulsissima, ut iam aliquoties dixi.

J. B. Vytvořil si krajně nevkusné technické termíny, jak jsem již několikrát řekl.

R e g u l a p r i m a

Quando nominativus vel singularis vel pluralis ponitur in oratione pro subiecto, tunc ille nominativus pronominalis debet exponi po „jehotnosti"; quando vero ponitur pro praedicato, tunc debet exponi po „svojsku".

P r a v i d l o p r v n í

Stojí-li ve výpovědi 1. pád — ať už jednotného nebo množného čísla — jako podmět, má být 1. pád zájmena vyjádřen po „jehotnosti"; stojí-li však jako jmenná část přísudku, má být vyjádřen po „svojsku".

R e g u l a s e c u n d a

Quando res possessa est illius rei cuius est verbum suppositum, tunc obliqui casus debent exponi po „svojsku"; quando vero res possessa non est illius rei cuius est verbum suppositum sed alicuius rei alterius, tunc obliqui casus debent exponi po „jehotnosti".

P r a v i d l o d r u h é

Náleží-li přivlastněná věc tomu, k čemu patří podmětové sloveso (tj. podmět slovesa), mají se nepřímé pády vyjadřovat po „svojsku". Nenáleží-li však přivlastněná věc tomu, k čemu se vztahuje podmětové sloveso, ale něčemu jinému, mají se nepřímé pády vyjadřovat po „jehotnosti".

Declaratio regulae primae. Když díš: *Increpavit eum pater suus,* ibi *suus* ponitur pro subiecto; a protož máš říci: *Okřikl ho otec jeho,* ne *svůj.* Ale když díš: *Iste populus est suus,* ibi *suus* ponitur pro praedicato; a protož máš říci: *Tento lid jest svůj,* ne *jeho.*

Declaratio regulae secundae. Když díš: *Linivit oculos patri suo,* ibi res possessa, scilicet pater, est illius rei cuius est verbum suppositum, scilicet Tobiae, quia Tobias linivit oculos patri suo; a protož máš říci: *Pomazal* (rozuměj Tobiáš) *očí otci svému,* ne *jeho.* Ale když díš: *Reddidit illum patri suo,* ibi res possessa, scilicet pater, non est illius rei cuius est verbum suppositum, scilicet Domini Iesu, quia Iesus reddidit, sed alterius rei, scilicet lunatici; pater enim ille non erat pater Domini Iesu, sed lunatici pater erat; a protož máš říci: *Dal ho otci jeho,* ne *svému;* neb díš-li *svému,* budú rozuměti, že Pan Jesus toho náměsečníka dal otci svému nebeskému. Též kdež máš psáno *Dedit illum matri suae;* díš-li *Dal ho mateři své,* budú rozuměti že toho mladence vzkříšeného dal Jezus Panně Mariji; a protož máš říci: *Dal ho mateři jeho,* totiž toho mladence mateři.

Objasnění pravidla prvního. Když řekneš: *Increpavit eum pater suus,* tu *suus* stojí u podmětu; a proto musíš říci: *Okřikl ho jeho otec,* ne *svůj.* Ale když řekneš: *Iste populus est suus,* zde má *suus* funkci jmenné části přísudku; a proto máš říci: *Tento lid je svůj,* ne *jeho.*

Objasnění pravidla druhého. Řekneš-li: *Linivit oculos patri suo,* zde přivlastněná věc, totiž otec, náleží tomu, k čemu patří podmětové sloveso, totiž Tobiášovi, neboť Tobiáš pomazal oči otce svého; a proto musíš říci: *Pomazal* (rozuměj Tobiáš) *oči svému otci,* ne *jeho.* Ale když řekneš: *Reddidit illum patri suo* (L 9, 42), zde přivlastněná věc, totiž otec, nenáleží tomu, k čemu patří podmětové sloveso, totiž Pánu Ježíši, protože dal Ježíš, ale patří něčemu jinému, totiž náměsíčníku; onen otec nebyl totiž otcem Pána Ježíše, ale byl otcem náměsíčníka; a proto bys měl říci: *Dal ho jeho otci,* ne *svému;* protože, když řekneš *svému,* budou rozumět, že pán Ježíš dal toho náměsíčníka svému nebeskému otci. Také kde je psáno *Dedit illum matri suae* (L 7, 15): řekneš-li *Dal ho mateři své,* budou ti rozumět, že toho vzkříšeného mládence dal Ježíš Panně Marii. A proto bys měl říci: *Dal ho jeho matce,* totiž matce toho mládence.

J. B.

I tyto dvě regulky (jakž on dí) položil ne nepravé, ale jistě řídkým k srozumění spěšnému snadné. Phillippus Melanchthon horlil pro smíšení grammatyky s dyalektykou, což prvnější někteří směšně subtylní grammatykové činili; kdyby viděti měl Philomatesovy regule, snad by jich také neliboval. Ale jakž jest koli i nesvětle to psal, vždyť jest lépe nežli jiní a více učinil; a byť méně ještě bylo nežli jest, vždyť jest aspoň laudanda voluntas.

J. B.

I tyto dvě regulky (jak on říká) stanovil nikoli nesprávně, ale jistě je málokdo rychle pochopí. Filip Melanchthon horlil pro smíšení gramatiky s dialektikou, jak to dělali někteří dřívější, směšně subtilní gramatikové; ale kdyby viděl Filomatesova pravidla, asi by se mu také nelíbila. Ale ať to napsal jakkoli nejasně, přece vykonal mnohem více nežli jiní; a kdyby to bylo ještě méně, než skutečně je, vždycky si zaslouží chválu aspoň dobrá vůle.

Než zdá se mi, že by se i při tom slovci *suus* mohlo tou regulí býti zpraveno kterouž sem napřed položil, de transitu aut non transitu actionis ab una persona in alteram. Což kterak se trefuje, sám čtenař sobě příkladem příhodným vysvětliti může.

Ale zdá se mi, že i pro slovo *suus* platí pravidlo, které jsem již dříve uvedl, o přecházení nebo nepřecházení činnosti z jedné osoby na druhou. Jak je výstižné, to si může čtenář sám objasnit vhodným příkladem.

Blahoslavova Gramatika — o které se celé generace středo- a vysokoškoláků (bohemisty nevyjímaje) učí, aniž ji kdy viděli — vyšla v novočeském období dvakrát: r. 1857 ve Vídni (transliterovaná), nyní pak v daleko pečlivější i přístupnější edici Mirka Čejky, Dušana Šlosara a Jany Nechutové (Masarykova univerzita v Brně, 1991). S přípravou ukázky pro čtenáře našeho časopisu zápolila

Barbora Karlíková

Komu ten ahistorismus udělá dobře, ať si zkusí představit, že by Filomates nebo Blahoslav takto vykládali gramatiku žákům v dnešní škole.

(Ing. dr.) Václav Jan Rosa

Rosa se stal svou Čechořečností z roku 1672 příkladem údajného úpadku češtiny v barokní době. Příčina je vlastně symbolicky vyjádřena v českém názvu jeho latinsky psané gramatiky Grammatica linguae Bohemicae. Nešikovně vytvořený název *Čechořečnost* je tu projevem Rosova purismu, tzn. snahy nahrazovat slova cizího původu umělými novotvary vytvořenými ze základů domácích, českých. K takovému postoji dospěl ovšem Rosa postupně. Nebyla jím ještě zasažena jeho raná poezie; zde naopak patřila přejatá slova k tvárným prostředkům. Odtud také charakterizující název *alamodová poezie*, tj. básnění „à la mode", kde jsou přejatá módní slova velmi nápadná.

Discursus Lypirona, to jest smutného kavalíra, de amore aneb o lásce (1651):

(...)
Jsou dost slavní příkladové,
které mohu přednésti,
jak mnozí kavalerové
raděj chtěli umříti
nežli v dlouhé paciencí
snášet dlouhou lamentací.
Než by marně kvílili,
raděj život stratili.

Toť jest vzáctný Filon poznal
a to vzáctným příkladem
hrdinsky komprobiroval
vždy chvalitebným skutkem:
ten miloval jednu pannu,
jednu ušlechtilou dámu,
sloužil dlouho upřímně,
těšil se v naději své.
(...)

Ale o dvě desetiletí později je tomu jinak. Rosa se cizím slovům programově vyhýbá. Jeho purismus je nesporně příznakem začínajícího pocitu ohrožení spisovného jazyka, který vyplýval ze zřetelného funkčního regresu: spisovná čeština nejdřív ustupuje z oblasti vědy, později i z náročných literárních žánrů. A právě tyto neologismy pak začaly vadit. Nebylo tomu tak hned. Pavel Doležal ještě o tři čtvrti století později (1746) Rosovy neologismy přejímá a doplňuje je dalšími. Groteskními polohami neologizování prosluly pak gramatiky Jana Václava Pohla, vydávané od r. 1756.

Dnes se už také ptáme, zda nám zlopověstní Pohlovi *skokotnostové* (taneční mistři) nezastiňují jiné, možná lepší stránky jeho mluvnic.

Dobrovský ve svých Dějinách české řeči a literatury (1791) jednoduše konstatuje, že „Rosa předčil své předchůdce v mnohých věcech, chtěl však také zavést některé nepotřebné novoty". Ale už následující generace, která tvořila nová slova hromadně, přitom s jistotou, danou tím, že byla poučena zevrubným Dobrovského popisem slovotvorby v jeho mluvnicích (1809 a 1819), nenacházela pro Rosu pochopení.

Negativní hodnocení Rosovy gramatiky se pak stupňuje v našem století. Václav Flajšhans ve spise Náš jazyk mateřský (1924) ještě zčásti oceňuje některé Rosovy přednosti: „Jeden z nejhorlivějších přátel češtiny byl Václav Rosa, jenž vydal r. 1672 českou mluvnici, čili, jak ji nazval »Čechořečnost«, jež sice svědčí o dobré znalosti jazyka, jež také první pokusila se o správné členění českého slovesa a všimla si jeho výrazových vlastností, jež však všude tam, kde má sama tvořiti, svědčí o žalostném úpadku citu pro jazyk ... Vidíme tu, jak proniká do spisovné češtiny hláskosloví řeči obecné (*vejše* m. *výše*, *znamýnko* m. *znaménko*), vidíme neobratně tvořená slova nová..." — Bohuslav Havránek ve Vývoji spisovného jazyka českého (1934) si všímá už jen jeho negativních stránek: „Václav Rosa ve své mluvnici a stylistice Čechořečnost seu Grammmatica linguae Bohemicae ... měl příležitost tvořit především názvy mluvnické a stylistické: nahrazuje prosodii slovem *dobrovejslovnost*, alegorii nazývá *přejinovatelkou*, synekdochu *porozumitelkou*, metonymii *dovtipilkou*, ironii *usmívkou* nebo *usmívalkou* ap. České názvy Rosovy, které zarážejí již svou mechaničností, nezůstaly ojedinělým pokusem; v mluvnici Doležalově z r. 1746 se jich značná část opakuje..."

Tuto tradici přetrhl teprve Jaroslav Porák článkem Rosova mluvnice a vývoj češtiny a české lingvistiky v 17. století (Studia Slavica Pragensia 1973). Oceňuje, jak se Rosa dovedl emancipovat od latinských gramatických schémat a pojednal i o jevech, které byly do té doby mimo pozornost gramatiků (slovesný vid, uspořádání deklinace přihlížející k slovním druhům a k rodu apod.). Oceňuje také, že Rosa popisuje skutečný úzus i tam, kde se neshoduje plně s jeho územ osobním. Od té doby se hodnotící pozornost obrací i k jiným stránkám Rosovy gramatiky a Čechořečnost se dočkala díky Jaroslavu Marvanovi také novodobé edice (Mnichov 1991).

Rosa skutečně popisoval stav barokního jazyka spisovného, nikoli „obecné češtiny", jak tvrdí Flajšhans i jiní. Třeba v užívání diftongu *-ej-* uprostřed slov (ne v koncovkách), např. *vejše*, *ou-* na začátku slov (*oumysl*) se svorně shodovali např. kazatelé Fabián Veselý

(1648-1729) a jeho vrstevník Damascenus Marcus (i syntax jeho homilií je na svou dobu velmi moderní), později Antonín Koniáš (1691-1760). Koniášovo jméno je ovšem samo sebou podezřelé, ale Alexandr Stich nám už přesvědčivě ukázal, že ne kvůli Koniášovu jazyku a stylu.

A podobně je tomu v tvarosloví barokních homilií: byla tu zcela běžná posesivní adjektiva *Davidový oumysl, osoba Kristová, Herodesové královaní, těla vládařového, ve škole Jidášové*... Také jsou tu zcela obvyklé konjugační tvary 3. osoby *uslyšejí, ctějí, musejí, stojejí*... Poznamenejme, že Rosa považuje obojí tvary *běží/běžejí, mlčí/mlčejí, leží/ležejí* za správné; první z dublet hodnotí však jako hezčí („pulchrius dico"). To určitě nejsou tvary z lidového úzu; uvedení kazatelé se všichni klonili k vyššímu stylu: téměř nikdy neužívali protetického *v- (voběť)*, diftongu *-ej* v koncovkách *(dobrej)*, tvarů minulého času *von sed, nes*, úžení *é>í* v koncovkách (k *tý krásný)*, ačkoli pocházeli z Čech a působili tam. Jejich spisy zrcadlí přirozený vývoj spisovného jazyka, stav už odlišný od standardu Bible kralické. A jen díky tomu, že Josef Dobrovský vzal za základ své kodifikace Bibli kralickou, se na ně dnes díváme jinak. To ovšem nepřipomínám proto, že bych chtěl dvě století po Dobrovském propašovat tyto podoby do spisovné kodifikace; dnes je (aspoň většinou) vnímáme už skutečně jinak, jako nespisovné, obecně české.

Ale obraťme se teď k Rosovu popisu slovotvorby. Podotkněme úvodem, že je to vůbec první zevrubnější pojednání o tvoření slov v dějinách českého mluvnictví. Je zařazeno do oddílu Syntax a nese český název *O tvárnosti jmen*, jehož elegance mimochodem stojí za dodatečné ocenění. Ale dvojjedinost slovotvorby, totiž jednak utvářenost slov už hotových, jednak tvoření slov nových, je tu v těžkém rozporu. Obojí aspekt je u Rosy bohužel nerozlišený. Tak třeba na str. 367-368 píše, že substantiva se z adjektiv odvozují pomocí *ec/ík*: je to zde napsáno s lomítkem, tak jak teprve dnes, po třech stoletích, moderně označujeme alomorfy a variantní prostředky vůbec. Pak uvádí řadu příkladů (jako *učenec, neumělec, šedivec*...) a dále píše: „Jestliže po odpojení *-ý* zůstanou dva konsonanty, odvozují se substantiva na *-ík*, jako *prchlík* od *prchlý*, *bezbožník* od *bezbožný* ..." K tak jednoduchému a přesnému vymezení distribuce obou formantů nedospěla, podotkněme, ani akademická Mluvnice češtiny I v roce 1986. Oceňme ten Rosův pronikavý vhled do utvářenosti existujících slov!

Ne že bychom tu a tam nenašli slovo utvořené proti těmto pravidlům, ale stojí na okraji: *umrlec* je podle SSJČ „poněk. zast. a ob." (*umrlík* se však nevytvořil); *Odběhlec z lásky synovské*, titul první české hry v Nostickém divadle (1785), nám zní už přímo „cizotně" i v tom nominativu — a to si představme *odběhlce, odběhlcovi* atd.

Ale hned za tím na str. 368-369 se tvrdí, že prý existují substantiva zakončená na *-ota* a *-osta*, jež jsou pojmenováními mužskými (s výjimkou několika málo substantiv, která označují vlastnost, jako *čistota, dobrota, mrakota, slepota*). Tato substantiva jsou však prý neuzuální, nebo spíš jsou neznámá lidu a prostším jedincům. Jako příklady jsou uvedeny: *mladota* (prý vynikající mladík), *holota* (předák chátry či chátra sama), *učenota* (člověk velice učený, víc než učenec), *písmonota* (člověk zběhlý v psaní či spisovatel), *raddota*

(radní), *starosta* (představený v nějaké instituci, jemuž podléhají mladší, „juniores"), *měšťanosta* (stojící v čele měšťanů, konšel; kdežto *purgmistr* je prý slovo počeštěné, cizí). *My měšťanosta a raddotove města* prý znamená „my, konšel a senát města", atd. (Kdybychom tehdy Rosu poslechli, mohli jsme dnes pohodlně rozlišovat nositele malého a velkého doktorátu: první by byl prostý *učenec*, kdežto druhý *učenota*.)

Utvářenost slov tedy sleduje Rosa pronikavým analytickým pohledem, ale v tvoření si neklade žádná omezující pravidla. Přesvědčení o tom, že derivační možnosti češtiny jsou široké, ho vedlo k voluntaristickému neologizování, pomocí jehož výsledků chtěl zaplnit ať skutečně, či domněle neobsazená místa v slovní zásobě češtiny. Tak ve snaze najít ekvivalenty latinských adjektiv na *-ivus* Rosa tvrdí, že tento význam mají česká adjektiva na *-tlivý: jmenovatlivý* (nominativus), *roditlivý* (genitivus), *dávatlivý* (dativus), *žalovatlivý* (accusativus), *volatlivý* (vocativus), dále *trvatlivý* nebo i *trvávatlivý* (durativus), *působitlivý* (activus)... Ukázka ze strany 424-425 snad postačí k tomu, abychom pochopili, proč je Rosova česká verze čtvrtého dílu Čechořečnosti — na rozdíl od latinské — téměř nesrozumitelná:

Znamenej. *Ý* na *ej* a *é* proměňují se, v jméních přídavánlivých (v přidávancích), oučastoncích trpěnlivých, a nižádenských, místojmeních, n. místojméncích, kterékoliv se končí na *ý*, a ohýbá, jako *krásný*. V kterých pak pádích na *ej*, a v kterých na *é:* to z ohýbatelky přidávanců první viděti jest.

Což je překlad latinského:

Nota. *Ý* na *ej* et *é*, mutantur in adjectivis, participiis, passivis et neutris, pronominibus, quaecunque exeunt in *ý*, et declinantur sicut *krásný*. In quibus autem casibus in *ej* et quibus in *é*, id ex declinatione adjectivorum 1. videre est.

To byl kámen úrazu Rosovy gramatiky. Pronikavý vhled filologa do soustavy dobového jazyka zkombinoval Rosa s jazykovým inženýrstvím. Inženýr Rosa přitom stačil zdiskreditovat filologa Rosu na dlouhá staletí.

Dušan Šlosar

Jak se v baroku psalo,

to nám předvede ukázka z rukopisu chovaného ve zlonickém archivu. Jde o hudební skladbu z roku 1735 označenou na titulním listu

Opera Boëmica / Pro Sacro die Veneris / à / Canto, Anima, / Alto, Spes, / Tenore, Conscientia, Ba ſso, Desperatio. / Duobus Violinis / Duobus Obois / Ordinarijs Duobus Cornibus, atq ~. Anglicis. / Alto Viola duplici / con / Organo ac Violone / Wencesl. Horalek.

Což znamená:

> Česká opera na Velký pátek pro soprán (Duše), alt (Naděje), tenor (Svědomí), bas (Zoufalství) s průvodem 2 houslí, 2 hobojů, 2 rohů řádných (tj. lesních) a 2 anglických, dvou viol s varhanami a gambou od Václava Horálka.

Z textu, tak jak se čte pod notami ve zpěvních partech, vybíráme jednu z árií Duše:

Sem ſem Pohane Sem Katane Katane Tielo Byčzy Tielo Biczy tielo Bičzy prowažte prowazte, nademnau zloſt, wſſy ukrutnoſt, nademnau, prowozugte Sem % Pohane Sem Katane Katane tielo Byczy, prowažte tielo Byczy tielo Byczy prowažte nademnau ukrutnoſt nademnau wſſy ukrutnoſt prowozugte nicz neſſanugte neſſanugte nicz % te doby me nicz Oſoby neſſanugte neſſanugte medle nicz neſſanugte Ja ne Ježyſſ treſt ten treſt ten ſem zaſlaužyla neb po chlipnych roſkoſſech neb po chlypnich roſkoſſech, ſem taužila ſem taužyla neb po chlipnich roſkoſſech ſem taužila, ſem taužyla.

Hleďme. Neučili vás ve škole (možná ještě na vysoké), že čeština měla pravopis spřežkový, pak zavedl Hus nabodeníčka čili dnešní háčky a čárky, a bylo po spřežkách? Skutečnost je, jak už bývá, jiná, složitější: spřežky se držely až do obrození, často vedle diakritických znamének.

Podobě textu, jakou jsme vám dali vychutnat výše, říkají odborníci transliterovaná: klade se důsledně písmeno za písmeno, tj. za každé písmeno původního zápisu v psacím kurentu: i za tzv. dlouhé *s* (ſ), používané v nekoncových pozicích, které Čechům nebylo samozřejmé nikdy — víme přece, že ještě v době bezkonkurenčního používání kurentu vznikly špatným čtením příjmení *Duſſek, Liſſka* podoby *Dufek, Lifka.* Zdá se, že není nic jednoduššího než klást písmeno za písmeno. A přece jsme mnohdy na rozpacích: např. kam umístit háček v případě dnešního *ř*, nemůžeme-li si ověřit, zda písař mínil „*rž*", anebo „*rz s háčkem*", tedy *r* zjinačené i přidaným *z*, i háčkem nad celou spřežkou — podle vzoru *na kalhoty opasek a ještě kšandy.*

Buďme však *myloſrdnj*, tj. milosrdní: nabídneme našim čtenářům ještě transkripci, tedy přepis dnešním písmem tak, jak se tenkrát (nejspíš) vyslovoval, a podle dnešních zvyklostí zavedeme také kvantitu a interpunkci, mocný nástroj strukturace významu vět:

> *Sem, sem, pohané, sem, katané,*
> *tělo biči provažte,*
> *nade mnou svou zlost, vši ukrutnost provozujte.*
> *Nic nešanujte,*
> *nic té doby mé,*
> *nic osoby nešanujte,*
> *medle nic nešanujte.*

Já, ne Ježíš,
trest ten jsem zasloužila,
neb po chlípných rozkošech
jsem toužila.

Tuto verzi jsme zbavili opakování, které si i písař místy usnadnil znakem %. *(Ad vocem* opakování: považte, že árie se měla zpívat *da capo,* takže to doznání o *chlípných rozkošech* vychutnal posluchač šestkrát.) Spolu s učesáním podle dnešního pravopisu však zmizel ještě jeden, a to velmi pozoruhodný rys zápisu. Všimli jste si toho, jak se v transliterované podobě střídá *i* a *y* v tvarech *biči, toužila* a zejména *chlípných* a jak k tomu u tvaru *biči* přistupuje různě zapsané *č?* Učitel si nad tím možná vzpomene na pravopisné ignoranty, kteří píšou jednou *sýr* a podruhé *sír,* aby to aspoň jednou měli správně. Podsouvat našemu barokním písaři takové motivy se sice nabízí, ale je to výklad nízký a laciný. Domníváme se, že šlo spíš o předvedení palety možností a variant — zcela v duchu estetiky, kterou nacházíme od starověku a která se dá shrnout do pravidla, jež jsme zvolili za podtisk a jež také ústrojně zapadá do barokního úsilí o plnost a mnohotvárnost, bizarnost nevyjímaje; a také zcela ve stylu *da capo,* který pro barokního hudebníka neznamenal prosté opakování, ale opakování s obměnami: s pozměněným frázováním, dynamikou, výrazem, s jinými ozdobami ap. — Návratem k tomuto barokním principu v dnešním pravopisu by bylo velmi znepříjemněno čtení textů, u něhož si doba žádá, aby „odsejpalo"; odpadly by potíže notorických neználků, zato by přibylo potíží s notorickými neználky.

Vážně, pravážně: nejste, ctěné pedagožstvo, v pokušení učinit pokus s „barokním" diktátem? A ne-li, přečtěte si aspoň text opery — správněji oratoria, jak je žánr označen nad začátkem partitury — vcelku. Můžete přitom také řešit otázku členění do veršů, na které jsme rezignovali kvůli úspoře místa i kvůli věrnosti předloze:

ORATORIUM
DE PASSIONE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI

Ten.-Rec. Ach běda, běda, duše nevděčná, ach cos učinila, jak hroznou vinu jsi připustila! Slyš tebe napomínajícího, nešlechetnost tvou vytejkajícího *(=vytýkajícího)* Krista Spasitele: Proč mě tepeš? Zdaliž že jsem tebe milosrdně stvořil, zdaliž že předrahou krví vykoupil? Zhroz se nebe, otřes se země!

Aria I Přestaň bičovati, nevinnou krev rozlejvati. Patř na krvavé rány, jenž přijímá bez přestání: těmi zaplacuje viny Beránek, Ježíš nevinný.

Canto-Rec. Ach jaké soužení mysl mou trápí! Spasitel pro mě nešlechetného takové muka snáší! Ó by metly te *(=ty?)* mě trestaly a trestati nepřestávaly!

Aria II Sem, sem, pohané *(viz výše)*

Basso-Rec. Co se soužíš, co se rmoutíš, duše? Zoufáno jest darmo. Žádáš, co se nemůže obdržeti, darmo slzíš *(=oplakáváš)*, co se nemůže vynahraditi. Bohem jsi pohrdala, z milosti jsi vypadla. Naděje žádné nepozůstává.

Canto-Rec. Ó duše plná žalosti, kam se obrátíš? Jestli nebe proti mně povstává, peklo pohrůžky rozdává, vše *(=vší,* snad ještě podle *všie)* naděje zbavena jsem.

Arioso Ach mé očičky, světlé hvězdičky, živí potůčkové, skryté slzičky, drahé perličky, duše mé pokladové! Srdce žalostné, srdce bolestné, zármutkem obtížené potěšte.

Basso-Rec. Slyš, hříšníče, ten začátek je tvé bolesti. Tý následovat bude závěrka všeho neštěstí.

Canto-Rec. Ach, jestli začátek tak mnohý mě obkličuje, ukrutnější zajisté konec slibuje. Kam tehdy se obrátím?

Basso-Rec. Kam, tážeš se? Odejdi do temností, pekelných potvor radostí, kde zoufající přebývají!

Canto-Arietta Půjdu, kam vina má mě přemluvila, půjdu, kam zoufalost odsoudila, mezi hory doly, skály a potvory, neb jsem původ zlosti a vší nepravosti.

Alto Přestaň truchlivěti, nezoufej, ještě není prohráno, ani štěstí duše prodáno *(=ztraceno* — jako v *Rusalce: Prodána! Prodána na věky věkůl)*. Mně naději tvou sklaď *(= ve mě složž?)*.

Canto Marná je tvá rada *(psáno ‚radda')*, kde pomoci žádné není. Darmo se doufá, kde o spasení se zoufá.

Alto-Rec. Pokud živobytí jest propučeno, spasení není ztraceno. Slyš mě napomínajícího a radu *(Raddu)* dávajícího: připovídámť odpuštění, připovídáš-li naproti *(= na oplátku)* želení *(= pokání)*.

Alto-Aria III Potup hříchův ohyzdnost pro božskou dobrotivost, kteroužs těžce urazila. Rozvaž lásky velebnost, považ hříchův ošklivost pro nesmírnou Krista hodnost. Pros za milost, milosrdnost.

Canto-Rec. Spasitedlně následovat budu rady, snad Bůh pohnut bude tady *(rým století)*. Půjdu, vyznám viny, stydět se nebudu zahanbení *(/zahambení)*. Ach, poznávám svou zlost, poznávám nevděčnost. Slzy, oči, dejte, provinění oplakávejte!

Canto-Aria IV Ach pospěšte, nemeškejte, kající slzičky. Je popuste *(=popusťte, nechte téct)*, jim pomůžte, truchlivé hrdličky. Oči pláčem se rozplyňte, bolestí srdce obviňte.

Alto-Rec. Tak žel, tak oplakávej viny tvé, Bůh milosrdný obrátí se k tobě, kterýž slyší hlas volající(ch) a přijímá slzy kající(ch) *(-ch je v partu, ale ne v partituře)*.

Chorus Sem přistupte, hříšníci, sem k milému Ježíši. Slzy viny smývejte, díky jemu vzdávejte.

(Oratorium se chystá uvést v prosinci Česká televize.)

Josef Šimandl

Hozená rukavice:

Studium vývoje jazyka na VŠ — pohled zvenčí

Vývoj jazyka ve vysokoškolském studiu bohemistiky — co se za tím skrývá? Kterýkoli student češtiny by patrně opáčil, že zkouška (nebo jen zápočet — nevím, jak je tomu na které škole) z historické mluvnice. Pozorný student by patrně podotkl, že to je také přehled vývoje češtiny. Chytrý student by doplnil, že sem patří ještě nějaké ty základy slavistiky kombinované se staroslověnštinou. Přemýšlivý student by přičinil, že nelze zapomínat na dialektologii. A pilný student by vyjmenoval volitelné semináře etymologické, onomastické, staročeské atd. Diachronní přístup k jazyku by se tedy při studiu bohemistiky měl uplatnit měrou vrchovatou.

Nebo snad ne? Koneckonců fanatik daného oboru může tvrdit, že ještě by se mělo učit tohleto a támhleto, a kdo nebude míti přehled o onomdle (krásný tvar), nic vlastně neovládá. Nejde však o názory fanatiků. Jakožto případného kolegu absolventů bohemistických studií mne zajímá: Co z toho všeho pak je? K čemu to je? Co z toho si absolvent odnáší do praxe?

V období po roce 1989 jsem měl možnost vyjádřit se nějakou formou (oficiální posudek, soukromá konzultace) k několika pracím zabývajícím se vývojem jazyka. Pracím diplomovým i kandidátským. Úroveň přečteného mi brala dech. A nadšením to nebylo. Přitom nevadí, že student či pracovník ve vědecké výchově (dnešní doktorand) neobjeví nic nového — kolik jsme toho svými diplomkami objevili kdysi my? Zarážející je nepoučenost

(1) o základních pramenech příslušné disciplíny,
(2) o zásadách, tendencích a zákonitostech, jimiž se vývoj jazyka řídí,
(3) o základních poznatcích uváděných v literatuře běžně dostupné,
(4) o předpokladech, jež je třeba při diachronním studiu respektovat.

Zůstane-li takto nepoučen člověk diplomující v jiném oboru, budiž. Ale volbou tématu na sebe beru povinnost informovat se o příslušné disciplíně a obeznámit se s ní.

(1) Představte si studenta zabývajícího se slovosledem, který si „nevzpomene" na práce Sgallova týmu. Představte si stylistika, kterému „z hlavy vypadne" Hausenblas senior. Ale absolvent univerzity, který se chce věnovat historii češtiny a nezná jméno a slovník předního českého etymologa (totiž Machka), to pro mne není představa: to jsem zažil. Stejně jako diplomanta, pro něhož sukus vědecké slovotvorby spočíval ve skriptech (jinak velmi váženého) pracovníka pedagogické fakulty. Jméno Dokulil zůstalo studentovi během studia i během práce o tvoření slov utajeno...

(2) Dnešní vysokoškolák bude sotva hájit půvabné etymologie typu „Apeniny vznikly ze slovanského názvu Vápeniny, jak to odpovídá geologickému složení daného pohoří", ale nepřijde mu divné posuzovat poměry jazyka starého několik století stavem dnešním a brát jej jako výchozí: Z dnešního *hned* vyvozuje, že *ihned* je kompozitum (to nelze říci už ani o staročeském *inhed* < *inьgьdъ). Samostatná slova, samostatně utvořená a se samostatnými paradigmaty, navíc slova různého stáří, prohlásí student bohemistiky za jedno slovo „rodově kolísající" (*veselé* × *veselka* apod.). Neznalost systémové vázanosti jazykových změn vedou doktoranda k tvrzení, že počátkem novověku existovala teritoria, na nichž neproběhla změna *g* > *h*, jak prý patrno ze slova *grunt*. **(Ani tušení o přejímce z němčiny?)** Logický sémantický vývoj ‚prostor' > ‚prostor sloužící určitému účelu' obrátí absolvent češtiny v tvrzení, že někdy v minulosti došlo k významovému posunu u slova *síň* ‚výstavní prostor' a slovo pak v daném období a na daném teritoriu označovalo chodbu....

(3) Už jen u onoho zmiňovaného Machka si každý zájemce snadno nalistuje, že zájmeno *co* vzniklo ze staršího *čso* a že tam byly jery a tak dále. Kandidát věd *in spe* se tím bohužel neobtěžuje: briskně vyvodí, že *co* je zájmeno s kořenem *c-*, k němuž analogií podle zájmena *kdo* přistupuje formant *-o*. Podobně tristní je jeho rezignované zjištění, že adjektivum *zwillichovy* nelze vyložit; přitom *cvilichový* by našel dokonce ještě v SSJČ. Slyšel-li v historické mluvnici o úžení *é > í*, dokládá je — kvantita nekvantita — podobou *kožišník* z „původního" *kožešník*...

(4) a) Téma z vývoje jazyka se musí volit opatrně. Chci-li sepsat monografii o přejímání slov z latiny do češtiny a neumím-li latinsky, měl bych si nechat zajít chuť. Spoléhání na Pražákův Latinsko-český slovník je něco mezi bohorovnou zpupností a do nebe volající naivitou — cituji: *asimilace* je z latinského *assimilatio*, což se rozkládá na *similatio* ‚připodobnění' a *as, assis m.* ‚římský peníz' (to totiž lze nalézt ve slovníku, prefixy tam nejsou). *Aktivita* koření v latinském supinu slovesa *ago*, jak praví slovník, a proto *aktér* je též latinismus (a zřejmě i *šofér, režisér, voyer* a jiné galicismy).

b) Diachronní přístup vyžaduje často alespoň minimální znalost historických faktů. Čím hlubší, tím samozřejmě lepší, ale pro práce v podstatě školní stačí špetka selského rozumu a zbytky dějepisných vědomostí: Středověk nelpěl na autorství ani na přesných titulech, a proto uvádět v užité literatuře Husovu „Jazykovou příručku" může ve čtenáři leda vzbudit nejistotu, zda jde o Husovi připisovaný spisek o „orthographii" nebo jeho mnemotechnickou pomůcku k zapamatování abecedy. Není dobré vykládat *důchodního* jako kněze, tj. duchovního, ani číst latinskou zkratku *8bris* (tedy *octobris*) jako „gbris". To, že dnes počítáme na týdny a měsíce a účtaři na dekády, není ještě důvodem, abych zpochybňoval dělení času na oktávy, osmidení. „*Peregrina* jdoucího do Říma" mohu těžko vykládat jako ‚druh šatů' — leda podle vzoru „tahle zásilka *jde* do Slušovic a tahle na Balkán".

Takových perel z posudků několika málo prací je nikoli na tucty, spíš na veletucty, ba na celé stránky. Co z toho plyne? A co s tím dál? Můžeme se sice mýlit, koneckonců mýlíme se všichni dnes a denně, ale ve vypracovaném odborném textu se přece nemůžeme mýlit třikrát na každé stránce!

Vyvodím-li ze svého překvapení nějaká desiderata, pak asi toto: Pokud ve vysokoškolské výuce diachronních disciplín chybí nějaký aspekt, pak je to důraz na procesuálnost jazykového vývoje, na systémovost jazykových změn i jednotlivých *de facto* synchronních průřezů jazykem dřívějších období. Dále požadavek na kritické ověřování kteréhokoli závěru právě s ohledem na dobu, jíž se má týkat — co je samozřejmé pro nás, nemuselo být samozřejmé kdysi (např. těžko předpokládat pro baroko čilé kontakty češtiny s angličtinou) a naopak (nezná-li dnes naše bezvěrecká většina slovo *paténa*, připusťme, že dříve chodili do kostela všichni, a neemendujme je na *patinu*). Konečně pak by si měl student vtlouci do hlavy, že nemusí umět zpaměti celého Gebauera, ba ani Lamprechta *et consortes* — musí však vědět, že se bez nich při práci přesahující referát k zápočtu neobejde.

Zejména pak, zdá se, u studentů stále přetrvává nešťastné diferenční pojetí starších fází jazykového vývoje — zdůrazňuje se vše odlišné od dneška (a na zkoušky se bifluje sigmatický a asigmatický aorist). Přitom absolvent by měl především vědět, že starší čeština je základ té dnešní, že to byl jazyk funkční, ve své době živý a se svou dobou spjatý. (Ten aorist se v nejhorším může doučit na vojně nebo na mateřské.)

Přeji svým fakultním kolegům, aby byl tento *clamor* brzy překonaný a zastaralý.

Petr Nejedlý

Počtěme si:

Kramářská píseň
(a představte si, nábožná)

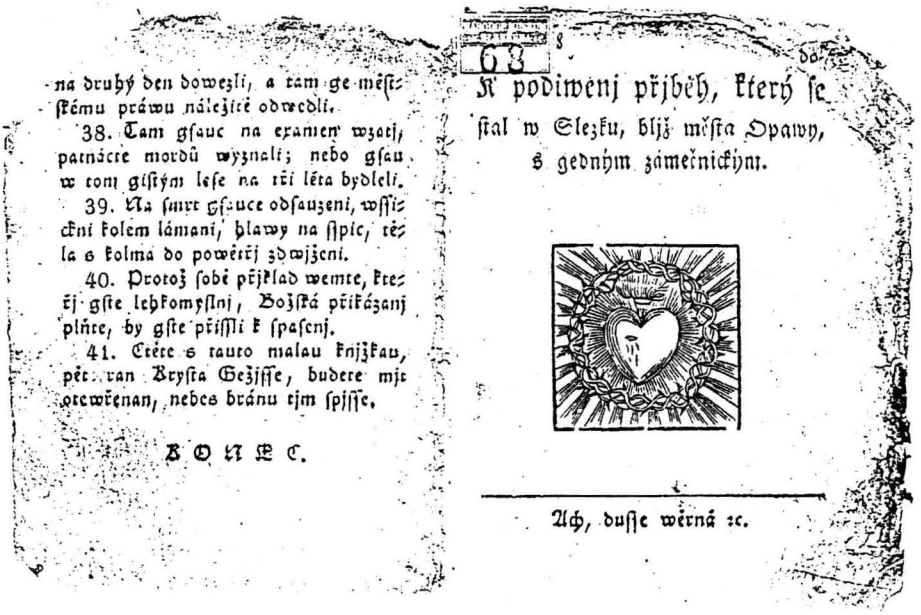

na druhý den dowezli, a tam ge městskému práwu náležitě odwedli.

38. Tam gsauc na examen wzatj, patnácte mordů wyznali; nebo gsau w tom gistým lese na tři léta bydleli.

39. Na smrt gsauce odsauzeni, wssickni kolem lámani, hlawy na spic, těla s kolma do powětřj zdwjzeni.

40. Protož sobě přjklad wemte, kteřj gste lehkomyslnj, Božská přikázanj plňte, by gste přissli k spasenj.

41. Čtěte s tauto malau knjžkau, pět ran Krysta Gežjsse, budete mjt otewřenau nebes bránu tjm spjsse.

KONEC.

63

K podiwenj přjběh, který se stal w Slezku, blj̃ž města Opawy, s gedným zámečnickým.

Ach, duſſe wěrná ꝛc.

Zpjwá se gako: Kwjlit musým přenáramně, etc.

1. Ach, duſſe wěrná křeſťanská, poſlyš mého zpjwánj, rozgjmey ſrdcem ſkrauſſeným, Kryſta Gežjſſe rány. – 2. O gak Bůh wěrně křeſťany s celým ſrdcem miluge, který neyſwětěgſſjch pět ran, w ſrdcy ſy rozwažuge. – 3. Poſlechněte, co ſe ſtalo, leta teď běžjcjho, tiſýctého, ſedmiſtého, k tomu padeſátého. – 4. W čeſké zemi, w měſtě Klacku, Jan Kratochwjl nazwaný, měſta miſtr zámečnický, tam mage ſwé bydlenj. – 5. Měl ſyna ſſestnácte letýho, řemeſlo s otcem dělal, wſſak gemu na mýsl přiſſlo, aby také wandrowal. – 6. Přichyſtal ſobě ſwé wěcy, do felayzu ſpakowal, dne gedenáctého března od otce ſe odebral. – 7. Otec geho mu na ceſtu tuto knjžku darowal, k pěti ranám Kryſta Pána, aby se gi modljwal. – 8. Syn ſy ceſtu před ſebe wzal, k měſtu Opawě gjti, wſſak geſt ſe ſmutný nenadál, gaké neſſtěſtj mjti. – 9. Druhý den ſſel ſkrz geden les, genž byl pět čtwrtj mjle, w něm tři Pražſſtj dezerteři wyſkočili té chwjle. – 10. Okolo něg obſtaupili, na zem geg porazyli, wſſickni tři gako do dřewa holma do něg mlátili. – 11. Když giž byl na polo mrtwý, tu ho zaſe popadli, přes tluſté ležaté dřewo, na křjž geg položili. – 12. Geden mu na prsa wstaupil, druhý táhl za nohy, ach, gaké to měl trápenj, ten mládenec vbohý. – 13. Wſſak w té weliké boleſti, na pět ran Kryſta

zpoměl, ge ſe wſſj swau horliwoſtj wzýwal, gim ſe poraučel. – 14. W tom gede kráſný mládenec na koni ſkrz ten les, k těm mordýřům přigel, a wzal ſe tu w okamženj kdes. – 15. Oni ſe geho vlekli, od mládence odběhli, tak welice ztrýzněného na tom dřewě nechali. – 16. Ten mládenec přeljbeznau řečj k němu promluwil, z toho dřewa geg wyzdwjhnul, a hned zaſe zdrawý byl. – 17. A wywedl ho z leſa wen, k němu takto promluwil: žes wzýwal pět ran Kryſtowých, proto tě Bůh ochránil. – 18. Rozhlaſſug mezy křeſťany, by ſe wěrně modlili, a pět ran Kryſta Gežjſſe též s tau modlitbau ctili. – 19. Gak ty ſlowa wypowěděl, hned ſe tu před njm ztratil, mládenec ſe k otcy wrátil, wſſecko gemu wygewil. – 20. Giſtě to byl angel ſtrážce, od Boha mu poſlaný, aby ho od ſmrti chránil, že jeſt ctil Kryſta rány. – < + + + > – 21. Giſtý řeznjk od Frankfurtu, na koni ſkrze les gel, v ſebe přes tiſýc zlatých, za dobytek peněz měl. – 22. Wyndal ſy takowau knjžku, a pobožně ſe modlil, se (!) wſſj ſrdce ſkrauſſenoſtj pět ran Kryſta Pána ctil. – 23. Nenadál ſe též neſſtěſtj, neb neſſťaſtnj zbůgnjcy, čtyři na něg wyſkočili, chtěli ho zabit s mocý. – 24. On wykřjknul welkým hlaſem: Ach, pět ran Kryſta Pána, buďte mně w tomto neſſtěſtj moge ſylná obrana. – 25. Oni do něho ſtřjleli, koně pod njm zabili, s palaſſmi ſedm ſmrtedlných ran gemu vdělali. – 26. On ale do mdloby vpad, neheybal se giž wjce, oni geg z ceſty odtáhli, křowjm zaházegjce. – 27. Sſaty geho z něho ſlekli, a od něho odběhli, w gedné hoſpodě za leſem, wečjr pili a gedli. – 28. Myſliwcy w leſe chodili, střjlenj vſlyſſeli, ſkrz les po té ráně ſpěſſně, kdo to ſtřjlj, běželi. – 29. Naſſli koně zabitého, plno krwe widěli, ſkrz křowj, kde řeznjk ležel, a kudy ho ſſmeykali. – 30. Powjdal geden k druhému: tu geſt někdo zabitý, gak gſme tu ſtřelbu ſlyſſeli, muſelo to tu býti. – 31. Řeznjk gak tu řeč vſlyſſel, hlaſem mdlým ſe gim ozwal, gak ſe s njm neſſťaſtně ſtalo, wſſecko gim wyprawowal. – 32. Oni ho hned wzhůru zdwjhli, rány mu zawázali, geden ſlek ſwau kamizolu, a do nj geg oblekli. – 33. Wedli ho z toho leſa wen, zrowna na tu hoſpodu, mordýři tam gedli, pili, gſauc weſelj w tu dobu. – 34. Gak tam weſſli, řeznjk swoge ſſaty na gednom poznal, páni, to gſau ti petrowſſtj, k mysliwcům geſt powjdal. – 35. Geden z njch (!) ochotně běžel do neybližſſj wesnice, tam honem ſedláky ſwolal, co geſt mohl neywjce. – 36. Kteřj s njm s ochotnoſtj ſſli, hoſpodu obſtaupili, gak petrowſſtj, tak ſſenkýře hned w tu chwjli chytili. – 37. Wſſech pět do Frankfurtu měſta, na druhý den dowezli, a tam ge měſtſkému práwu náležitě odwedli. – 38. Tam gſauc na examen wzatj, patnácte mordů wyznali; nebo gſau w tom giſtým leſe na tři léta bydleli. – 39. Na ſmrt gſauce odſauzeni, wſſickni kolem lámani, hlawy na ſſpic, těla s kolma do powětřj zdwjženi. – 40. Protož ſobě přjklad wemte, kteřj gſte lehkomyſlnj, Božſká přikázanj plňte, by gſte přiſſli k ſpaſenj. – 41. Ctěte s tauto malau knjžkau, pět ran Kryſta Gežjſſe, budete mjt otewřenau, nebes bránu tjm ſpjſſe.

Materiál k přednášce dr. Heleny Chýlové (PedF Plzeň) v Kruhu přátel českého jazyka; uchovává ho Národopisné muzeum v Plzni

Počátkové české demokracie

Babylon. Studentský list. Ročník IV., č. 4., (právě) 15. března 1995

Čtěme: Pro nás, redaktory Babylonu, jsou počátky české demokracie podvrženou bájí.

-jš-

Brousek pro váš jazýček: přečtete pasáž *To ... Amerlinga* nahlas bez zadrhnutí?

To, čemu Hurvínek říkal elekřtina

O elektřině — čili mlunu — čteme v knize Karla Amerlinga **Orbis pictus čili Svět v obrazích (stupeň druhý co pokračování prvního stupně, jejž sepsal Amos Komenský)**, vydané v Praze roku 1852:

> První památnost u mluna jest, že se dá dílem **třením**, dílem **přiblížením**, dílem **dotýkáním se** jinorodých kovů z těl vylouditi, a pak že jest vlastně **dvojsílou**, jejíž jedna síla zvláště ze skla třením vzbuzená má více ráz jakési **mužskosti** a ostrosti jakož i touhy po spojení se s druhou, druhá pak síla zase třením z vosku **pečetního** neb smoly vzbuzená má ráz **ženskosti**, jakési unylosti a rovněž touhy po síle první, pročež se i v jazyku rozdíl ten slovy: **ten** mlun a **ta** mluna vyznačuje, kdežto **to** mluno obojí v jedno spojené vyznamenává.

Pokud vám snad výrazy *mlun* (tj. kladná elektřina), *mluna* (záporná elektřina) a *mluno* (elektřina obecně) zdají směšné a celý výklad poněkud naivní, zachovejte už z úcty k předkům vážnou tvář. Snad vám při tom pomůže, pomyslíte-li na to, jak asi budou znít dnešní texty našim potomkům za sto padesát let.

Karel Kučera

Slepá ulička:

Český básník T. R. Field a jeho idiolekt

se nám po „sametové demontáži" poprvé (a od té doby ještě třikrát) připomněl knížkou *Lomikel a jiné zádrhele,* vydanou r. 1990 jako neprodejná prémie Klubu přátel poezie nakladatelství Československý spisovatel. Editor Petr Kovařík připomíná v doslovu, že tento tvůrce vlastního mikrosvěta — kdyby to slovo nemělo specifickou platnost terminologickou a pejorativní, oživil bych slovotvorný význam řecký a napsal bych: tento *idiot,* neboť *ἰδιώτης* = osobitý —, původním jménem Theodor Adalbert Rosenfeld, od r. 1923 občanským jménem Bohdan Vojtěch Šumavský, pseudonymem též Rozina Sepranec aj. (1891 — 1969), byl bohém haškovského typu ve váchalovském klonu k podivnůstkaření, ovlivněný F. Gellnerem, E. A. Longenem, sloupoborcem Frantou Sauerem a Ch. Morgensternem, antipod V. Dyka, P. Bezruče, J. S. Machara, R. Medka, bratří Čapků, J. Honzla a téměř kdekoho, rázovitá postava Klubu spisovatelů ještě v 60. letech. Jeho osobité zacházení s jazykem zřejmě vyrostlo (také) z fascinace postavou Jakuba Hrona (1840 — 1921), profesora matematiky a fyziky, ale jinak samorostlého vynálezce, básníka, jazykozpytce a filozofa, který se sám označoval slovem *libomudrun.* „Jako by v Hronovi i Fieldovi ožívala dávná jungmannovská jazykotvorná rozkoš a potřeba, vyrůstající z nespokojenosti se stavem jazyka a z hluboké důvěry v jeho neomezenou vyjadřovací schopnost," píše Kovařík (s. 188).

Jazyk c. k. profesora Jakuba Hrona ozdobí naše příští, školské číslo. Tentokrát přetiskujeme jednu z básní profesora Rosiho (jedno z dalších jmen T. R. Fielda) s jeho o půlstoletí pozdějším vlastním komentářem a osobitou interpunkcí:

Žalobej

Pajú kuhy žalobej, mřezom žguty padú,
Baha ruk vod suda čol, kaži duša kadú!

Kaži jej put z kimorín, z tratora son zbryjdi,
da huhlavy mhlivy dvar zdrávaša dyjdi!

Neoslyš ny LOMIKEL, daji žor i litva — —
Bjadoch! Achú! Úvy! Žel! Nastáše — ponikva!

Žalobej, to slovo jsem vytvořil podle hláskového symbolismu, však také z každé slabiky se ozývá hlas velkého, hlubokého žalu ze zániku toho, co už na věky minulo, je to první moje **žalnička.**
Pajú kuhy = pějí žalobej.

Kuhy jsou stařeny v černých salupech, ploužící se v pohřebním průvodu, **mřez** je mé slovo pro mřížový rošt, **žgut** je ještě žhavý oharek kosti, padú je padají. Baha ruk vod suda čol znamená: Boha (Boží) ruko, vodveď (od voditi) suda, tj. osud, čol, tj. člověka, kaži duša, tj. ukaž duši, z kimorín, tj. z kimorína. **Kimorín,** je jakýsi kenotaf, na jehož dně je posvátná voda z řeky **Mejknína,** má tu vlastnost, že žgut se promění v páru, ta se vznese do chladu

stratosféry, tam se srazí ve vodu, která sprchne k zemi v krůpějích, to pláčí oči boží nad smrtí člověka. **Trator** je voda, do níž tekou a tak se tratí všechny řeky světa, tedy i voda Mejknína, son — slunce, zbryjdi je vzplaň, to je mnou utvořeno od šumavského neb chodského slunce **bryjdí**, tj. pálí, praží.

Chodské *bryjdit (se)* má podle SSJČ význam ‚svítat', výmluvně doložený z Baara. Rovněž v Kajerových chodských pohádkách *Vo kouzelnyjch dudách* čteme: *Ha ráno, hdyž bulo k půzimku nebo v zimě, den začínal pozdě, bryjdilo se hdopa ví hdy, sjetla málo* (Vo sjetlíčkách). Do třetice u Machka (Etymologický slovník jazyka českého) najdeme: *další nář. var. brejždit, zabrejžďovat se, slov. brieždiť sa;* to vše v hesle *-břesknout se.* Svědčí o básnickém nadání, že Field, ačkoli nedokázal podat ke slovu správný výklad, přece je do básně zapojil tak, že tam i ve svém náležitém významu „sedí".

Do huhlavy mhlivy dvar zdrávaša dyjdi! **Huhlava** je místo, velká dvorana, tj. **dvar,** kde stíny mrtvých huhlají v podsvětí, zdarávaša dyjdi, tj. ve zdraví, celičká duše, dyjdi čili dojdi! Neoslyš ny LOMIKEL, neoslyš nás LOMIKEL, daji, tj. dar, žor, tj. žír, jídlo, i litva — —, litva je, co se leje do hrdla, tedy nápoj, pití proti žízni — — Bjadoch! Achú! Úvy! Žel!, tj. Běda! Ach! Ouvej! Žel(bohu)! Výkřiky bědování. Nastáše, tj. nastala ponikva!

Ponikva je konec, zánik, poniknutí toho, po čem člověk k svému hlubokému žalu žije dál. Např. ztráta zraku, trvalé oslepnutí, osiření, ztráta zbožňované bytosti, lásky atp. Ponikva je po policejní hodině, když všechny hospody a podobné podniky se zavřou a piják nebo flamendr nemá kam jít, aby ještě někde v teple poseděl, popil nebo něco prodal, třeba obraz, knihy atp. Ponikva je i ztráta nohy, ruky, zubů, vlasů, zdraví, mladosti a vůbec všeho, po čem zbývá v duši beznadějná prázdnota.

Žalobej je neměnitelný a ani já, jeho autor, nemám právo tak učinit. Je to hymna všech mých učedníků čili apoštolů a zpívá se takto: Cestou na hřbitov je to pláč a kvílení, cestou z hřbitova je to kutálka.

Neoslyš ny LOMIKEL, daji žor i litva — —
Bjadoch! Achú! Úvy! Žel!
Nastáše ponikva!

Tohle zpívali všici na notu písně Chodíval k nám, chodíval z kanceláře písař, ... Tím se kutálka končila.

Ve slově ponikva je i durdíkovské „nikání", jež jest obsaženo ve slovech unikat, vznikat, znikat, vy-, pro-, za- nikat atd. Durdík byl jediný český myslitel, který se rozjel za Darwinem a také se s Charlesem Darwinem osobně seznámil a stýkal, proto jsem ho ctil a utvořil slovo ponikva, jehož pravý smysl jsem již shora vyložil.

Pro jedno japonské slovo utvořili v USA delší termín či opis **the passing show** a také vydávají dodnes vycházející periodický časopis pro humor a satiru „The Passing Show". Mně se podařilo vytvořit jediné a stejný smysl dávající slovo **„Vznikznik".**
Nejlépe to vysvětlí jiná moje žalnička:

V úniku vznikzniku nocí a dnů
nikáme k zániku v mámějích snů.

Cokoli vznikne, už zase zniká čili zaniká, a celý život člověka je obsažen v nocích a dnech. Buď se narodíš v noci nebo ve dne a také ve dne nebo v noci opustíš lidský svět. Ovšem tvoje já je nesmrtelné, to se uvědomuje a bude uvědomovat, pokud vůbec bude existovat nějaký vesmír či pro svoji nesmírnost spíše nesmír.

Po rozhovoru s P. Kovaříkem bych rád upozornil studenty, že Field by v řadě ohledů mohl poskytnout východisko k diplomové práci — např.:

1. Když před reformou 1957 nabízel Ústav pro jazyk český k vyjádření zásady nových Pravidel, vzal si jeden exemplář právě Field a prý jej hustě opoznámkoval (leč Ústavu nezaslal): co třeba srovnat jeho „připomínkování" s nedávnými aktivitami M. Ajvaze nebo V. Jamka? — 2. Z Fieldových jazykových hříček těžili mnozí a Field o mnoha tvůrcích neologismů prohlašoval, že mu to či ono ukradli. Pomineme-li křiklavý případ krhútského textu Jana Kloboučníka, najdeme fieldovské otisky u Pěveckého sdružení učitelů kocourkovských, u samotných V+W, ve vstupní větě vzpomínek Adiny Mandlové (slovo *pustorálek),* u vynalézavého překladatele Radovana Krátkého... Dalo by se na tom sledovat, jak z jazyka výrazných individualit těží parta nebo širší sociální skupina, co z toho a jakými cestami má šanci vcházet do povědomí celé generace, co se může uchytit natrvalo aspoň na periférii spisovného jazyka...

Zatím nejčerstvější „mapu" fieldologie — včetně stavu rozplétání Fieldových a fieldovských mystifikací — najde zájemce v Kovaříkově doslovu ke knize *Odysea nočního budite-le. Z pražských ulic, nevěstinců a pivnic* (už zaniklé nakladatelství GMA 91, Praha 1993).

Josef Šimandl

Daňové přiznání lexikografa

z období 1. republiky může být — v krutém kontrastu s dneškem — vysoce zajímavé:

(o vydání Slovníku jazyka českého P. Váši a F. Trávníčka)

Oba autoři vydělali peníze, o jakých se jim nikdy předtím ani nesnilo. Co udělal Trávníček s penězi <,> mi není známo, Váša si koupil dům a mnoho mu ještě zbylo. Zisk firmy Borový dosáhl jednoho milionu předválečných československých korun.

Julius Firt: Knihy a osudy. Atlantis, Brno 1991

-mh-

Spor o sloveso „odviseti" mezi dr. Jiřím Hallerem a Pražským lingvistickým kroužkem

Před 63 lety, v roce 1932, vyšel sborník Pražského lingvistického kroužku *Spisovná čeština a jazyková kultura.* Kladl si za cíl „revidovat teoretické základy péče o spisovný jazyk a hledat způsoby, jak teoretické bádání o jazyku, které právě studuje i současný jazyk spisovný a zkoumá jazyk se stanoviska jeho účelnosti, může řešit živé a aktuální otázky současné spisovné češtiny". V úvodním článku kritizuje Vilém Mathesius tehdejší spory o správnou češtinu za to, že se problém jazykové správnosti probírá sám o sobě a že se nedbá jeho vztahu k širšímu, a proto nadřazenějšímu problému jazykové vytříbenosti. Jinou chybou dosavadních snah o dobrý jazyk bylo, že se jazyková správnost pojímala jako historická čistota. „Jen to má podle mínění těch, kdož toto pojetí zastávají, v dnešní spisovné češtině nepochybnou oprávněnost, co bylo jazyku již před počátkem sedmnáctého století, a to — mutatis mutandis — jen v té podobě a v té funkci, jaká byla běžná v starším jazyce." Mathesius dokládá, že například angličtina a francouzština by hledisku historické čistoty nevyhovovaly, a přitom to jsou jazyky velmi vytříbené. Principem řádu je pak tzv. pružná stabilita. V té vidí Mathesius jeden z cílů jazykové kultury. Odmítá opětovné zavádění už odumřelých útvarů zpět do jazyka a naopak jako jediný organický základ pro stabilitu chápe soudobý úzus.

„Historická čistota, jak bylo ukázáno, není nutnou podmínkou jazykové vytříbenosti a se stanoviska jazykové kultury je ve srovnání s neologismy puristů vžitý germanismus, který svou výrazností rozmnožuje odstiňovací bohatství spisovné češtiny, zlem menším, je-li zlem vůbec. Musí však jíti, jak bylo řečeno, o výrazy vžité a významově odstíněné, jako jsou např. *nápadný, přehnaný, těžkopádný, odstraniti* apod., a nikoli o slova zbytečná a jen sporadicky se vyskytující, jako je např. *odviseti* místo *záviseti* nebo *zapříčiniti* místo *způsobiti.* Obě kategorie jsou zcela zřetelně rozdílné, a kdo má vypěstěný cit pro jazyk, nebude většinou na rozpacích při jejich odlišování."

Zbývá ještě dodat, že výše zmíněný citát se slovesem *odviseti* je jediným dokladem tohoto slovesa v celém sborníku. Přesto kvůli němu došlo k polemice.

Jiří Haller v reakci na Mathesiovy vývody ohledně rozlišování germanismů živých a zbytečných píše (NŘ 17, 1933, s. 53), že to tak snadné a jednoduché není. Kdyby totiž obě kategorie byly tak zřetelné, nebylo by možno se o ně přít; a kdyby stačil k rozhodování o jazykové správnosti jen „cit pro jazyk", nebylo by třeba té práce, která je bohemistům předepisována.

„Příklady, které Mathesius uvádí, spíše matou, než aby ukazovaly cestu. Proč např. sloveso *odviseti* pokládá za zbytečné a za sporadicky se vyskytující? Je přece i s mnohými svými odvozeninami už tak vžité, že se najde i u nejlepších českých autorů (např. u Tyla, Němcové, Jiráska, Holečka, Herbena, Čapka-Choda) a jeho historii lze sledovati v celých stech dokladů od počátku 19. století (např. už r. 1821 v Kroku I, 2, 102 píše J. S. Presl, že „zpytatel mnohem svobodnější a neodvislejší jest", a r. 1822 t. 3, 125 čteme, že „stupeň zahřání neodvisí od tvaru nádoby, nýbrž od srovnání obou povrchů a jejich tlouštky") až po Nezvala, tedy přes 100 let. (...) Ale i jinak by bylo se stanoviska funkčního možno slovesa *odviseti* hájit, a to právě tou metodou, kterou se obhajuje např. sloveso *docíliti* v Mathesiově článku, neboť významové odstínění se vždy

najde i mezi dvěma synonymními slovy." A konečně, jak píše Haller, by bylo možno pohlížet na sloveso *odviseti* jako na evropeismus, srov. něm. *abhängen*, franc. *dépendre*, angl. *to depend* atd.

Problém je v tom, že Haller ocitoval doklad jen jeden, a to z časopisu Krok z roku 1822. Pražský lingvistický kroužek dotazem u kanceláře Slovníku jazyka českého zjistil, že doklady pro sloveso *odviseti* u Hallerem uváděných spisovatelů nebyly nalezeny. Slova *odvislý, odvislost, neodvislý* apod. jsou otázky samy pro sebe, kterých se Mathesius nedotkl. To nakonec také Haller uznal, i když se mu nezdá to, „že by se toto sloveso mělo oddělovati tak naprosto od slova *odvislý*, kterým se velmi často opisuje *(býti odvislý)*, a že by adj. *odvislý* bylo otázkou pro sebe. Je tu stejně těsný poměr jako např. mezi slovy *záviseti — závislý, souviseti — souvislý* a pod., a proto se také obě ta slova zpravidla uvádějí zároveň a v praxi se mezi nimi nečiní rozdíl. Tak např. v Příruční mluvnici Gebauerově-Trávníčkově v rejstříku odkazuje se slovy *odviseti, odvislý* k výkladu, který výslovně uvádí toliko sloveso *odviseti.*" (NŘ 17, 1993, s. 210)

Ve světle tohoto sporu podíval jsem se na excerpovaný materiál lexikálních sbírek Ústavu pro jazyk český AV ČR. Pokud odhlédneme od tvarů *odvislý, odvislost* apod. a pochopitelně od dokladů, excerpt z prací vzniklých po roce 1932, resp. 1933, je situace následující:

1. Odvisati, nedok., od čeho
   i zámluva taky ta a ten záslib B/ožl/ docela neodvisí od zákona
   1870, Sušil F., Listové sv. Pavla apoštola
2. odvisati, nedok., záviset na čem, za něm. abhängen von etw.
   od dobrého vychování a uvedení v prvních letech celá budoucí povaha života všech lidí, a působení vtipu, a způsob myšlení všeho lidu odvisá
   1776, Všeob. školní řád pro školy české ..
3. odviseti, nedok., události od někoho
   ..., tyto /události/ odvisely ovšem nejvíce od Alžběty
   1930, B. Křička, Bobrové
4. odviseti, nedok., od čeho /o příčině/
   Stupeň zahřání neodvisí od tvaru nádoby, nýbrž ..
   1822, Krok — veřejný spis všenaučný pro vzdělance Národu československého
5. odviseti, nedok., co od koho
   ..že dokončení tohoto výtečného článku pro okolnosti, kterých odstranění od ní neodvisí, podat nemůže
   1862, Neruda J., Hlas (in Dílo XXIV)
6. odviseti, od něčeho
   avšak fysika, lékařství, matematika ... jsou odvisly od přesnosti úsudku
   1902, Tille, V., Filosofie literatury u Taina a předchůdců
7. odviseti, nedok.
   Vítězství neodvisí od veliké moci, ale od ..
   1910, Český lid — sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku
8. odviseti, nedok.
   A přece, není-liž tato dnešní a efemérní forma krásná? Odvisí-liž tato krása od její přechodnosti?
   1926, Teige K., Tvorba I — list pro kritiku a umění

9. odviseti, nedok.

Většina her ... bývá obyčejně premiérou nerozhodnuta. Mnohdy ji nerozhodne ani kritika, pokud váhá a odvisí svým úsudkem od zevních projevů publika.

1930, Hilar K. H., Pražská dramaturgie

To je studentova excerpce (o textu pomlčíme); aby nám zpracování čísla nezpozdily čtyři měsíce zkouškového období a prázdnin, tiskneme ji, jak ji dodal, byť s pochybnostmi. V č. 1 nehraje *odvisati : odvisí* (srov. č. 2), č. 3 vybočuje z chronologie, č. 6 je doklad na adjektivum *odvislý* ve jmenném tvaru (srov. 6. odstavec Formánkova textu).

Tolik tedy lexikální sbírky. Pro úplnost a přesnost je třeba ještě dodat, že je v nich také osm dokladů na sloveso *odviseti* vzniklých po tomto sporu. S postupem času se u nich objevuje dodatek (či vysvětlení: *odviseti od něčeho* = ‚záviseti na čem'. V listu Milotický hospodář z roku 1949 je dokonce napsáno „odviseti od něčeho, místo správného záviseti na něčem". Dokladů pro sloveso *záviseti* je asi 250 a zahrnují období od roku 1808. Nalezneme je (podle excerpt) u význačných českých spisovatelů, z nichž namátkou jmenujme Němcovou, Nerudu, Klicperu, Tyla.

O stovkách dokladů, jak tvrdil dr. Haller, tedy rozhodně nelze mluvit. Dokonce ani o desítkách. Jistě lze namítnout, že v Ústavu pro jazyk český, v jeho lexikálních sbírkách, nejsou doklady všechny. Přesto je to výběr reprezentativní, jak ukazuje i počet dokladů pro sloveso *záviseti.*

Bylo tedy a je ono sloveso „zbytečné" a vyskytuje se jen sporadicky; ustoupilo slovesu *záviseti,* resp. *záviset.*

Martin Formánek

* o čem přemýšlejí studenti bohemistiky * *

Konzultace k vývoji překladu:

Odkud byla Ibsenova „Paní"?

Paní z moře u nás počátkem století proslavila Hana Kvapilová (v této roli ji také zachycuje Štursův pomník).

Týdeník Rozhlas 20/1995, s. 8

Což o pomník — ten stojí v Kinského zahradě (u národopisného oddělení Národního muzea) na úpatí Petřína. Jenže ze starších literárních rukovětí známe touž roli Hany Kvapilové jako *Paní z námoří.* To tajemné *námoří* bylo patrně dotvořeno nápodobou slova *nábřeží.* Motivace takových slov není vždy výmluvná: *nábřeží* je, pravda, *na břehu; povodí* se táhne (s trochou licence) *po vodě; závodí (Beroun-Závodí)* je vzhledem ke středu města *za vodou; úpatí* je *u paty* (vrchu, hory); jenže *námoří* není (jen / vůbec) *na moři,* a kam lokalizovat *zátiší,* to opravdu nevím.

SSJČ uvádí u *námoří* dva významy: 1. řidč. *krajina při moři* +2. *moře* (Palacký). Ibsenovo drama se v originálu jmenuje *Fruen fra havet* a v němčině *Die Frau von Meere*. V tomto světle by se zdál vhodnější překlad *Paní od moře:* na rozdíl od *paní z moře* totiž nesugeruje představy jako utonulá, bludná Holanďanka, podmořská carevna, (velká) mořská víla ap.

Ptáme se proto dr. Františka Fröhlicha, germanisty, překladatele a znalce světa dramatu, jak to s tou Ibsenovou *Paní* vlastně je.

Fruen fra havet, Die Frau von Meere, The Lady from the Sea — potíž je v tom, že ani jeden z těchto tří jazyků (Ibsenova dánsko-norština, němčina, angličtina) nerozlišuje v té předložce české „od" a „z". Jako devátý překladatel této hry do češtiny (první byl Jaroslav Kvapil v roce 1906 a od něho také pochází to nešťastné *námoří)* jsem se musel rozhodnout, zda zavedený, leč podle mého názoru nevhodný titul ponechat, nebo zvolit jiný. Slovo *námoří* je před Kvapilem doloženo třikrát (dvakrát u Palackého, jednou u Douchy), a to s nejasným významem (krajina při moři nebo moře). Dnešnímu divákovi nebo čtenáři neříká nic: většina dotázaných vám řekne, že to má asi něco společného s mořem a že to zní krásně a poeticky. Obojí je kámen úrazu. Slovo *havet* neboli *moře* zní pro Nora asi jako pro Čecha třeba „písek", tedy naprosto všedně, věcně a zcela přesně, bez tajemné mnohoznačnosti slova *námoří.* V námoří se lidé nekoupou, z námoří neloví ryby, po námoří se neplaví — to vše dělají *na, v* nebo *po* moři. To byl tedy jeden důvod pro volbu nového titulu. Druhý důvod vycházel z textu Ibsenovy hry. Slovo *havet* se vyskytuje nejen v titulu hry, ale také, a to velice často, v textu — a tam ho všichni překladatelé samozřejmě vždy a všude překládali jako *moře,* a tuto vnitřní souvislost názvu s textem musí překladatel zachovat. Námitku, že *Paní z moře* sugeruje představu mořské víly a podobně, je snadné vyvrátit opět poukazem na text hry: právě s představou mořské víly, rusalky ap. si hra v replikách nejedné postavy pohrává; v originálu se v tomto kontextu vyskytuje i slovo *havfrue,* což znamená *mořská žínka* nebo něco na ten způsob (známá Andersenova pohádka a kodaňská soška podle její hrdinky nazvaná se jmenuje *Den lille havfrue).* Představu mořské víly název sugerovat má, a v originálu to dělá dokonce výrazněji *(Fruen fra havet — havfrue)* než v českém překladu. *Paní z moře* je tedy věrnější

Ibsenovu originálu, než by byla eventuální *Paní od moře.* V rodišti hrdinky hry Ellidy Wangelové jí lidé říkali *fruen fra havet,* a jelikož pocházeli ze stejného přístavního městečka jako ona, museli by i sami o sobě říkat *lidé od moře* a nebylo by na tom nic pozoruhodného. Ellidu však od sebe chtěli odlišit, a proto jí říkali *paní z moře.*

Jak vidno, jsou to věci komplikované — a obecné překladatelské pravidlo je, že při volbě názvu je nutno vycházet z textu díla a všech jeho souvislostí, nejen z povrchních dojmů lidí, kteří hru třeba nikdy ani neviděli, neslyšeli a nečetli, jenom jim starý název připadá hezčí a poetičtější. Šedivá je však všechna teorie: před léty uvedlo hru Divadlo Na Zábradlí, dramaturg i režisérka všechny (zde výše) uvedené argumenty uznali, ale pravili, že ten titul s námořím je zavedený jako Brouk a Babka a že by ho tedy s dovolením přece jen použili, a tak se i stalo. Od té doby už však vždy jako Paní z moře — v rozhlasu, v Hradci Králové a v Mladé Boleslavi.

-jš, ff-

Následující článek zajímavě osvětluje, jak se v enklávě kříží vývoj jazyka z jeho vnitřních pohnutek s vlivy jazyka dominantního. Obsahuje však i tvrzení sporná, zejména pokud jde o češtinu v Česku. Proto jej otiskujeme v úpravě a s připomínkami redakční rady; zpracoval -dl-

Rozklad a odolnost jazykových kategorií
Čeština starousedlíků v Nebrasce

Univerzita státu Nebraska v hlavním městě Lincolnu má v knihovně sbírku z historie české Nebrasky, obsahující přibližně 100 hodin magnetofonových záznamů vzpomínek pamětníků (v češtině i v angličtině). Pořídil je koncem 70. let archivář Joseph Svoboda. Autorka této studie nahrála v r. 1993 dalších 15 hodin 21 pamětníků. Analýza češtiny těchto vzpomínek poukazuje na to, že ztráta schopnosti používat rodný jazyk má určitý logický průběh, v němž se rozkládají gramatické a sémantické kategorie.

Aktivní znalost českého jazyka byla od obrození základní podmínkou k tomu, aby se jedinec mohl hlásit k českému národu a jeho kultuře. V českých městských čtvrtích nebo vesnicích v Nebrasce si Češi sami kulturu vytvářeli a v důsledku velkých vzdáleností mezi českými a nečeskými vesnicemi si ji spolu s českým jazykem udrželi po několik pokolení. České vesnice bývaly jednojazykovým prostředím, které mělo zájem o českou kulturní tvorbu.

Jak je tomu s podmíněním češství aktivní znalostí češtiny u Čechoameričanů, o tom autorka v článku píše. Z české společnosti a kultury 19. století však bylo a je těžko vylučovat Němce, kteří se v Čechách i v české kultuře cítili doma a byli *böhmisch.*

U mladších českých generací narozených na americké půdě a vzdělaných v anglických školách se však měnil jak vztah k mateřštině, tak i její znalost. Utrpěla především znalost psaného a čteného jazyka. Čeština, kterou se dnes mluví v Nebrasce, je varianta obecné češtiny,

v některých rodinách s nedůslednými nářečními prvky. Je to patrně následkem toho, že zakladatelé českých vesnic a městeček zvali do Nebrasky Čechy z velkých amerických měst, například z New Yorku a Chicaga. Tak se sem dostali lidé, jejichž kořeny sahaly do všech nářečních oblastí češtiny. Pro srovnání: v Texasu se naopak usazovali lidé spříznění nebo dokonce celé části moravských vesnic, a mluví se tam tedy vesměs moravskými nářečími.

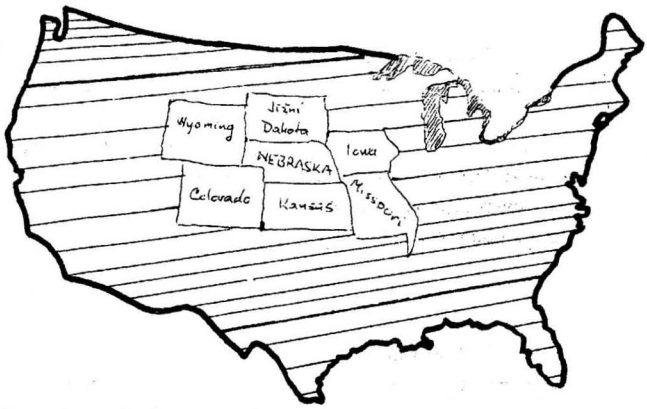

Češi osídlovali Nebrasku během 2. poloviny 19. století (od 60. let) a hlavně na přelomu století. Přistěhovalectví se zpomalilo ve 30. letech našeho století; od r. 1945 do r. 1990 se přistěhovalo asi jenom 500 osob. Vystěhovalci si s sebou přivezli silný obrozenecký nacionalismus a organizační schopnosti pro sebevzdělávání. Na americké půdě využili svých zkušeností z Rakouska-Uherska, kde si národ vytvářel českou kulturu bez instituční nebo vládní podpory. Češi si zakládali zahraniční odbočky existujících národních organizací, jako Sokol, katolický Orel, i místní organizace, např. Západní českobratrskou jednotu. Tato sdružení měla jako součást svého programu udržovat český jazyk a kulturu. Zřejmě proto se čeština udržela jako jazyk mateřský nejdéle ze všech evropských jazyků na území Spojených států, i když jen v mluvené podobě.

Aktivní ovládání psané spisovné češtiny začalo mizet už v druhé a třetí generaci. Spisovná čeština sehrála svou odlišností od jazyka mluveného úlohu negativní: pro studenty, kteří se česky učili v nedělních školách (zpravidla to byla čeština 19. století) a častěji pochytili jenom různě konzervovanou a různě kontaminovanou podobu češtiny doma od rodičů, znamenal moderní spisovný jazyk mrtvý předmět, který nikdy dokonale nezvládli. Třetí a další generace nebraských Čechů už česky jenom mluví, ale nečtou, ani nepíšou. Jejich čeština se omezuje na komunikaci každodenního typu, jejich slovník je specializován na konkrétní předměty a události. V 50. letech se čeština přestala dědit z pokolení na pokolení jako jazyk mateřský. Přispěla k tomu i politická situace po r. 1948, kvůli které většina československých příbuzných styk s Čechy v Nebrasce přerušila a proud přistěhovalců prakticky ustal. Nelze zanedbat ani psychologický fakt, že učit děti mluvit jazykem znepřátelené země není přitažlivé.

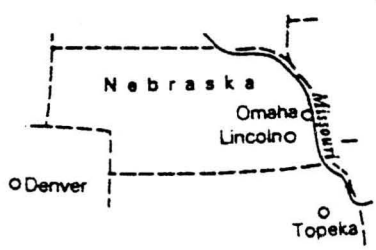

*

Gramatika češtiny v Nebrasce prošla dvěma typy systémových změn. Prvním typem, jak uvádí Herbert Seliger, je přenos gramatických kategorií a lexikálních jednotek z angličtiny do češtiny. Tento přenos zasáhl pádové koncovky i tvary sloves. Druhý typ se týká vnitřních systémových změn, ke kterým došlo vlivem izolace, nikoliv tedy vlivem angličtiny. Tyto změny často navazují na tendence existující na původním území češtiny, a do jisté míry tak mohou předpovídat i její pravděpodobný budoucí vývoj v českých zemích (případně směr, jímž by se ubíral bez kodifikačních zásahů).

A. Vliv angličtiny na češtinu v Nebrasce

S častějším používáním angličtiny jako primárního jazyka komunikace roste v gramatickém i sémantickém systému nebraské češtiny počet odchylek od původního jazyka. V nahrávkách bylo zaznamenáno několik druhů odchylek (naše klasifikace odráží rostoucí vliv angličtiny, a tím i zvětšující se vzdálenost od českého systému).

1. Lexikální odchylky

a) sémantický posun:

kára v nebr. č. *car* = *auto;* česky *kára* = *clunquer*

mínit (pův. *to intend* = *mít v úmyslu)* v nebr. č. *mínit* = *znamenat),* např.: *co tím míníš* = *what do you mean (co tím chceš říct)*

***Co tím míníš?* ve významu *Co tím chceš říct?* se u nás odedávna říkalo a dodnes říká, byť hlavně ve vyšším stylu (v SSČ jako význam 4 — a neutrální). Kořen *-mn-* pro význam ‚myslit, mínit' je prastarý, přímo indoevropský: srov. německé *meinen* nebo internacionalismus řeckého původu *mnemotechnická pomůcka.* Užívají-li nebraští Češi sloveso *mínit* častěji než rodilí mluvčí, pak je to zajisté pod vlivem angličtiny: jen nejde o sémantický posun, ale o rozdíl distribuční, frekvenční a stylistický.**

b) kalky z angličtiny:

jít s ní ven (to be going out with somebody) místo *chodit spolu, chodit za ní, scházet se;*

podplatil si noviny (he subscribed to a newspaper) místo *předplatil si noviny;*

pracoval pro rentu (he worked for a rent) místo *odpracoval si nájem;*

c) slova přejatá z angličtiny, formálně přizpůsobená českému gramatickému rodu:

hala = *hall, rím* = *room*

d) slova přejatá bez formálních změn, často nesklonná:

bingou = *bingo*

Sem patří i anglické zeměpisné názvy, které jsou nesklonné, srov. *bydlím v Lincoln.*

Mnoho slov bylo přejato z angličtiny i z jiných příčin než následkem dvoujazyčnosti mluvčích. Mnohé reálie, které v českých zemích neexistovaly, dostaly v novém prostředí anglické názvy: např. *korna* je z anglického slova *corn, kára* od slova *car.* Tyto reálie se dostaly na české území později, a i když se jejich české ekvivalenty objevily v českých knihách a časopisech vydávaných na území USA, anglická slova byla již natolik vžitá, že jejich české podoby sehrály úlohu knižních variant.

spisovná čeština	americká čeština	angličtina
kukuřice	*korna*	*corn*
lednička	*ajsbox*	*icebox*
automobil	*kára*	*car*
okresní úřad, farnost	*kountysít*	*county seat*

Některá česká slova byla v nebraské češtině nahrazena anglickými výrazy, které v povědomí mluvčích označují americkou skutečnost:

pokoj	*rúm*	*room*
stodola	*bárn*	*barn*

K tomu je třeba vysvětlit, že české venkovské chalupy mívaly jen dvě místnosti, světnici a komoru. Pokoj (tedy místnost během dne neobývaná) byl jen v městských zámožných bytech a farmáři o něm věděli jenom z doslechu. Když si takovou místnost mohli pořídit, patřila už k americkému způsobu života, a nazývá se tedy *rúm* (osobní sdělení Davida Murphyho, Nebraska Historical Society). Podobně v české stodole se pouze skladuje zrní a seno. V americké stodole se chová i dobytek, a proto se nemůže nazývat ani *maštal,* ani *stodola,* nýbrž *bárn* (angl. *barn;* vysvětlení pana Pavlíka z Verdigre, kterému v r. 1993 bylo 95 let).

Hranice mezi jevy americké češtiny vůbec a češtiny nebraské tu není jasná; pomohou nám naši čtenáři „za velkou louží"?

2. Další typy odchylek

a) pořádek slov:

Kam jste chodili tancovat? Šli jsme tancovat ve stodole každou sobotu (We went to dance in the barn each Saturday) místo *Tancovat jsme chodili (šli) každou sobotu do stodoly*

b) defektní flexe:

Jeli jsme do Denver místo *Jeli jsme do Denveru*

c) antepozice přivlastňovacího genitivu:

To je matky farma (It is mother's farm) místo *To je matčina farma*

d) odchylný gramatický rod:

ta děvče

B. Vnitřní systémové změny

Tyto odlišnosti od češtiny v českých zemích vznikaly v podmínkách jazykové izolace. Můžeme je charakterizovat jako různé typy zjednodušení.

1. Slovesa pohybu a způsoby slovesného děje (aktionsart)

Česká slovesa pohybu vykazují v porovnání s ostatními slovesy anomálii, která je náznakem toho, že procházejí systémovou změnou, pravděpodobně analogickou té, která

proběhla v jazyce nebraských Čechů. Opakovanost se v nebraské češtině — vedle běžného, bezpříznakového vyjádření nedeterminovaným slovesem pohybu — vyjadřuje spojením determinovaného slovesa s adverbiem, např. *Často jsme šli k sousedům* místo *Často jsme chodili k sousedům / Chodili jsme k sousedům.* Iterativnost se v mluvě třetí čtvrté generace nebraských Čechů v podstatě vždy vyjadřuje pouze tímto „opisným" způsobem. Lze jej proto v americké češtině považovat za vyrovnávání asymetrického protikladu determinovanost — nedeterminovanost, o čemž svědčí také např. používané formy budoucího času:

		čeština						
angličtina	det. přít.	indet. přít.	det. bud.	indet. bud.	nebraská		čeština	
go	jdu	chodím	půjdu	budu chodit	jdu	0	půjdu	0
go (by vehicle)	jedu	jezdím	pojedu	budu jezdit	0	0	0	0
run	běžím	běhám	poběžím	budu běhat	běžím	0	poběžím	0
fly	letím	létám	poletím	budu létat	letím	0	poletím	0

Náznak podobné redukce a snahu o vyrovnání celého systému sloves pohybu lze najít i ve spisovné (kodifikované) češtině a úzu v českých zemích, např. na ztrátě slovesa pro pohyb po vodě *(plout / plynout)* a v dubletách pro budoucí čas determinovaných sloves *(poběžím / budu běžet).* Sémanticky se zvyšuje vzájemná synonymita těchto sloves a vyjádření *jel jsem do New Yorku* je již běžné, i když jde o let nebo jízdu na lodi (plavbu).

Americká čeština tuto tendenci dovedla k logickému závěru a používá pouze sloveso *jít*, a to i pro motorizovaný pohyb. Tato změna byla jistě urychlena vlivem angličtiny, i když strukturně patří do systémových změn pohybových sloves v češtině české. (Takový stav je i ve slovenštině.) Srov. *Včera jsme šli* (!) *z Lincoln do Omaha* (tj. 95 km).

***Budu běžet* se v Česku neříká, leda se to snad nanejvýš příležitostně řekne. V kontextech *Já už poběžím / Zítra (po)běžíme stovku,* pro konzervativnější i v kontextu *Až poběžím okolo, zapískám* by působilo podivně. A co se týká sloves pohybu po vodě:**

a) o ztrátě v kodifikaci nic nevíme;

b) mezi *mrtvola plavala / plynula po proudu* pořád ještě jinak volí nenáročný, všední řečový úzus, jinak pisatel jen trochu kultivovaný (dokonce i lokálkář Blesku), podobně *Zahraniční hosté se plavili / jeli parníkem po Vírské přehradě* — aneb my u nás nechápeme jazyk jen jako „běžné dorozumívadlo", v němž ten či onen prostředek je anebo není, nýbrž jako systém svých (mimo jiné stylových) subsystémů, které jsou — a jazyková ekologie i prostá láska k rodné řeči si přejí: ať zůstanou — bohaté, přebohaté. V tomhle si s americkými lingvisty nerozumíme, možná k naší vlastní škodě, protože pak ve školách podsouváme žákům přebohatý jazyk spisovný (který nezvládají — a proč by někteří z nich měli?) místo praktického dorozumívadla, ovšemže chudšího, ale pro běžnou praxi dostačujícího. On koneckonců dostačuje i jazyk, v němž se nedbá na slovosled: kolikrát jsme autorce opravili anglický SVOMPT! Možná se bude cítit dotčena a bude kontrovat otázkou, zda na slovosledu tolik záleží. A až tu pochybnost uslyšíme potisící, kdo ví, nezačneme-li pochybovat sami...

c) významový rozdíl mezi *plaveme* × *plujeme / plavíme se / jedeme (lodí, parníkem) do Štěchovic* je každému jasný.

2. Zobecnění gramatických pravidel

Tendenci mít pro jednu funkci jeden prostředek dokládají komparativy typu *mladý [mladej] – mladější*, srov. *ona je mladější ode mě.*

3. Vyrovnávání paradigmat

Vyrovnávání slovesných paradigmat 4. třídy, tj. *(oni) prosej(i), trpěj(i)*, kde úzus v Čechách kolísá. V nebraské češtině koncovka *-í* označuje 3. os. sg., koncovka *-ej(i)* 3. os. pl.

4. Redukce počtu pádů

Dativ a lokativ se někdy nahrazují akuzativem, např. *zavolej ho* místo *zavolej mu; nařezej ho* místo *nařezej mu; dělal jsem na to* místo *dělal jsem na tom.*

***Zavolej ho* je běžné i u nás; neznamená redukci počtu pádů (máme jich pořád stejně), ale posilování akuzativních vazeb, vývojový jev mnoha jazyků; srov. též ryze domácí, ba parlamentní *zmínit něco* ap. (Srov. dále v článku O. Uličného.)**

5. Kategorie vidu

Kategorie vidu je odolná vůči jazykovému rozkladu. Odvažujeme se zde tvrdit, že u rodilých mluvčích češtiny patří slovesný vid k vrozené dispozici mozkového centra (Chomského *language acquisition device / universal grammar).* I když se později stala jejich běžným jazykem angličtina, která zatlačila češtinu do pozadí, vid jako základní kategorie myšlení rozkladu nepodlehl. Pouze v konečných stadiích „jazykové smrti" používají nesprávný vid mluvčí, kteří si češtinu osvojili paralelně s angličtinou nebo jako druhý jazyk. Dokladem toho, že vid je základní gramatická kategorie, je používání slovesných novotvarů podle vzorů vidové prefixace a sufixace. Vid má na úrovni jazykového centra vlastní existenci, která není závislá na lexikálních jednotkách, protože i když tyto jednotky podlehly zapomnění, kategorie vidu se vyjadřuje stále. Noam Chomsky by tedy řekl, že vid je v rozkládajícím se jazyce amerických Čechů jednou z prázdných gramatických kategorií (parametrů).

Míla Šašková-Pierce

Literatura

ALLARDT, E. 1984: *What constitutes a language minority?* Journal of Multilingual and Multicultural Development, 5 (1): 1-23

COOPER R.L. (ed.) 1982: *Language Spread: Studies in Diffusion and Social Change.* Bloomington: Indiana University Press

CHOMSKY, N. 1988: *Language and Problems of Knowledge.* Cambridge, Massachusetts, The MIT Press

ESMAN, M.J. (ed.) 1977: *Ethnic Conflict in the Western World.* Ithaca: Cornell University Press

ESMAN, M. J. 1977: *Perspectives on ethnic conflict in industrial societies.* In Esman 1977a: 371-390

HAUGEN, E. 1966: *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press

HAUGEN, E., McCLURE, J.D., and THOMPSON, D. (eds) 1981: *Minority Languages Today.* Edinburgh University Press

KUČERA, K. 1990: *Český jazyk v USA.* Univerzita Karlova, Praha

LEWIS, E.G.: *Movements and agencies of language spread: Wales and The Soviet Union Compared.* In Cooper 1982: 214-59

PINKER, S.: *The Language Instinct.* New York: William Morrow and Comp., Inc.

SIMPSON, J.M.Y. 1981: *The challenge of minority languages.* In: Haugen at all. 1981: 235-41

SELIGER, H. (ed.) 1992: *First Language Attraction.* Cambridge University Press, str. 7

* o čem přemýšlejí jazykovědci * *

Význam projektu pro praxi. *Opustíme-li hledisko úzce nacionální – což pokládáme za samozřejmé –, musíme se vážně zamyslit nad perspektivou existence jednotlivých jazyků Evropy, včetně češtiny. Není sporu o tom, že z hlediska instrumentálního, tedy technicko-ekonomického, jeví se existence společného evropského (a celosvětového) komunikačního nástroje v oblasti mezinárodního (a někdy i vnitrostátního) styku jako věc výhodná, ne-li nutná. A je rovněž evidentní, že tímto nástrojem se stala prakticky angličtina (byť různě modifikovaná). To ovšem nese s sebou jistá funkční omezení jednotlivých národních jazyků. Proti ekonomické výhodě společného jazyka stojí ovšem hledisko ekologické, spatřující v jednotlivých jazycích nesporné a nesmírné kulturní a jiné hodnoty vytvořené historií, a varuje před nebezpečím „vymírání" jazyků a vůbec před možnou monokulturností evropského společenství. V této souvislosti zaznívá i otázka,* ***zda bychom neměli vůbec opustit češtinu jako jazyk vědy.*** *Je třeba zvažovat, jakým způsobem by bylo vhodné řešit onen spor mezi ekonomickým a ekologickým přístupem, konkrétně řečeno, jak zachovat multilingvální charakter Evropy, v níž převažují unifikační a nivelizační tendence technokratického centralizmu. Je tedy třeba vytvářet nějakou vhodnou jazykovou politiku pro Evropská společenství (srov. práci studijní skupiny „Language Policy for the European Community" při Academia Europea). I k tomu chce přispět náš projekt.*

závěr článku ***Grant „Český jazyk v Evropě na přelomu tisíciletí"*** **(nositel grantu: prof. dr. František Daneš, DrSc., ÚJČ AV ČR); Jazykovědné aktuality 3 a 4 / 1994, s. 99**

* o čem přemýšlejí jazykovědci * *

TEMPORA MVTANTVR...

Pavel Eisner denuncuje ve své knize o češtině Chrám i tvrz (1946) makarónský vývěsní štít:

HUNDE
SANATORIUM
PSŮ

Nad bývalým purkrabstvím pražského Hradu nyní (1995) visí:

TOY MUSEUM HRAČEK

-th-

Inventura další literární kritiky

Úplně původně jsem chtěl napsat na knihu ***Roberta Jandy Nultá táhla*** *(Protis, 1994) to, co mi zcela obsedantně sedělo v hlavě a připadalo mi nejpregnantněji vystihující dílo celé sloganovitou zkratkou: Robert Janda, Nultá táhla: A co, ale nakonec jsem usoudil, že by podobná recenze byla nejspíše posuzovaná ze strany veřejnosti jako arogantní a pyšně přezíravé odmítnutí, ortel vynesený bez soudu či dokonce již vykonaná poprava, což je — mírně řečeno — neslušnost.*

Vstupní souvětí textu Jiřího Staňka (Tvar 9/1995, 22) se zdá být naditě obsahem, dokud v jednotlivých konstrukcích neobjevíme pleonasmy.

1. Pokud člověku něco *sedí* v hlavě, pak je to utkvělá, nutkavá, vtíravá čili obsedantní představa; pokud něco v hlavě *sedí obsedantně*, pak je to bližší určení takového druhu jako *bolestivá bolest* (jaká taky může být?). Kdyby měl pan Staněk jasno v tom, že adjektivum *obsedantní* (lat. *obsedans* k *obsedare*, takže *„po-sedající"*) má stejný indoevropský kořen jako české *sedět*, zacházel by s tím přejatým slovem poučeně, svobodně a obratně. Místo toho vzbudil dojem, že slovo slyšel od někoho, komu by se rád vyrovnal, a *obsedantně* se snaží vmontovat je do svého textu. — S podobnou svatou prostotou píše Staněk v závěru recenze, že Janda *je komunikativní v okruhu věrných*. Staněk nejspíš míní, že Janda je v okruhu svých věrných *sdělný (komunikabilní*, když už), ale zachtělo se mu slova, které zná a které „frčí", a vyšlo mu z toho, že Janda je *sdělovací*.

2. Co vlastně Staňkovi v hlavě (obsedantně) sedělo? Nejspíš ten slogan *Robert Janda, Nultá táhla: A co*. Jenže syntaktický spletenec prezentuje tento slogan jako **způsob vyjádření** „toho", co v hlavě sedělo. Ta kontraproduktivní deixe pak vyvolává následující úvahu: Sedí-li někomu v hlavě *to*, ať si o tom třeba i píše — v postmoderně tržním prostředí možná dokonce najde spokojené konzumenty. Avšak posláním recenze je informovat. Poskytnutou informací se obohacen necítím.

3. Význam syntagmatu *vystihující dílo* nezíská rozvinutím na *dílo celé* ničehož; ta postpozice přívlastku, resp. jeho transformace v doplněk, je ovšem organickým prvkem všeho chtěného, schválného, čím recenze oplývá (ukážeme si později proč).

Ozvláštněné je i tvarosloví. Nejprve k jednomu substantivu:

> *(...) to nejmučivější, do čeho mne Robert Janda vtáhl svým táhlem, je rozpak. Je-li čtenářův rozpak autorovým záměrem, pak jeho naplnění je vrchovaté.*

SSJČ před čtvrtstoletím uvedl *rozpak* jako ***poněk.*** *zast.*, doložil ho z Němcové — ale co dnes? Kdybych chtěl být jedovatý, poradil bych panu Staňkovi, ať si dává pozor a nenechává pootevřenou *dveři* (popřípadě *dveř*), protože by v průvanu mohl chytnout *příušnici*, což může být v dospělém *létě* osudné. Mluvnice češtiny 2 (Praha 1986, s. 50-52) ukazuje, že pluralia i singularia tantum (substantiva pouze množná nebo pouze jednotná) nejsou tak úplně *tantum* a že se k nim při zvláštní vyjadřovací potřebě vytváří i číslo zdánlivě chybějící: *pane, máte ve vousu dršťku z polévky*. Právě proto si nevím rady se singulárním *rozpakem*, který recenzovaná kniha prý vyvolává *měrou vrchovatou*. Nebylo tedy lepší být ještě *rozpačitější* a zůstat u pomnožných *rozpaků* neboli nebát se být tak „obyčejný"?

Nyní k jednomu tvaru slovesnému:

> *(...) U takto vystavěných kusů se mi nechce věřit jejich spontánnímu vzniku, napsání bez jediného škrtu, i když stoprocentně nelze vyloučit ani to. Proto i řazení a řád knihy jako celku bude vycházet ze stejných pravidel. (...)*

Co znamená futurum? Ve větě *Básník bude knihu podepisovat na autogramiádě v klubu Táhlo* jde o děj, který je nejspíš už domluvený, pisatel ho má za reálnou budoucnost a tak ho také podává. Ve větě *Básníka bude luštit ještě příští generace* jde o persvazivní prognózu; také ta je podávána jako děj, o jehož reálnosti je pisatel přesvědčen a chce o ní přesvědčit (persuadere). Ve větě *Básníkovo* ***ano*** *bude znamenat spíš* ***ne*** nebo *Bude to tím, že jsi ta pravá* jde o využití

futura k vyjádření děje/stavu přítomného, ale hypotetického: dohadujeme se, že to tak je; míníme, že to tak je (futurum opinionis); mohli bychom také říct *snad/možná nejspíš znamená, snad/možná/nejspíš je to tak.* — A teď mi řekněte, který význam futura máme vidět ve Staňkově větě. Že řazení Jandovy sbírky, která je už hotová, **teprve bude** vycházet z nějakých pravidel? Nebo že z nich **snad/možná** vychází? Jedno jak druhé (natož obojí) je od recenzenta informace k nezaplacení.

> *A stojí za povšimnutí, že chybí obsah. Obsah jako knižní úzus, pomůcka pro snazší nalezení určité částice v množství. Zbytečnost? či rafinované zopakování nedovyslovení v jednotlivých básních? a podtržení nedokončení, uplývající do nekonečna, náznaku kosmické prázdnoty, najednou v mikrosvětě dokořán zející propast, zvoucí? lákající? k letu, pádu? počátek černé díry, jež by měla (musela) vtahovat vše, co se přiblíží nad únosnou mez, tedy vlastně celou hmotu básně nad sebou? čtenáře? Je to začátek hry, přesný návod slovo od slova slovo do slova, kde nemůže dojít k záměně a najednou prostor pro sledovatele, aby pokračoval už bez Jandovy pomoci a sám, sám kamkoliv chce? Možná. Avšak jsou-li ty možnosti, avšak není-li předchozí dikce příliš striktní a zároveň magickým bludištěm... „slovo klube se kuklou / aby spolykalo se," je jedno z jeho zaklínadel.*

Přítomnost či nepřítomnost obsahu je jev, který lze přičíst nejen autorovi, ale i vydavateli; ještěže celá ta navršená konstrukce až k módní *černé díře* je doprovázena otazníky. Za sebe bych přičinil ještě pět dalších, a abych dosáhl gradace, začnu tím nejmenším:

- *zopakování nedovyslovení a podtržení nedokončení:* je za tím zkušenost s myšlením a jazykem Věry Linhartové, anebo zkušenost se světem, v němž dochází *k přijímání opatření k uskutečnění přiznání zamezení zdanění najímání stavení* a kterému se smějou už děti školou povinné?
- *návod slovo od slova slovo do slova:* rozuměl bych obratům *slovo od slova, doslova, doslova slovo od slova* — co je však *slovo do slova?* Má snad Janda ve sbírce dětské šifrovací hrátky typu *Emouchama memouchale mamouchaso?*
- *Avšak jsou-li, avšak není-li:* hypotaxe? parataxe? schválně dvojznačné? a proč?
- *být striktní a zároveň bludištěm:* moc pěkné zacházení s jmennými přísudky; jeden adjektivní pro jakost, druhý substantivní pro identitu, jsou navázané na touž sponu, zrovnoprávněné výrazem „a zároveň" — tvořme si podle tohoto modelu dál: *tráva je zelená a zároveň pícninou, text je překrášlený a zároveň recenzí* ... Nepřipadá vám, že si čtete z deníku Bedřicha Bobše?
- *přiblížit se nad únosnou mez:* Mez je slovo původu agrárního. Až po mez je to moje, za mezí už je to tvoje, mez je obou a nikoho. Překlopíme-li při abstrakci mez z vertikály k rozhraničení horizontálního v horizontální hladinu na vertikále *(nad únosnou mez),* nic to nezmění na faktu, že zkoumaná hodnota se k mezi přibližuje (ať už z kterékoli strany), nebo je mezní, nebo mez překračuje: *quartum non datur* a „přiblížit se nad mez" je nesmysl.

Pojmy jako *mez, únosná míra, zákon* (a co ještě lze překračovat) je snad axiologicky možno zlehčovat, tj. nepřipisovat jim kdovíjak vysokou hodnotu; proto ale ještě ontologicky nepřestávají existovat. Pročež se s nimi soudný člověk seznamuje a staví na nich své uvažování, jakkoli třeba směřuje k jejich destrukci; nesoudný člověk si je zamlžuje, takže pak už ani

nepozná, odkdy je on sám nemožný. Ostatně všimli jste si na začátku hned prvního citátu toho *úplně původně?* To je totéž v bledě modrém: buď nějaká pohnutka je *původní, prvotní* (ať už časově první či základní), nebo je *druhotná* a další. Pan Staněk to vidí ještě diferencovaněji: kromě pohnutky původní potřebuje ještě pohnutku úplně původní. — Vydrží-li to čtenář, připomenu ještě třetí příznak toho, že kategorie dělicí čáry není ve Staňkově hlavě příliš zabydlená: *zcela obsedantně.* Posedlý člověk je „mimo": a „tam" lze buď být, nebo nebýt, nikoli být více, méně, víceméně, trochu, zcela — podobně jako nelze být *do jisté míry* těhotnou, defraudantem, mrtvolou, křesťanem... Totiž: lze i tak. Lze být paskvilem. Lze psát paskvil.

Vytkl jsem v recenzi Jiřího Staňka řadu překážek úspěšné komunikace se čtenářem. Nebylo by korektní, kdybych smlčel, že recenze přesto svůj hlavní závěr plní: seznamuje nás s kvalitami recenzované knihy. Dosahuje toho ukázkou z Jandova textu *Za slzy si liliemi / šel. Žel nebyls nikdy / hmotný sad ty průvodící / světel,* lapidární charakteristikou *zaumná schválnost povýšená na princip a jenom občas se vymykající nedobrovolně melancholickou krásou hudby* — a konečně také tím, že zaumnost prosákla i do stylu recenze: to jí ale ke cti neslouží. Chtělo by se dodat, že stejně tak neslouží ke cti hudbě, je-li *nedobrovolně melancholická,* tj. ve výsledku jiná, než jakou ji autor zamýšlel — a jsme u toho: Kdopak si troufá takovou (ne)dobrovolnost posoudit? A jakou výpovědní hodnotu má potom adverbium *nedobrovolně?*

Upřímně řečeno, k tomu, abychom se o sbírce dověděli, že je zaumná, nebylo nutno číst zaumnou recenzi. Stačí se podívat na titul, jak je mnohoznačný či přesněji řečeno mnohonesmyslný (to by se řeklo třeba oligononsenzuální). *Nultá táhla* může být plurál od *nulté táhlo* (existuje-li, je to *Unding* neboli bazmek) nebo préteritum od *nultá táhne:* nultá účastnice šachového turnaje? nultá uchazečka o místo sekretářky? nebo nultá hodina? Na podnapilé noční žvásty to vypadá ještě nejspíš.

Přesto mám za to, že čtenáři dostatečně snobští, aby je ona nultost/nulitnost nadchla (Staněk: *o nichž bych si troufal hádat, že je spojuje především společný filosofický pohled na svět, jenž je vystopovatelný i v této knize)* — nuže takoví čtenáři byli, jsou a budou; ať tedy i pro ně vzniká poezie. Závěrečná Staňkova otázka, *zda vědomé vzdálení se širšímu a obecně platnému není na škodu samému principu poezie, totiž otevření se a nabídnutí komukoliv,* by sotva mohla být položena, kdyby si byl tazatel vzpomněl, že vedle S. K. Neumanna žil a tvořil Karásek ze Lvovic (recte z pošty), vedle Závady Holan atd. Poznamenávám to, abych upozornil, že literárněkritická úroveň recenze nebude výrazně lepší než její úroveň jazyková — čti: domnívám se, že není, a že provede-li v budoucnu analýzu kolega literát, dopadne, jak naznačuji.

Je tu ovšem ještě verze další (V+W, Píseň strašlivá o Golemovi): že ta recenze i s *táhly* je mystifikace, jak bývá občas v Tvaru zvykem. Nu což — pokochali jsme se, půjdeme.

Josef Šimandl

Síla obrazu, slabost slov

Musíme jistě ocenit, že Česká televize soustavně dává divákům možnost zhlédnout významné nekomerční filmy; k jejím aktivům by bylo možno započítat rovněž dokument Raye Müllera o prominentní filmařce nacistického Německa *Síla obrazu — Leni Riefenstahlová* (uvedený ve třech dílech v květnu 1995). Je tu ale jedna podstatná závada: film byl opatřen titulky, které by v oblasti filmu mohly směle aspirovat na cenu za nejhorší překlad roku. Česká televize tak razantně dohání stanici Premiéra, na níž se zatím špatné překlady objevovaly nejvíce.

Úplný výčet překladatelských chyb a nepřesností by zabral příliš mnoho místa. Alespoň několik výrazných příkladů si ale nemůžeme odpustit:

(O Hitlerově vztahu k berlínské olympiádě:) *Er mochte sie gar nicht* — „vůbec ji nesnášel" — titulek: nic s ní nezmohl.

Viele dieser Experimente werden später in der Filmgeschichte Schule machen — „mnohé z těchto experimentů získají později v dějinách filmu platnost vzoru" — titulek: mnohé tyto pokusy se pak užívaly ve Filmové škole.

Ganz Deutschland glaubte damals an ein Ende des Krieges — „celé Německo tehdy věřilo, že válka skončí" — titulek: celé Německo myslelo na konec války.

Daß er einige Aufnahmen umgekehrt kopieren ließ — „že dal některé záběry zkopírovat pozpátku" — titulek: že něco bylo zkopírované.

Zwar ist wichtiges Material im Kopierwerk zerstört worden — „sice byl důležitý materiál zničen v kopírce" — titulek: materiál v kopiích byl sice zničený.

Ich habe ganz realistisch angefangen — „začala jsem zcela realisticky" — titulek: začala jsem reálem.

An der Ostsee — „u Baltského moře" — titulek: na Ostsee.
In den Hallen — „v halách" — titulek: v Hallen.

K matení diváků přispívá také to, že titulky nedodržují ustálené české názvy: *entartete Kunst* se tak chybně označuje jako „zavržené umění", nikoli jako umění „zvrhlé"; filmu *Fest der Völker* (doslova „svátek národů", resp. „slavnost národů") byl přisouzen titul *Svátek lidu* — tradiční český název tohoto filmu je *Přehlídka národů.* Vedle těchto nedostatků pak mají už jen okrajovou platnost tvary jako *můj vůdče* či výrazy stylově nenáležité — asi není zcela na místě, jestliže se o nacistické NSDAP hovoří jako o *partaji*: *Ich bin niemals in die Partei eingetreten* — titulek: nikdy jsem nevstoupila do partaje.

Z nesporně významného a zajímavého dokumentu se tak v České televizi stal zmetek — někdy nesrozumitelný, někdy nechtěně komický.

-pm-

Očkoplochý klíč

je

a) výraz, který nenajdete ani v příručce *Co v slovnících nenajdete* (Z. Sochová, B. Poštolková; Protál, Praha 1994) — za kterou jsme i přesto autorkám zavázáni velkou vděčností;

b) pojmenování obsahující adjektivum sporně tvořené, avšak pojmenování funkční a názorné, srozumitelné;

c) označení předmětu, se kterým zachází přinejmenším každý motorista (a to je nemalá část národa!) již drahná léta — možná aniž tuší, jak se tomu přesně říká.

Ale to právě je situace, v níž by mohl a měl pomoci slovník. Nejlíp asi obrazový: **síla obrazu, slabost slov** (zkusme si představit, jak komplikovaná by byla lexikografická definice). Cizojazyčné obrazové slovníky se u nás koupit dostanou: nedávno byl ve výprodeji (včetně stánkového) za dvě stovky k mání Jean-Claude Corbeil / Ariane Archambautová, *Velký obrázkový slovník anglický a francouzský*, nakl. Gemini, Bratislava 1993. Kdopak nám takový slovník aspoň „opajcuje"?

-fš-

Koňský handl ještě zcela nezapomenut

Příprava na praktický život či úsilí o získání know-how nepochybně mohou být předmětem svobodného kuhhandlu. Ivan Štern, LidN 21. 3. 1995, příloha Koruna, s. III

Dušan Třeštík se módnímu obratu nevyhýbá, ale dokáže zůstat Čechem (LidN týž den, s. 5):

Z Bonnu tehdy začaly přicházet více než zřetelné, s vydíráním hraničící signály, které všechny ústily do nabídky nedůstojného a urážlivého „Kuhhandlu" („kravského" či jak se u nás říká, koňského handlu) (...)

-andl-

Mrtvého vyprovodili partneři

V obřadní síni krematoria na Lesním hřbitově ve Zlíně se včera konalo poslední rozloučení se zavražděným podnikatelem Miroslavem Kovaříkem (42). Podle zaměstnanců krematoria to byl jeden z největších pohřbů v posledních letech v regionu. S majitelem firmy Romiko, který se kromě obchodů s umělými květinami a vitamíny zabýval i dovozem a distribucí ropných produktů včetně lehkých topných olejů, se přišel rozloučit široký okruh přátel u (!) partnerů. ***Kovařík zahynul poté, co byl zavražděn.***

Blesk 20. 5. 1995; dodal A. Kubišta, 1. r., čeština, FFUK

Čeština se vyvíjí i dnes

„Nevím, co je to vývoj jazyka. Pokusím-li se o řešení, uvědomuji si, že jsem na půdě dohadů." Tato slova napsal v r. 1941 přední představitel pražské jazykovědné školy Vladimír Skalička. A skutečně: proč vlastně se jazyk mění a vyvíjí, proč nezůstává stejný aspoň v gramatice a zvukových vlastnostech, když už mu přiznáme, že v slovní zásobě se nemůže nevyrovnávat s novými skutečnostmi a podněty? Pokud však uznáme, že hybnou silou jazykového vývoje jsou jeho vnitřní síly, pak mu volky nevolky přiznáváme statut živého organismu schopného samovývoje. Avšak závislost na mluvčích, na uživatelích jazyka je zase příliš zřejmá na to, abychom s nimi vývoj jazyka nespojovali. Děje se tedy vývoj jazyka v myslích lidí? Děje-li se, pak v jakém smyslu: vznikne nový jev v jedné hlavě, v jedné rodině či osadě a odtud se šíří dál? Nebo změny přicházejí takříkajíc shůry, najednou jsou tady, aniž si to mluvčí uvědomují, a jen srovnání s mluvčími odlišného úzu nám umožní uvědomit si vlastní jazyková specifika? Ať je to jak chce, jedno je jisté: čeština ve všech svých podobách se jako každý živý jazyk mění, vyvíjí, a to jak v rovině lexikální a frazeologické, kde vývoj jazyka odpovídá novým komunikačním potřebám, tak v rovině zvukové a v gramatice i v oblasti výstavby textu a výběru jazykových prostředků adekvátních příslušné komunikační situaci. Přestaňme tedy pátrat po nejhlubších tajemstvích jazykového vývoje vůbec a zamysleme se nad tím, co o vývoji jazyků obecně a češtiny zvlášť už víceméně víme.

Srovnáme-li jazyk staročeské Alexandreidy, Bible kralické a děl Bohumila Hrabala, nalézáme dost důkazů o tom, že se čeština za téměř tisíc let své existence soustavně a výrazně proměňovala. O těchto starých a starších proměnách pojednává dostatek odborné literatury (historické mluvnice, Staročeský slovník; I. Němec a kol.: *Slova a dějiny, Dědictví řeči).* Avšak vývoj češtiny, to nejsou jen přehlásky *náša* > *naše, našu* > *naši* apod., vymizení jednoduchých minulých slovesných tvarů zvaných aorist a imperfektum (možná si pamatujete z Dalimilovy Kroniky: *Kněz Oldřich o Postoloprtech lovieše,* tj. *lovil),* ústup přechodníků nebo změny ve skloňování substantiv (dnes už nedáváme něco *starostě* jako *ženě,* nýbrž *starostovi* jako *pánovi*) apod. Čeština se vyvíjí před našima očima, zjevně i skrytěji, nápadně i méně nápadně, bouřlivě i pomalu, v různých svých podobách s různou intenzitou i rozdílně co do měnících se jevů. Tak spisovná čeština — na rozdíl od nespisovných útvarů národního jazyka českého — se vyvíjí pomaleji, protože její norma je kodifikací a kulturními funkcemi spoutána a držena poněkud zkrátka. Spisovná čeština nemůže v gramatice nebo slovní zásobě vyhovět spontánní tvořivosti svých mluvčích, a ani se to vlastně od ní neočekává. Její funkce jsou závažné, reprezentativní, je to dáma uměřených pohybů a mravů, obléká se podle protokolu a ví, co se sluší. S dobou krok ovšem drží, protože si od svých barvitěji (byť méně uměřeně) oblékaných sester — nespisovných variet češtiny — občas vypůjčí nějaký ten módní doplněk a starší démodé šat postupně odkládá. Činí tak však nenápadně, jak se na dámu sluší: tu odhodí infinitivy na *-ti* a přisvojí si mluvený infinitiv na *-t,* tu zase změní pravidlo o postavení příklonky po vložce (*kolega, kterého jsem znal, se stal předsedou;* dř. jen *stal se...*) apod. Občas ovšem

se odloží část garderoby předčasně a nový nesalonní doplněk se vžívá jen postupně: např. spojovací výrazy *zda, -li, zdali* jsou výrazně knižní, zatímco *jestli* je pořád ještě trochu plebejské: *nevíme, zda/jestli má tato změna naději na úspěch.*

Nespisovné variety národního jazyka českého jsou dvojího druhu. Jednak jde o sestry v dávných lidových krojích, tišší a konzervativnější, jednak ony v městských pestrých šatičkách, milující změnu a pohyb. Ty první, poučené značně od druhých, žijí hlavně na Moravě ve starých mizejících nářečích. Jejich další generace však už pod vlivem spisovné češtiny novodobé, industriální migrace obyvatelstva, postupující vzdělanosti a hlavně zásluhou masového sledování televize je méně specifická a unifikuje se. Těmto vnučkám se říká interdialekty. Na Moravě jsou dnes v podstatě tři skupiny: jsou to interdialekty slezské, středomoravské a východomoravské (možná je znáte pod staršími, „folkloristickými" označeními lašské, hanácké a moravskoslovenské). V Čechách byl vývoj rychlejší (na Moravě se žertovalo, že „Češi jsou lidi jako my, jenom *drobátko* chytřejší"), interdialekt středočeský, tzv. obecná čeština, se jen málo liší od mluvené nespisovné češtiny v městech na jihu, západě a severovýchodě Čech. Neoficiální komunikační situace ovšem otevírají prostor pro kreativitu nejen unifikující, nýbrž i diferencující. Jen se zaposlouchejte do mluvy mládeže na celém území, sledujte mluvu brněnskou, dodnes s chutí oživovanou dalšími generacemi *kořeňů* ze *štatlu*, a všimněte si, jak středomoravská, tj. hanácká běžná mluva ve městech sice zčásti přijímá z obecné češtiny *-ej* místo svého *-é* (*starej* vedle *staré*), ale jinak zůstává svá a žárlivě si střeží své *šufánky* a *skřidýlky*, nepřijímá pražské kontaktově výplňkové *viď* nebo citoslovce *hele*. Např. v užívání sloves z běžného života je Moravan velmi svůj a ani ve spisovném projevu nebo v dialogu s Čechy z království nikdy nepoužije podob např. *upadnout, mýt, sundat* a mnoha jiných, nýbrž jen *spadnout, umývat, sdělat* aj. Ale ani v oblasti tvarosloví se Moravan nepřizpůsobuje výrazným obecněčeským tendencím, takže typy *německý turisti, já ho přived, to je kabát babičky* apod. jsou pro něho nepřijatelné. Není však přesné říkat, že na Moravě se mluví „spisovněji". Kvantitativní zkoumání laikovi (ale ani lingvistovi) nic nevyřeší, protože vnímání mluveného textu je ovlivňováno jevem, který si zaslouží prozkoumání. Nazval bych ho *textová dominanta*[3] a spočívá v nápadnosti některých jevů a potlačování jiných. Tak mohl vzniknout dojem, že obecná čeština proniká i na střední Moravu, ačkoliv z kvantitativního hlediska je toto tvrzení pravdě silně vzdáleno. Skupina *ej* < *ý (dobrej strejc)* je však natolik nápadná a pro obecnou češtinu charakteristická, že

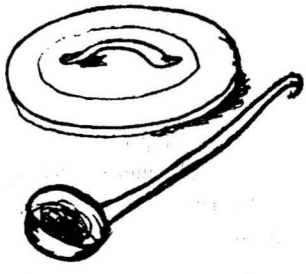

skřídle a šufánek

[3] **Termín lze zpřesnit na *dominantu recepční:* text sám ji nijak nezdůrazňuje, ba mnozí autoři jsou dokonce překvapeni, když je upozorníme, že z jejich textu „vyčuhuje" to či ono; jde spíš o to, co na sebe strhuje pozornost příjemce textu. -ohs, jš-**

zcela vyvážila celou řadu domácích moravských jevů, které úspěšně odolávají vlivu obecné češtiny.

Z uvedených nepřesných hodnocení jazykového vývoje vyplývá často i ne dost přesné hodnocení současné jazykové situace. Za zvlášť bolestné se někdy považuje tzv. míšení kódů, tj. užívání prostředků spisovných i nespisovných v témže projevu. Jistě i odtud pramení některé vývojové tendence současné spisovné češtiny (v Čechách, méně na Moravě), avšak upřímně řečeno, nespisovné vyjadřování při oficiálních komunikačních situacích slýcháme především od mluvčích nekultivovaných, nevzdělaných, nebo v promluvách záměrně expresivních. Navíc „kód" spisovný a nespisovný jsou si tak blízko, že nejde o dva jazyky, nýbrž prostě o prostředky různých útvarů téhož jazyka, které se liší funkcí expresivní nebo obecně konotační. Funkce těchto „kódů" jsou tedy zcela odlišné: jestliže řečník ve veřejné diskusi vedené spisovně použije prostředku nespisovného, pak buď záměrně, nebo i nezáměrně (z hlediska příjemce) konotuje neboli připomíná svou regionální, sociální nebo kulturní příslušnost a úroveň. Za problém, který si zaslouží radikálního řešení, bych tento jev nepovažoval: nikomu takové vyjadřování nepřekáží a zatím jsou si všichni vědomi slohové příznakovosti takovýchto „smíšených" projevů. Teprve až se přirozenou cestou některé původně nespisovné prostředky při oficiálních veřejných komunikačních situacích začnou chápat jako bezpříznakové, může jim jazykovědec status spisovnosti přidělit. Přejmenováváním nespisovnosti na spisovnost se slohová platnost neztratí.

Tím jsme se dostali od vývoje jazyka k vývoji jazykovědy; těmito otázkami se v poslední době zabývaly konference v Olomouci (viz ČDS 1/93), v Ostravě 1994 a v Brně 1995; také se jim bude věnovat právě zakládané Grémium pro českou jazykovou praxi. Naše čtenáře budeme průběžně informovat.

Jak jsme uvedli, spisovná čeština se vyvíjí pomaleji než její „svobodné", nespisovné sestry. Péče o jazykovou kulturu při oficiálních veřejných komunikačních situacích je však nezřídka sysifovskou námahou, uvědomíme-li si jak převažující nízkou úroveň současné žurnalistiky, psané i mluvené, tak její obrovský, s dobou ještě před 35 lety nesrovnatelný vliv na obecný vkus a tím i na jazykovou kulturu většiny obyvatelstva. Unifikace, ztráta osobitosti se možná vyrovnává jazykovou kreativitou dětí, mladých a některých sociálních skupin, ale etablovaná společnost i v oblasti verbální komunikace oficiální skutečně často upadá do masové druhořadosti. Srov. k tomu slova Václava Havla z jeho závěrečné řeči po obdržení čestného doktorátu Univerzity Palackého v Olomouci v r. 1990:

> *Zkuste si číst v bezpočtu svobodných novin a časopisů, které dnes vycházejí. Kterého autora poznáte po dvou větách? Já osobně si troufám tvrdit, že podle jazyka neomylně poznám po dvou větách pouze dva autory: Zdeňka Urbánka a Ludvíka Vaculíka. Oba dva jsou starší než já.*
>
> *Nenápadně, tiše, pozvolna, pokradmu, zato však důkladně poklesla za posledních čtyřicet let všeobecná humanitní vzdělanost v naší zemi. Paralelně poklesla i úcta k jazyku, který je stále banálnější, stále anonymnější, stále bezbarvější. Podepisuji-li nejrůznější úřední listiny, co chvíli v nich musím opravovat inter-*

punkci. Občas někdo opravuje interpunkci v mých textech. Všeobecný úpadek humanitního vzdělání, kultury vyjadřování, a tudíž i kultury myšlení má bezpočet příčin, které odborníci zajisté brzy dokážou popsat.

Jak tedy působí nevzdělanost a neodpovědnost některých našich novinářů na vývoj spisovné češtiny? Příklady, které za mnohé uvedu, zatím vnímáme jako neobratnosti; ale — kdoví? Za pár let se z neobratnosti stane móda, ta se brzy omrzí, ale někdejší neobratnost v jazyce zůstane. Jeden příklad z ministerské češtiny: *Vyvážíme hodně surovin, ať už uhlí a rudu.* Tady se spojovací výraz *ať už,* který původně vyjadřoval přípustku s odstínem vymezovacím nebo konfrontační srovnání, stává částicí typu *například,* tedy s významem výčtovým; je to vidět i z toho, že u následujícího, popřípadě posledního členu už nenajdeme výraz *nebo,* takže původní korelativní dvojice *ať už (to) — nebo (ono)* se rozpadla. Podobně (zčásti pod vlivem angličtiny, ale zároveň na starém podkladu strukturním) se unifikují různorodé slovesné vazby jako *diskutovat něco* místo *o něčem, zmínit něco* místo *zmínit se o něčem* apod. Méně přijatelné vlivy spatřujeme v mluveném projevu některých televizních moderátorek s jejich širokými pražskými samohláskami: sblíží se tak snad pražština zčásti s hanáčtinou? Srov. *Kdež sme bele upozorňaňe, ža...* A což optimisticky amerikánský, přehnaný a stále stejný důraz na první slabice všech slov v promluvě, typický pro moderátory šotů, reklam i zpráv, příp. i pro současného předsedu vlády? Ten ale aspoň ví, kdy má kterou slabiku zdůraznit; v televizi je to některým mluvčím, zdá se, docela jedno, takže vlastně jim nerozumíte. Jde ovšem o to, zda jste porozumět měli... Slovní a frazeologické ornamenty některých novinářů, zvl. sportovních, svědčí aspoň o tom, že o své práci přemýšlejí, jakkoli samoúčelně a nefunkčně, avšak zvukové ozdoby přece jen ruší. Což potom skuteční neumělové, na které upozorňujeme nejen v naší rubrice Tisk minus — srovnej tyto jejich výtvory: *zajímá se historií* (zabývá se), *druhá půlka byla jiná té první* (než ta první), *v celkovém globálu, asi cirka* (pleonasmy, nadbytečné vyjadřování), *je ráda za svůj osud* (slovakismus? nebo místo *je vděčná?)* a mnoho jiných.

Přes uvedená fakta bych však chtěl nesouhlasit se škarohlídy, kteří tvrdí, že čeština je v úpadku. Neupadá čeština jako jazyk, upadá nanejvýš její užívání některými skupinami veřejných mluvčích. Jde tu o jev srovnatelný se zmíněným efektem textové dominanty: projevy několika nevzdělaných nebo nevyškolených žurnalistů či moderátorů nám často natolik zvedají hladinu adrenalinu, že opomíjíme kvalitní projevy převážné většiny veřejných mluvčích.

Mohli bychom vyjmenovat mnoho dalších vnějších vlivů i vnitřních zákonitostí, které na vývoj jazyka působí, a pozorovat jejich souhru. O některých z nich píšeme. Pozorujeme-li vnímavě a bez emocí, poučeně i se zájmem češtinu kolem sebe, můžeme se poučit i o lidech, svých spolumluvčích a spoluobčanech. Můžeme jim však také nabídnout svou češtinu spisovnou i nespisovnou; snažme se, aby to vždy byla čeština adekvátní situaci. Jsme za ni a za její vývoj všichni zodpovědní; jazykovědci jen zdánlivě víc než ostatní.

Oldřich Uličný

Rockerka

aneb **deset perel** — to se nenosí; tak třeba **deset správnejch pecek** z rozhovoru Markéty Kučerové s rockovou zpěvačkou Lenkou Dusilovou (19), Týden 23/1995, 90n.

kotoučák: *brácha měl kotoučák a hromady desek*

vlítnout: (mámě) *nevyšla konzervatoř a do jejích divadelních pokusů vlítnul brácha*

úletářskej: *období úletářský volnosti, pití a permanentních mejdanů*

propařit: *po tři čtvrtě roce jsem sebe přestala bavit a pokládala si otázku, jestli chci zpívat, anebo propařit celej život*

vymodlenej: *přestože se mi album Sluníčka strašně líbí a mám z něj opravdu velkou radost, protože bylo klukama opravdu vymodlený*

hemžení servítků: *i před Sluníčkem jsem se nepohybovala ve společnosti, kde by se to hemžilo servítkama*

slušnej: *jsem asi dost slušnej požitkář* (kultivovanej, anebo dost velkej?)

vegetovat, docela: *i když při alkoholických večírcích* (!; aneb dyž se chlastá) *jsem schopná bavit se o sexu docela* (úplně, anebo celkem?) *bez zábran, nevegetuju* (nežiju si, anebo neživořím?) *tak, jak si to mnozí vykládají*

chodit do vztahů: *hrozně se mi totiž příčí chodit do vztahů jenom napůl, protože by třeba za pár měsíců mohly skončit*

komunikativnost, odhalování se: *mým problémem je skoro chorobná komunikativnost: dřív jsem se odhalovala prakticky před každým, až špatné zkušenosti mě učí neříkat všechno na potkání*

Ještě aby bylo jasno: proč dělá, co dělá, a je, jaká je? *Věřím, že budu jednou bohatá.*

excerpoval -man-

Z Živých slov

Mluvit v českých zemích o češtině je zhruba totéž jako zmínit se o provaze v domě oběšencově: hned vás rozcupují nacimprcampr. Nikomu by nenapadlo radit neurochirurgovi, jak správně provést složitou operaci mozku. Třikrát běda však tomu, kdo se odborně zabývá českým jazykem. Tomu vidí do karet a mluví do díla kdekdo. A hned se octne v podezření, že se vrhl na lingvistiku, jelikož nic lepšího a užitečnějšího nedovede. A ještě by nám chtěl vnucovat, jak máme mluvit a psát! Pravdou je ale spíš opak: odborník chce jenom na základě znalosti historického vývoje jazyka a jeho současného stavu vysledovat, kudy se náš jazyk ubírá, jakým vývojovým procesem prochází. Zkoumá například, proč už se nezmiňujeme či nediskutujeme *o něčem*, ale *něco;* proč už nevystačíme se *zvýšením*, ale máme *navýšení;* proč se naše *pohraničí* změnilo v *příhraničí*, když se naopak *pobřeží* nebo *Posázaví* nestalo *příbřežím* či *Přísázavím*. Proč se třeba takový *vliv* nebo *váha*, či *působení* nebo *důsledek* promění v jednojediný *dopad*. Proč najednou nic nepřichází jen tak, ale skoro vždycky *následně*. Proč se každá *věc*, nejenom soudní, stala *kauzou* **(v MFD obvykle *causou*).**

Lingvista zvažuje, které z těchto změn jsou potřebné, oprávněné, v duchu českého jazyka, a kterým by bylo lépe se vyhnout. A je v tom tolerantnější než laik, protože ví, že jazyk je živý organismus, který se vyvíjí a mění, tak jako se vyvíjí a mění svět kolem nás. Neodborník je v tomhle nevraživější: všechno nové mu — pro svou nezvyklost — připadá nečeské, neústrojné. V každém z nás zůstal kousek z obrozeneckých brusičů jazyka českého. Ti měli co činit s češtinou v dětských plenkách, jen pozvolna nabývající sil a životaschopnosti po letech úpadku, pokaženou všelijakými *frajlemi* a *konky, švígrmutrami, špekbuřty* a *trajfusy*. My však máme k dispozici jazyk všestranně rozvinutý, schopný postihnout do všech detailů a odstínů složitou a rychle se měnící moderní skutečnost, vytříbený a propracovaný v každém směru. K čemu jsou nám dnes zbytky někdejšího brusičství? Nehodlám se staropanensky lekat, že přijdu o své češství nákupem v *supermarketu* nebo *butiku*. Těžko budu lepším vlastencem, usednu-li v papučích před ryze český *dálnovid* nebo *přezřetnu* či *viděton* místo cizáckého *televizoru*. Takže k tzv. cizím slovům chovám začnou toleranci, která má ovšem svoje hranice. Jde přece o to, kdy a jak, a taky vůči komu je jich použito. Když se přede mnou bude bavit lékař s kolegou o hepatitidě, půjde mu jasně o to, abych nerozuměl, že je řeč o mých nabouraných játrech. O co však jde politikovi, který, má-li dělat národu a světu, že nějaká *věc směřuje k oboustrannému dorozumění*, oznámí, že *kauza trenduje k bipolárnímu konsenzu*? Má možná dojem, že se blýskl svou vzdělaností, ale omyl! Další rozbor jeho projevu hravě prokáže spíš, co o jazyce neví, jak s ním pracně zápolí. A tu už nejde jen o cizí slova. Když třeba řekne *bylo námi konstatováno* místo *řekli jsme*, když každý *důsledek* nahrazuje *konsekvencemi*, když hýří *trendy* a *dopady*, když napíše *problémem je ujasnění si* místo *je třeba si ujasnit*. A novinář, který nás krmí samou *oligopolní silou vertikálních koncernů*, dosáhne leda toho, že ho přestaneme číst. To Havlíček byl jiný kos. Když už musel psát o *kamarile*, hned dodal, že jde o *ouklad dvořanstvo, autonomie* že je *samovláda* a tak napořád.

Těžko ovšem můžeme poměřovat Havlíčkem novináře, který tři z pěti článků zahájí obratem *Již tradičně a čtvrtý*, kam se mu to spásné východisko nehodí, otevře vynalézavě vazbou *Poněkud netradičně*. Nejenom neumětelství a myšlenková lenost táhnou pisatele k otřelým klišé a frázím. Strašlivou silou tu působí napodobovací pud. Od dob Hrabalových Ostře sledovaných vlaků se v našich novinách *ostře sleduje* všecko, jak praví slogan, od špendlíku po lokomotivu. Podobným lavinovitým efektem nás v poslední době zavalil i slovakismus *až tak*, případně *až takový*. Nic proti němu, stejně jako proti výpůjčkám z jiných jazyků — až na to nadužívání, které poničilo půvab jeho novosti a nezvyklosti a způsobilo, že ho vnímáme spíše rušivě. Nic už není *natolik* závažné, jedině *až tak* závažné, *nepříliš* důležitá věc najednou není *až tak* důležitá, nic už bychom *zrovna* či *dvakrát* nezdůrazňovali, ale raději *až tak* nezdůrazňovali, co bývalo *sotva* znatelné, teď už není *až tak* znatelné, kde si seriálová dívenka dřív postěžovala *Máš mě málo rád*, dnes povzdychne *Ty mě až tak nemiluješ* ... A *nicotný* problém není teď *až takový*. To je paradox: výpůjčka odjinud, jaké v jiných případech češtinu obohacují, ji tentokrát **ochudila** o řadu českých ekvivalentů, jemně odstíněných věcně, významově, citově, stylisticky atd.

Přijde-li pak s takovou novotou osobnost všeobecně známá a dostatečně charismatická, způsobí zmíněný napodobovací pud hotovou katastrofu. Neboť osobnosti udávají tón. A nejen v našem *až tak*. Vždycky trochu trnu, když se takový člověk objeví před televizní

kamerou. Tolik si dává na sobě záležet od vzorku kravaty přes tvar brýlí až po účes, ale pak na nás spustí, jistě k velkému gaudiu svých protivníků, zdaleka ne tak elegantní a nažehlenou češtinou. Kdyby mu manželka při ranním holení přečetla denně jednu dvě stránky z odborné knížky, dozvěděl by se aspoň, že nemůže říkat hyperkorektně *dvěmi*, když tento duálový tvar zní *dvěma*, že nelze mluvit o *pětseti*, ale o *pěti stech, pěti stům* a tak, že na *nohách* stojí stůl, ale člověk na *nohou*, sílu má v *rukou*, hrabe *rukama nohama* a ne *rukami nohami*, že se nemůže divit *autům projíždějících kolem* a že gramatická shoda platí i pro *všechny otevřené okna*. Spolu s hladkou tváří by tak mohl získat i jakési minimum znalostí, které by ho uvarovalo dobrých devadesáti procent jmenovaných a jim podobných prohřešků. Dokonce si namlouvám, že by vypadal i jaksi důvěryhodněji.

Jenomže, ruku na srdce: Dokážou nás všecky ty veřejně páchané jazykové poklesky rozpálit aspoň z poloviny tak jako ti, kdo na ně poukazují? A neocitá se náš svatý zápal pro čistotu mateřštiny často v nerovném dvojspřeží se stejně rozšířenou lhostejností? Je libo příklad? Pokud někdo píše, dejme tomu, o bavorském Memmingenu, dík za informaci. Ale oni do nás bavorskými Mnichovy, švýcarskými Berny, belgickými Brusely, dnes a denně, od kuropění do hodiny duchů, a my se ani neurazíme, zač nás to mají. Takže se asi dočkáme i moravského Brna a slovenské Bratislavy.

Jsme-li k těm věcem lhostejní my, je to špatné. Jsou-li pak lhostejní ti, kteří k nám dennodenně promlouvají, je to ještě horší. A po vlastech českých pak řádí nejen strašidlo ažtakismu, ale celá smečka jeho příbuzných. Za tiché asistence nás všech, kteří se do jednoho cítíme pasovanými znalci češtiny.

Doufám, že vzápětí nezazvoní telefon, jímž by mě chtěla nějaká dobrá duše utěšit, že to snad s námi není až tak zlé ...

Karel Dostál

Kdy se tomu tak stane?

Otázka takto formulovaná nabývá značné popularity, zejména v branži moderátorské. Neprůhledný, pořádným substantivem nenahraditelný dativ *tomu* jí propůjčuje image prostředku knižního, vyššího, noblesního — jak už tomu u méně frekventovaných vazeb bývá: srovnej genitivní *nabývat popularity* či dativní *bývá tomu tak*.

Ačkoli je to vůči frazeologismu poněkud nefér, zkusme si ten moderátorský obrat transformovat: **Stalo se tomu, že...* **Tomu se stává často.* **Té nehodě se stalo v pondělí...* (copak se jí asi tak mohlo přihodit?). Je jasné, že do těchto vět patří nominativ.

Titulní formulace vznikla kontaminací:

je tomu tak
stane se to tak

**stane se tomu tak*

Připomeňme, že *kontaminace* znamená *znečištění (dotykem)*. Čistota jazyka a vyšší styl jí berou zasvé. Přinejmenším do doby, než se ta špína rozmůže: potom vynese jazykověda ze svého zákampí soud, že jde o nový jazykový prostředek, odpůrcům špíny nadá do *puristů*, a bude (po)mazaná na věky věků. Co jí taky zbude. (Zbyde.)

-jš-

6 KOMPLIMENTY

V minulém pokračování jsme se seznámili se základními zásadami pozitivní komunikace při sdělování a získávání věcných informací, tedy se zásadami tzv. **racionální komunikace.** Zdůraznili jsme, že chceme-li pozitivně (a v tomto případě i efektivně) komunikovat, sdělujeme přiměřené množství věcných informací (nevyjadřujeme se ani příliš obsáhle ani příliš stručně), mluvíme k věci, uvádíme pouze úplné, pravdivé a nezavádějící informace, a konečně vyjadřujeme se jasně a jednoznačně. Takové chování jsme nazvali **kooperativním.**

Naše komunikace však **není pouze racionální,** není zaměřena pouze na věcné informace. Její nepominutelnou součástí jsou také vzájemné vztahy mezi komunikačními partnery. Jak známo, rozhovorem je možné mezilidské vztahy zlepšit, posílit, nebo také oslabit či narušit. K tomu, aby se vzájemné vztahy mezi partnery posilovaly nebo alespoň neoslabovaly, se intuitivně řídíme některými zásadami, které zahrnujeme pod široký pojem **zdvořilost.** Osvojujeme si je již v dětství jako součást zásad „slušného chování" a pociťujeme je jako více nebo méně závazné. Jsou součástí komunikačních norem, kterými se řídíme.

K nejvýraznějším intuitivně aplatňovaným zásadám patří ocenění kvalit komunikačního partnera (kompliment). Může se týkat velmi různých kvalit:

Pane kolego, váš referát byl mimořádně informativní. — S velkým potěšením jsem si přečetl vaši povídku. — V tvé knihovně je úplně všechno. — Myslím, že váš syn má velký talent. — Máte krásnou zahradu, je vidět, že se jí věnujete. — Opravdu jste ten ubrus vyšívala sama? To je hotové umělecké dílo. — Koláč je moc dobrý, dávno jsem takový nejedl. — Zpívala jste výborně, vaší indispozice si nikdo nevšiml.

Funkcí komplimentu je adresáta potěšit, povzbudit, někdy i uklidnit, navodit příjemnou atmosféru hovoru. Tomu odpovídají i přiměřené prostředky **neverbální** (pohled, úsměv, gesta) a paraverbální (intonace, tempo řeči apod.).

Obecně řečeno, **kompliment maximalizuje kvality adresáta** (často jde o nadsázku, „přehánění") a adresát ho zpravidla také tak přijímá. Proto v **odpovědi** velmi často své přednosti skromně **minimalizuje.** Někdy však také minimalizace vlastních předností svědčí o nedostatečném sebehodnocení adresáta nebo o jeho submisivním vztahu ke komunikačnímu partnerovi:

Pane kolego, váš referát byl mimořádně informativní. — Děkuju pane profesore, ale posbíral jsem jenom pár dat.
Ten moučník je moc dobrý, dávno jsem takový nejedl. — Ale to je jenom obyčejný závin.
V tvé knihovně je úplně všechno. — Mám pár věcí.
Opravdu jste ten ubrus vyšívala sama? To je hotové umělecké dílo. — Nepovídejte, vždyť já ani moc vyšívat neumím.

V odpovědi je vhodné za upřímně míněný kompliment poděkovat nebo jinak vyjádřit, že ho akceptujeme a že nás ocenění komunikačního partnera těší:

Máte krásnou zahradu, je vidět, že se jí věnujete. — Děkuju, to víte, práci to dá.
Zpívala jste výborně, vaší indispozice si nikdo nevšiml. — To jste mě uklidnil, měla jsem takové obavy.
Myslím, že váš syn má velký talent. — Děkuju vám, máme z něj radost.
Koláč je moc dobrý, dávno jsem takový nejedl. — Děkuju, jsem ráda, že Vám chutná.

I v odpovědi na kompliment mají důležitou úlohu prostředky neverbální, ať už verbální vyjádření doprovázejí nebo nahrazují. „Pouhý" pohled, úsměv, dotyk apod. mohou být, jak známo, odpovědí dostatečně výmluvnou.

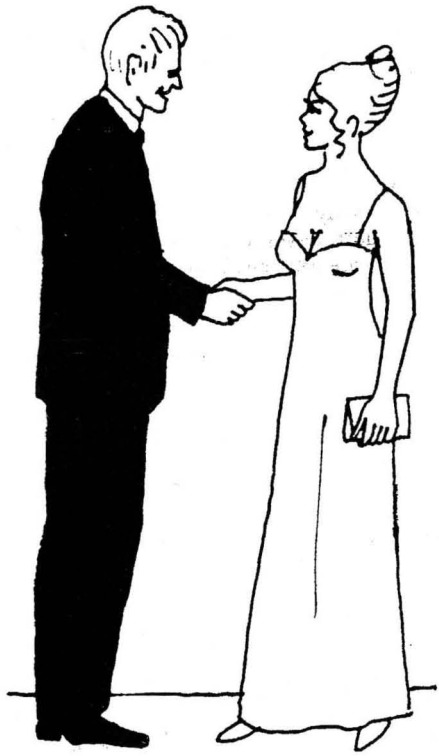

Přednosti komunikačního partnera maximalizujeme. Jinak je tomu u **předností vlastních:** nejen maximalizovat, ale **vůbec je uvádět**, jsou-li míněny vážně, se považuje ve zdvořilé společenské konverzaci za naprosto **nepřípustné.** Nemůžeme říci *Mám krásné šaty* ani *Dnes jsem zpívala opravdu výborně.* Dokonce i prosté vyjádření souhlasu, pokud nejde o sebeironii, je jako odpověď na kompliment zcela nevhodné:

Máte krásné šaty. — Ano, mám.
Velice vám to sluší. — Já vím.

Některá pochvalná konstatování v první osobě však ve vhodném kontextu přijatelná jsou: *Německy umím dobře; Dnes jsem udělal dobrý obchod; Vidím, že jsem se rozhodl správně* apod. Právě tak můžeme explicitně ocenit přednosti osob blízkých, aniž by se to chápalo jako porušení zásad zdvořilosti: *máme hodnou babičku, rozkošného vnuka,* dokonce i *můj pes je geniální.*

Za nezdvořilé se samozřejmě považuje uvádění nedostatků komunikačního partnera. Strohé konstatování *Vaše zahrada je zanedbaná* nebo *Váš článek nepřináší žádné nové myšlenky* rozhodně k dobrým vztahům mezi komunikanty nepřispívá. Nicméně existují společensky přijatelné formulace, jimiž je možno komunikačního partnera na jeho nedostatek upozornit, resp. dát najevo, že o něm víme: *Obávám se, že dnes nejste v dobré formě; Váš včerejší výkon byl ještě lepší; Vyhrajete příště.* Právě takové formulace jsou dokladem kultivované řečové komunikace.

Jiná situace vznikne tehdy, když komunikační partner sám nějaký svůj nedostatek deklaruje. Podle jedné ze zásad zdvořilé komunikace se, jak známo, dává přednost vyjádření souhlasu s komunikačním partnerem (nebo souhlasu s výhradami) před explicitním nesouhlasem:

Je to vynikající představení. — To máte pravdu.
V knize kolegyně Malířové jsem postrádal zobecnění všech těch analýz. — Máte naprostou pravdu, jde v ní především o práci s materiálem.

Zásadu souhlasu s komunikačním partnerem však nemůžeme uplatnit v následujícím případě:

Jak jsem starej, tak jsem blbej! — Máte naprostou pravdu. [4]

Uvedená replika jistě nemůže být považována za projev pozitivní komunikace. Zásada maximalizace souhlasu zde musí ustoupit před zásadou minimalizace nedostatků komunikačního partnera.

Závěrem:
Kompliment je specifický projev zdvořilosti. Z hlediska stroze chápané racionální komunikace je samozřejmě nadbytečný. Upřímně míněný kompliment a jeho akceptace však má svou funkci v pozitivní komunikaci; přispívá k navození, popř. zachování příznivé atmosféry, pozitivních, kooperativních vztahů mezi komunikačními partnery. Je jednou z možností, jak dát najevo uznání kvalit komunikačního partnera, a posílit tak jeho sebehodnocení. Má však také svá úskalí. Nebezpečí komplimentu spočívá jednak v jeho nadužívání (rozhovor jako výměna komplimentů), jednak v tom, že snadno může přejít v lichocení nebo dokonce podlézavost (podobně jako trvalý, bezvýhradný souhlas). Základní zásadou pro užívání komplimentu je proto úspornost.

Iva Nebeská

[4] **Na podobná faux pas je záhodno dávat si pozor v jazyku, z něhož jsme si osvojili jen o málo víc než zdvořilostní fráze, a jimi reagujeme i na promluvy, jimž jsme neporozuměli.**

rázu historicko-kulturního máme zmapováno různými výběry. Připomeňme např. *Obrazový Opravník Obecně Oblíbených Omylů* Ludvíka Součka, Práce — edice Kamarád, Praha 1981:

> *KOLTY nevisely ani zarytým pistolníkům zatraceně nízko u boku — jednak proto, že by jim hrozilo vypadnutí z pouzdra, jednak že by mohly otlouci desperátovy nohy do modra* (atd., s. 95)

Na biblismy se soustředily (místy svérázné) výklady Patrika Ouředníka v knize *Aniž jest co nového pod sluncem* (předmluva A. Stich; MF, Praha 1994):

> *ZUZANOU V LÁZNI* možno nazvat ženu nebo dívku, která provokuje vyzývavým chováním, leč v kritické situaci hodí zpátečku.
> Což je v dokonalém rozporu se Zuzanou biblickou, neprávem obviněnou z cizoložství dvěma chlípnými starci, kteří ji špehovali při koupeli a jejichž námluvy příkře odmítla. Moudrý Daniel celou záležitost přešetřil a pomstychtivé starce odhalil.

Výběr obecnější najdeme v knížce Radovana Krátkého *Jádro pudla. Malá encyklopedie nejfrekventovanějších rčení, přísloví a sentencí.* Mladá Boleslav 1991 — a nejnověji v 88stránkové brožuře (Olomouc 1994), na jejíž obálce čteme:

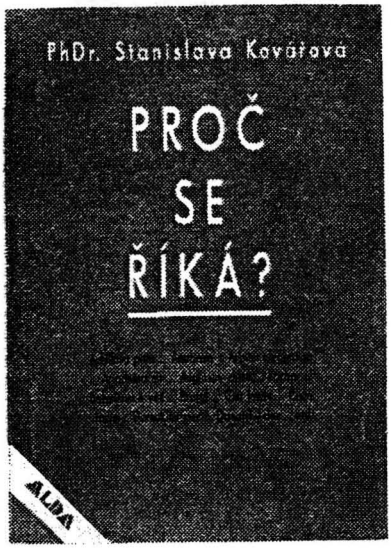

To nečitelné, černě tištěné dole, uvádí:

Achillova pata ... Anabáze ... Arbiter elegantiae ... Ariadnina nit ... Augiášův chlév ... Barbar ... Babylónská věž ... Brajgl ... Číst levity ... Čistá utopie ... Damoklův meč ... Danajský dar ... atd.

I přes nevhodnou grafiku si tedy domyslíme, že do agramatické, valenčně nenasycené věty *Proč se říká?* je záhodno doplnit proměnnou.

Celkem obsahuje knížka kulatých 100 hesel. Abyste si udělali představu, zda vám bude k užitku, doplníme započatý výčet (ale s dovolením opustíme matoucí verzálky):

* David a Goliáš * desátá múza * deus ex machina * div světa * dlouhé vlasy, krátký rozum * do roka a do dne * dopadnout jako sedláci u Chlumce * dosáhnout triumfu * drakonické opatření * dvakrát nevstoupíš do téže řeky * farizej * flámovat * generál Laudon * gordický uzel * grázl jeden! * Hannibal před branami * hermeticky uzavřeno * hlas volajícího na poušti * hon na čarodějnice * hrstka statečných * hurónský řev * husarský kousek * husy zachránily Řím * chimérická představa * chléb a hry * Ikarův pád * jablko sváru * jidášský groš * jít do Canossy * Jobova zvěst * Kainovo znamení * kolosální dílo * Koniáš * kostky jsou vrženy * ležet jako Lazar * lukulské hody * maratón * mezi Skyllou a Charybdou

* mikulášská nadílka * milosrdný samaritán * nakoupit za babku * nosit sovy do Athén * nosit v torně maršálskou hůl * nouze naučila Dalibora housti * otevírat okno do Evropy * Pandořina skříňka * panický strach * peníze nesmrdí * pevný jako skála * podobat se jako vejce vejci * poeta laureatus * Potěmkinovy vesnice * potopa světa * potřebovat norimberský trychtýř * poturčenec horší Turka * projít si svou kalvárii * prožít hotové martyrium * pouť * pyramidální hloupost * Pyrrhovo vítězství * rámus, že by se zbořilo Jericho * Rozděl a panuj! * řádí jako megera * sisyfovská práce * Sodoma a Gomora * starý jako Metuzalém * svůdná Dalila * šalomounský rozsudek * šedá eminence * štědrý mecenáš * tanec svatého Víta * Tantalova muka * To byl maglajz! * To je cirkus! * Toho bohdá nebude * Třetímu smrt! * umýt si ruce * upadnout do náručí Morfeova * vandal * vraždění neviňátek * všechny cesty vedou do Říma * vzlétnout jako Fénix z popela * z Šavla se stal Pavel * začít od Adama * záhadný jako sfinga * zhlížet se v sobě jako Narcis * zlatý věk * žít jako Diogenés

Možná jste si už všimli, že *maglajz* není pod *M*, ani *cirkus* pod *C*. Nadto jsou mnohé výklady přihnízdované — např. výklad spojení *dělat nad něčím kříž, mít s někým kříž, nést svůj kříž* tvoří poslední odstavec u *Projít si svou kalvárii.* Pomohl by závěrečný rejstřík — kdyby v něm nebyla pouze jména osob. V této podobě tedy jde spíš o čtení na pláž než o praktickou příručku, tím méně o fundovanou práci (cituje se z neuváděných pramenů). Sám heslář se nápadně podobá obsahu knihy O. Spalové a kol., *Co to je, když se řekne...*, Svoboda, Praha 1969; zvídavý čtenář může v knihovně porovnat její textaci s našimi ukázkami z Kovářové.

Výklady dr. Kovářové jsou (jak uvidíme) zevrubné; často objasňuje i tak široké dějinné souvislosti, že to pro pochopení ustáleného obratu není relevantní (ale stránky to hodí). Snaha o objevnost (ať nedím subjektivita) místy zvítězila nad poctivým záznamem — srovnej

> **Nouze naučila Dalibora housti**
> = *vypovídat pravdu*
> (...) Podle pozdější pověsti Dalibor nalezl v koutě svého vězení housle a naučil se na ně tak tklivě hrát, že mu chodili naslouchat lidé do hradního příkopu a dávali mu almužnu. Ovšem houslemi se nazýval i středověký mučící (!) nástroj — skřipec, na kterém byl statečný rytíř mučen a „nářek tak veliký vedl, že to bylo do okolí slyšeti." Pravdou (!) tedy spíše bude to, že nouze nenaučila Dalibora hrát na housle, ale housti v tom smyslu, že vypověděl pravdu.

To je hezká úvaha (srov. též příslušný pasus v knize Igora Němce a kol. *Dědictví řeči,* Praha 1986) — ale nic nemění na tom, že obrat se používá tehdy, byl-li někdo pod tlakem okolností přinucen (dobře) dělat, co nikdy nedělal. A s těmi houslemi to známe z Jiráska jinak; při tehdejší mohovitosti hradních biřiců a při vlhkosti Daliborky je stěží myslitelné, že by se tam byly jen tak povalovaly použitelné housle. Ostatně (a nejspíš nejen podle pověsti) nebyl Dalibor prvním vězněm v tehdy nové věži? Konečně pak: vede mučení nutně k doznání **pravdy?**

Jako u každého výběru můžeme konstatovat kusost: nenacházím např. *Prokrustovo lože, oko za oko — zub za zub, lámat kopí / dřevce, Buridanova osla, dýmku míru, být nakouřený jako Dán, to chce klid (a nohy v teple).* Píšu to jako výzvu: **velký slovník kulturních úsloví my Češi zatím nemáme,** je nejvyšší čas připravovat k němu sběr materiálu (znalost přísloví, úsloví ap. se s každou generací umenšuje, ledaže ji u té nejmladší nahrazují reklamní slogany, které —

uchytí-li se — stojí za sběr rovněž) a jistě by šel dobře na odbyt: kterýpak vzdělanec a kterýpak snob by si nekoupil reprezentativně objemnou *Encyklopedii výroků slavných a okřídlených?* A bylo by obzvlášť záslužné věnovat přitom pozornost vývoji těchto úsloví: byl-li jaký, co se změnilo na stránce výrazové, co na významové; k čemu se využívají, do jakých kontextů vstupují. Naši studenti, zvyklí výkladům prof. Sticha o putování a proměnách motivu *rytieřování, magnet* či *žena oděná světlem* mi doufám rozumějí.

Jeden z výkladů přetiskujeme celý:

Třetímu smrt!

= pověrčivé heslo kuřáků, podle něhož si mohou jednou zápalkou připálit nejvíce dva

Jižní cíp Afriky se od poloviny 17. století stal doménou převážně holandských kolonistů, kteří si říkali Búrové (= sedláci). O dvě stě let později založili republiku Transvaal (r. 1852) a Oranžský svobodný stát (r. 1854). Koncem 19. století, po objevení pohádkově bohatých nalezišť zlata a diamantů, se celá oblast dostala do centra pozornosti Angličanů. Aby Búrové odvrátili hrozící anglický vpád, vyhlásili v říjnu 1899 Anglii válku. Tuto tzv. búrsko-anglickou válku (1899-1902) vedli na obou stranách jen bělošští kolonizátoři, domorodé obyvatelstvo zůstalo stranou. Anglické velení postupovalo proti Búrům nelítostně a bezohledně; vojáci ničili jejich farmy a obyvatelstvo zaháněli násilím do táborů obehnaných ostnatým drátem, kde je po stovkách kosily nemoci a hlad. Chvíle búrských střelců přicházela v noci, kdy nedočkavě čekali, až angličtí vojáci poruší kázeň a zapálí si cigaretu. Jakmile vzplanula zápalka, zamířili, zatímco si od ní připaloval druhý, odhadli vzdálenost a třetího už zasáhla smrtící kulka. Na tuto skutečnost reagoval i britský polní řád, v němž se uvádělo, že „při nekázni a zapalování cigaret či doutníků jedinou zápalkou v dohledu nepřítele lze očekávat, že třetí zahyne." *(Povšimněme si stylizace; v Prusku a přilehlé střední Evropě by se pravilo: je přísně zakázáno...)*

Jako v každé válce *(ano, bez čárky)* i v této zvítězili silnější. 31. května 1902 byla uzavřena mírová smlouva a Búrové se stali britskými poddanými. V r. 1910 byly obě búrské republiky včleněny jako provincie do nově vytvořené Jihoafrické unie.

Po Búrech zůstal dodnes název pro arašídy (burské oříšky) a snad i „búr", tj. v zlodějské hantýrce pětikoruna. *(Tak sem holt zloděj. Jenže kterak se dospělo od etnika k minci? Prof. Nosek z pražské anglistiky má prý k búru/bůru jiný výklad.)*

Tuto ukázku jsem vybral ne snad při pomyšlení na diskutovaný protikuřácký zákon, ale proto, že navzdory výtkám chci knížku doporučit mnoha čtenářům. Jsa bohužel kuřák, byl jsem už několikrát účastníkem hovoru, při němž se — v bezpečí čtyř stěn a v nebezpečí domácího osvětlení — tvrdilo:

„Když se zapaluje sirkou, nemá si připalovat třetí." — „Aby si ten se sirkou nepálil prsty?" — „To ne, ale protože ten třetí zemře." — „A proč?" — „Nevím. Říká se to."

Josef Šimandl

Prostor pro jazyk a styl
(Oldřich Uličný — Jan Horák; Gaudeamus, Hradec Králové 1994, 254 s.)

A najednou byla z kočky slečna, která řekla, krindypindy, co to má znamenat, někdo mi ukrad přední nohy; a Mach řekl, ale jo, nebojte se, vy jste vlastně pořád kočka, a jaká (M. Macourek). Prostupnost hranic mezi světem reálným a fantazijním — to je rys, který spojuje moderní pohádku s pohádkou klasickou. Volný pohyb mezi světem pozemským a kouzelným zajišťuje moderní pohádce právě jazyk. Tímto klíčem se dostáváme z oblasti norem, které považujeme za dané, reálné a limitující, do světů možných, kouzelných. Vstupujeme sem realizovanou metaforou, aktualizací úsloví, „nešťastným" pochopením frazeologismu: prostě — *obrátíme oči v sloup a vylezeme naň.* Jazyková hra, komika, absurdita, nonsens je charakteristickým znakem moderní pohádky: *Když měly děti ve škole napsat slovo vrabec, napsaly slovo vrabec a hotovo, ale Otýlii tohle to nikdy nestačilo, musela kolem vrabce udělat dvaadvacet kaněk, takže se ten vrabec v kaňkách málem utopil, protože byl jenom napsaný a nemohl uletět (M. Macourek).* Někdy aktualizace jazykových potencí vyrůstají spíše z dětského vnímání světa, jehož naivita, otevřenost, experimentátorství ještě hranice a normy reálného světa neznají, jindy jsou jazykové kalambúry spíše výsledkem aplikace postupů „velké" literatury na literaturu pro malé (jako je tomu v případě pohádek Macourkových, okouzlujících velké neméně než malé).

Analýza postupů moderní pohádky, jakkoli by vystačila na celou studii, tvoří první kapitolu knížky autorů O. Uličného a J. Horáka nazvané **Prostor pro jazyk a styl**. Knížka vychází už podruhé (poprvé pod jménem prvního autora v nakladatelství Albatros v r. 1987). Jde v ní o prostor dětské literatury, v němž se setkává jazyk dítěte (jako aktéra i čtenáře této literatury) s jazykem dospělého (jako autora, ale i spoluhráče dítěte v jeho světě, a někdy i jeho protivníka). Z tohoto kontrastu mezi oběma světy vyplývá formulace pojmu aspekt dítěte (srov. též F. Miko, J. Kopál a publikace Kabinetu literárnej komunikácie v Nitre), případně aspekt dětství a dospívání (autoři recenzované knížky). Autoři usilují o postižení specifických jazykových a stylistických prostředků tohoto aspektu, o postižení této specifické optiky, vidění světa zachycené v jazyce a stylu dětské literatury.

V následující kapitole, nazvané *Nejen obláčky*, jde o comics a malované čtení. Analytické oko lingvisty tu v textu pod obrázky nebo v obrázcích odhaluje jazykové a stylové postupy příznačné pro tento novodobý lehčí žánr dětské „četby", určený k zábavě a někdy snad i k poučení: zřetelné syntaktické stopy snah po kondenzaci vyjádření a zároveň využití rozmanitých signálů mluvenosti (s obvyklou přemírou kontaktových prvků, hlavně citoslovcí).

Další kapitoly jsou věnovány žánrům už ne tak jednoznačně hravým a rozverným. Jsou analyzována přírodní líčení (*Když příroda promluví*), historická a memoárová literatura pro mládež (*O historii převážně nedávné současným jazykem*), převyprávění bájných příběhů (*O novém šatě starých vyprávění*), četba pro dívky (*Jazyk pro dívčí román*). Jazyková hra, humor, komika, nonsens, přestup do fantazijního světa sice zůstávají vůdčími principy jazykového ztvárnění aspektu dětství a dospívání, ale přidružují se k nim v závislosti na žánru další postupy (antropomorfizace přírody a mnohé jiné), a hlavně — zmíněné figury jsou nasazovány na nová témata: zachycení střetu světa dětského se světem dospělých, na jeho nesoulad, skřípání, paradoxnost a absurditu. Jde tu o výraz disharmonie, vzdoru, odporu, přestup do fantazijního světa bývá únikem ze světa reálného.

Jemné analýzy řeči a stylu vypravěče, vnitřních monologů i přímých řečí postav upozorňují na zrcadlení jazyka dospělých v jazyce dětí, často ironizující, parodující, perziflážní, více směšné, anebo více hořké. Velkou úlohu tu má samozřejmě využití variet národního jazyka, spisovného jazyka, obecné češtiny, slangu. Autoři zachycují několik inklinací ve výběru variet: „Pocity veselí se spíše vyjadřují nespisovnou morfologií a slovní zásobou a uvolněnou syntaxí, vážným a smutným pasážím je vyhrazena proti tomu spisovnost a složitější syntax" (237-238). Upozorňují však i na desentimentalizaci postojů pomocí nespisovnosti a na druhé straně na kontextové spojení spisovnosti a tajemství a poetizační funkci spisovnosti, a to nejen v řeči autorské, příp. ve vnitřním monologu, ale i v dialogu postav, v románě Jírkově, v románech Frankové a Vinařových.

Knížka nabízí pozoruhodné lingvistické analýzy literárního stylu specifického komunikačního rámce. Analýzy se opírají o metodologie klasické i moderní — sledují rovinu morfologickou, lexikální, syntaktickou i textovou, samozřejmě v stylistickém nasvícení. Jsou však určeny — podle mého názoru — nejen lingvistům. S užitkem je může přečíst i lingvisticky neškolený čtenář, jemuž přinesou vhled do problematiky dětské četby. Do jejího komunikačního rámce totiž patří nejen dětští čtenáři, ale i jejich rodiče. Jsou knížky, které je lépe prohlížet a vnímat vizuálně (kromě malovaného čtení a comicsů mají významnou grafickou a obecně zrakovou dimenzi i jiné typy četby, jak autoři přesvědčivě dokumentují). Jiné knížky mají zase zvýznamňující rozměr akustický (vzpomeňme si na pohádky Macourkovy, jejichž syntaktickou mluvnost je dobré slyšet). Po jiných zase děti tak samozřejmě nesahají, ale rády si je poslechnou třeba před spaním. Knížka tyto a další stránky dětské četby před čtenářem otevírá.

Světla Čmejrková

Dialog o dialogu

Nedávno u mne zazvonil telefon.

„Haló!" ozvala jsem se.

„To jsi ty, Renato? Tady Veronika."

Aha, kamarádka lingvistka. Hned dodala: „Víš co, příště se hlas jménem, ať těma přípravnejma sekvencema neztrácíme čas a peníze."

„Přípravným čím?" užasla jsem.

„Sekvencema. Víš, já teď čtu strašně zajímavou knížku **Kapitoly o dialogu,**" dostalo se mi poučení.

A tak se začal odvíjet náš dialog na odborné téma.

Já: Kapitoly o dialogu? To mě zajímá. Kdo na tom — to napsal?

Veronika: Kdybych měla tvou větu rozebrat podle výše zmíněné knížky, tak jsi právě vytvořila dvě splývající věty v jedné replice. Napřed jsi chtěla říct ‚Kdo na tom pracoval', že? Napsaly to **Olga Müllerová a Jana Hoffmannová.**

Já: Ahá, ony jsou taky autorky toho..., no, té knížky *Čeština v autentických textech,* že jo? Teď jsem sama zvědava, jak mi tuhle větu rozebereš.

V.: Takže: teď jsi řekla typickou repliku iniciační. Já ti ve své reaktivní replice odpovídám, že na tom spolupracovaly.

Já: A můžu formulovat další repliku iniciáto... iniciační?

V.: Pokud ode mne zase očekáváš rozbor, tak tohle byla typická oprava mluvčího, samozřejmě k lepšímu. Tím, že se ptáš, zda se můžeš zeptat, vlastně vytváříš další přípravnou sekvenci, ale tentokrát je to na místě. Tak se ptej, já tě už nebudu terorizovat.

Já: To jsem si oddychla. Je tam, prosím tě, nějaká ukázka?

V.: No jasně, ukázek je tam dost. Když jsem si uvědomila, jak mluvíme, tak se mně málem ježily vlasy.

Já: Nepovídej! - Vlastně povídej.

V.: No třeba... přečtu ti jeden autentickej dialog z obchodu, jo? Počkej, musím to najít... jo, tady. Poslouchej: á je prodavačka, bé zákazník. B: Potřebuju něco na svatební šaty↓ — A: Tady.↓ (ukazuje) — B: Takovýho něco bílýho↓ jemnou látku [pauza] ke krajce↓ [pauza] máme krásnou krajku tak k tý↓ — A: Co tu je, pani↓ [pauza] vonozáleží na krajce↓ to máte nosit s sebou↓ [pauza] — B: To asi jo↓ kousek↓ [pauza] no nevim teda↓ [pauza] — Tím to končí. To je ukázečka, co? Dialog dnešních dnů jak vyšitej. Ještě bych ti to přála vidět s těma šipkama a čtverečkama.

Já: Jakejma čtverečkama a šipkama?

V.: Promiň. Čtverečky jsou ty pauzy a šipky dolů označují klesnutí melodie — to už kdysi přetisklo i úplně první číslo *Češtiny doma a ve světě.*

Já: Aha. A je v tý nový knize nějakej rozbor?

V.: Samozřejmě. Dialogy tu jsou rozdělený podle komunikačních situací. Tohle je dialog veřejný, ve kterým zákazník rozhovor řídí, zatímco prodavač rituál koupě a prodeje organizuje. Teď jsem téměř citovala ze strany 65.

Já: Vidím, že si to taky budu muset prostudovat. Ještě mi řekni, když se to jmenuje *Kapitoly o dialogu,* o čem ty kapitoly jsou.

V.: Moment... tak první je samozřejmě o analýze dialogu v kontextu jazykovědy, pak je dialog kontra monolog, za tím je dialogické členění textu...

Já: Aha, to jsou ty sekvence a repliky, že?

V.: Zcela správně... potom je tematická výstavba dialogického textu, cíle dialogů, typy dialogů, jazykové prostředky dialogu...

Já: Je tam něco o intonaci?

V.: Jo, jsou tam popsaný všechny zvukový prostředky, včetně síly a intenzity hlasu, což je vlastně lingvistický popis situace, kdy účastníci rozhovoru na sebe řvou.

Já: No to je fakt. A to je všechno?

V.: Ne, na závěr je docela poučná kapitolka *Kultura dialogu*, kde jsou různá doporučení ohledně oslovení, tematickýho souladu a tak. Jeden z bodů je, že se při rozhovoru máme na partnera dívat.

Já: Což teď nečiníme.

V.: Ani nemůžeme, protože jde o dialog telefonický. Ale až se uvidíme, tak to napravíme. Volám ti totiž proto, abych tě pozvala na koncert. Šla bys na Filharmonickej sbor?

Já: Docela jo. Kdy to je?

V.: Příští neděli o půl osmé ve Smetanově síni.

Já: To bych šla. Doufám, že si do té doby stihnu prostudovat ty „kapitoly".

V.: To určitě. A povedeme dialog na úrovni, jo?

Já: O tom nepochybuj.

V.: Takže příští neděli ahoj.

Já: Ahoj.

Hned následujícího dne jsem si knihu zakoupila a ponořila se do hlubin dialogu, zatímco na hladině nade mnou šuměly věty našich každodenních rozhovorů: *Mami, já mám hlad / To je dost, že jdeš / Ráda tě vidím / Můžete mě spojit s ...?*

Renata Blatná

Sloh je hlavně čtení — část II.
Čteme očima druhých

Rozborem a kritikou textů druhých osob se sice v hodinách češtiny dá naučit kritickému přijímání cizích tvrzení, ale není jisté, že to ovlivní žákovo vlastní vyjadřování. Každý potřebuje zakusit, jak vyhovují kritériím kvality jeho vlastní výplody.

V minulém čísle jsme se pokusili zjistit, jak se žák má ptát nad svým nápadem a námětem, aby z něho vytěžil nosné téma přitažlivé pro adresáty. Tentokrát přeneseme kritický přístup k cizímu na textu vlastní.

Pořádně číst neznamená jenom neplést si význam přejatých slov, ani jen vidět překlepy a gramatické chyby. Znamená to **klást si nad čteným textem podstatné otázky, které vyjasňují porozumění textu.**

První otázkou je: Co chce text sdělit? Abych si i nad svým napsaným slohovým úkolem, kompozicí, ale i neškolním textem mohl odpovědět, musím si dát odpověď na dílčí otázky:

A. Řekl jsem toho dost?

- Řekl jsem dost jasně, kde, kdy a komu se to stalo?
- Která část textu je nejsilnější – která říká nejdůležitější nebo nejvíc vzrušující informaci? A kam jsem tuto pasáž umístil vzhledem k začátku a konci textu?
- Jsou v textu místa, která by čtenáře mohla zmást? Bude můj čtenář pokaždé jist, co jsem měl na mysli?
- Vyslovil jsem své názory a pocity nebo postoje na takových místech, kde jimi čtenář bude překvapen, kde ho upoutají?
- Předvedl jsem to, co chci vyprávět nebo vysvětlit, na plastických příkladech? Anebo jsem *o tom* jenom povídal?
- Podal jsem osoby, místa a situace tak, aby je čtenář zrovna viděl? Umožnil jsem mu, aby téměř slyšel, co si osoby, o nichž vyprávím, povídaly?

B. Neřekl jsem toho zbytečně moc?

- Které pasáže nepřidávají nic nového a důležitějho k tomu, co už jsem řekl?
- O čem vlastně jsem to psal? Nejsou v tom místa taky o něčem dost jiném?
- Udržel jsem jedinou linii (vyprávění), anebo se mi to rozběhlo do spousty příhodiček nebo odboček?
- Jestliže jsem to vzal od Adama a skončil posledními důsledky, nestálo by spíš za to sdělit jen jednu, nejsilnější příhodu, problém, zásadu?
- Není tam moc podrobností, které nikdo nežádá? Moc *já řekl – ona řekla – já řekl ...?*

Druhou otázkou je: Jak zacházím se čtenářem? K tomu zase vícero menších otázek:

- Kde to moje povídání opravdu začíná? Co kdybych vypustil první odstavec, nebo snad první dva?
- Uvádím čtenáře rovnou do centra dění, centra problému, nebo ho „podusím" informacemi, které přece oba známe?
- Co vlastně chci, aby si čtenář myslil, až dočte? A shoduje se s tím závěr, který jsem napsal?
- Co vlastně chci, aby čtenář cítil, až dočte? A bude to tak, až si přečte můj závěr?
- Zaskočil jsem čtenáře svým závěrem, anebo mu logicky vyplynul z předchozích tvrzení? A co z toho jsem zamýšlel?
- Když si čtenář přečte název, titul mé práce, nedá mu to, a bude číst dál? A bude jeho očekávání naplněno, nebo je titul o něčem jiném?

Teprve třetí otázkou bude: Jak krásně jsem to napsal? Tedy kontrola stylu.

- Nenapsal jsem víckrát totéž?
- Nepoužívám některých slov moc často?
- Nejsou mé věty moc zašmodrchané a dlouhé? Anebo nejsou příliš úsečné a chudé?
- Říkám o věcech a lidech, jací jsou, a o tom, co se děje, za jakých to bylo okolností? Tj. používám dostatek přídavných jmen a příslovcí? A nejsou některé z těchto výrazů zbytečné, jen prázdně okrasné?
- Napsal jsem vše pěkně popořádku?

- Odpovídá pořádku věcí a pořádku mých záměrů také to, jak jsem text rozdělil na odstavce, anebo mám jenom „úvod — stať — závěr", případně vůbec žádné odstavce?
- Nerozsekal jsem své sdělení do příliš malých kousků? Nepatří některé do téhož odstavce podle toho, jak spolu souvisejí myšlenky, které jsem v nich uvedl?
- Podařilo se mi udržet v celém textu stejný ráz? Nezačal jsem suše a nekončím důvěrně, nebo naopak? Podal jsem to celé v první osobě, nebo celé ve třetí osobě?
- Jak jsem zacházel s časem sloves: podávám, to, jako by se to dělo právě teď, anebo jako že se stalo někdy dřív? Pochopí čtenář důvod, proč jsem někde přešel od minulého času na přítomný nebo naopak?

To je hodně otázek a úkolů, které si píšící člověk musí položit. Dovedu si představit, že takové otázky budeme mít ve třídě rozvěšené nad tabulí. Žáci však na ně musejí mít dost času. Proč vlastně se školní „kóny" píšou v časovém limitu (např. dvě hodiny)? Co tímhle omezením vlastně testujeme? Jestli se žák nechá znervóznit spěchem? Jestli něco tak delikátního, jako je osobitý psaný projev, dokáže střihnout za dvě hodinky, a nenadělat přitom spoustu bot? (Jak bychom dopadli my dospělí, my učitelé v té situaci? Dali jsme někdy žákům možnost zadat nám takové úkoly, jakými obšťastňujeme my je? Ukázali jsme jim, jak se takový sloh píše?)

Nejspíš by nám při takovém režimu výuky nezbyl čas na výklad a procvičení „látky". Jenže možná nepotřebují všichni naši žáci totéž poučení ve stejnou chvíli. Ti, kteří chyby v *i/y* už nedělají, protože hodně čtou nebo rychle chápou, budou dalšími cvičeními typu *oddíly výzkumníků pozorovaly sysly, kteří očichávali výkaly, jež na poli zanechali/-ly hyeny se šakaly* zmateni natolik, že už natrvalo budou stejně jako velká část národa psát *lýbyli se my kostými zaskli vílohy.*

Žáci potřebují nejprve okusit radost z pěkného vyprávění a z příznivé reakce posluchačů nebo čtenářů a vidět, že schopnost vyjadřovat se jasně a srozumitelně není výsadou jen některých novinářů a spisovatelů. (Kolik žáků u nás mělo příležitost poznat, že jejich učitel češtiny je také skvělým spisovatelem nebo aspoň stylizátorem?) Pak budou mít dobrý důvod nekazit svým adresátům tento zážitek pravopisnými a tvaroslovnými chybami. Zní to jako hudba budoucnosti hlavně proto, že to prostě skoro nikdo ve škole ještě nezačal dělat.

(Nebojte se, heslo v osnovách, které rozkazuje „Přívlastek shodný!", neznamená „Vykládejte a určujte determinaci a závislost, prozkoušejte názvy větných členů a testujte způsoby podtrhávání u těch větných členů, které významově blíže určují podstatné jméno". Ono to třeba mezi prakticky uvažujícími učiteli znamená: „Věc, kterou chceme v řeči označit, aby druhým také vytanula na mysli, můžeme pojmenovat výstižným slovem (např. *jablko),* ale některé její vlastnosti nebo vztahy občas potřebujeme vyjádřit ještě podrobněji, dalším slovem. To se dělá tak, že o té věci něco tvrdíme: *jablko voní* nebo *je voňavé,* anebo vlastnost pojmenujeme zároveň s tou věcí: *voňavé jablko.* Atd. Žáci se mají naučit vhodně a výstižně takové vlastnosti a vztahy vyjadřovat, a je potřeba, aby uměli rozhodnout, kdy si jejich záměr žádá něco o věci tvrdit, a kdy je na místě ji pojmenovat v pozici přívlastku, resp. které podrobnosti o věci uvádět." V tom je rozdíl mezi slohem souvětí, které tvrdí *Dostal jsem od babičky jablko a ono vonělo, ale v kapse jsem měl díru a ztratil jsem ho,* a mezi slohem souvětí, které říká *Dostal jsem od babičky voňavé jablko, ale dal jsem ho do děravé kapsy, takže jsem ho ztratil.* Z toho ovšem neplyne povinnost na prvním místě vykládat teorii a cvičit určování, ale vést k správnému používání jazyka.

Stojí před námi češtináři velký úkol, který se odborně jmenuje „propojit kurikulum s životními zkušenostmi žáků a s jejich celoživotními potřebami". O tom, že určitá dovednost nebo znalost je pro žáka životně důležitá, jej nepřesvědčíme „poučným" výkladem. Musíme mu dát příležitost, aby se o tom poučil sám — tedy aby si to vyzkoušel nehledě na riziko „neúspěchu" a aby při tom věděl, co dělá.

Ondřej Hausenblas

Předběžný program Kruhu přátel českého jazyka v podzimním běhu 1995

4. 10.	Libuše Kaprová a kol. (začátek výjimečně	Večer vzpomínek na V. Šmilauera a J. Hallera ke 100. výročí jejich narození v 17.30 hodin)
11. 10.	Miroslav Grepl (FF MU Brno)	O syntaktické koncepci Vladimíra Šmilauera
18. 10.	Olga Böhmová (PedF UK Praha)	Kyjevské listy ve světle stavu a vývoje českého jazyka na přelomu 10. a 11. století
25. 10.	Olga Martincová (ÚJČ AV ČR Praha), Josef Šimandl (FF UK Praha)	Připravujeme slovník neologismů (pracovní beseda a diskuse)
1. 11.	Miloslava Knappová (ÚJČ AV ČR Praha)	Obchodní jména jako problém jazykový i společenský
8. 11.	Vladimír Koblížek (VŠPed Hradec Králové)	Ferdinad Částka ze Šternštejna: *Čest a sláva Vysoko-Mejtská, z rozhlášené studně vyprejštěná* (Hradec Králové 1739)
15. 11.	Milan Jelínek (FF MU Brno)	Jiří Haller a péče o jazykovou kulturu
22. 11.	Kulatý stůl:	JAZYKOVÉ PRÁVO
29. 11.	Libuše Olivová	Vladimír Šmilauer a toponomastika
6. 12.	Milan Harvalík (ÚJČ AV ČR Praha)	Dialektologie v onomastice
13. 12.	Ivan Lutterer	V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby (ke 100. výročí narození)

Není-li uvedeno jinak, u nás v přízemí, od osmnácti v osmnáctce.

Výroční zpráva nadace Pro lingua Bohemica

Tato výroční zpráva se týká prvního roku existence nadace Pro lingua Bohemica a obsahuje jisté úvahy o výhledech její práce.

Nadace PLB byla dne 4.1.1994 registrována u Obvodního úřadu pro Prahu 1. Jejím sídlem se stala filozofická fakulta Univerzity Karlovy, nám. Jana Palacha 2, 110 00 Praha 1. Činnost řídí správní rada ve složení: prof. dr. O. Uličný, DrSc. (předseda), dr. Eva Hošnová, CSc. (místopředseda) a doc. dr. P. Mareš, CSc. (sekretář). Revizorem byla zvolena prof. dr. A. Macurová, CSc.

V prvním roce své činnosti se nadace zaměřila především na získání peněžních prostředků. Byla uzavřena mandátní smlouva s D. Nebeským, který se zavázal ve prospěch nadace organizovat veřejné sbírky. Účet nadace je veden u Interbanky, Václavské nám. 40, Praha 1. Základní vložený kapitál nadace byl získán veřejnou sbírkou a činil 1 260 Kč. V průběhu činnosti obdržela nadace příspěvek od Komerční banky (50 000 Kč) a od pana V. Balouna (2 000 Kč). Nejvyšší vydání nadace představovaly poplatky za otevření účtu (1 000 Kč), za výrobu složenek a letáků na propagaci nadace a časopisu ČDS (3 444 Kč) a sjednaná odměna mandatářovi na organizování sbírek (3 270 Kč). Po zaplacení poplatků za vedení účtu a připočtení úroků skončilo hospodaření nadace ke dni 31. 12. 1994 se ziskem 46 650,69 Kč.

Hlavní aktivitou nadace PLB byla podpora vydávání časopisu Čeština doma a ve světě. *Dosavadních několik vydaných čísel vyžadovalo vyšší částky za práce výtvarníka a grafika, ty však se podařilo v roce 1994 (v účtech za rok 1993) krýt z jiných zdrojů. Vyúčtování některých objednaných prací za rok 1994 však při vydavatelském skluzu časopisu přechází do roku 1995 (honorář výtvarníkovi a grafikovi) a tam bude nutno čerpat i ze zdrojů nadace PLB.*

V roce 1994 uzavřela nadace smlouvu na počítačovou grafickou úpravu sborníku z mezinárodní bohemistické konference Spisovná čeština a jazyková kultura 1993, *konané v Olomouci. Vzhledem k opoždění technických prací bude i tento honorář proplacen až v roce 1995.*

Interní pracovníci FF UK a dalších bohemistických pracovišť publikují v časopise ČDS a ve sbornících bez nároku na honorář; totéž se týká redakce a redakční rady. Pro externí autory však budeme v budoucnu muset počítat s peněžními odměnami alespoň symbolickými.

Dále předpokládáme, že alespoň jednomu internímu postgraduantovi na katedře českého jazyka FF UK budeme po dobu tří let doplácet rozdíl mezi oficiálním stipendiem a nástupním platem v zaměstnání, což činí 3 000 Kč měsíčně. Jiným způsobem nelze pro obor zajistit mladé, schopné lidi.

Na rok 1995 počítáme výhledově s odměnou 12 000 Kč pro výtvarníka a grafika časopisu ČDS, s částkou 36 000 Kč na krytí rozdílu mezi stipendiem a nástupním platem pro postgraduanta, s poměrnou částkou na plat mandatáři a na propagaci nadace (přibližně 10 000 Kč), dále s částkou 10 000 Kč jako finanční rezervou, případně s honoráři pro externisty. Proto by bylo nutné získat na každý rok minimálně částku kolem 70 000 Kč.

prof. dr. O. Uličný, DrSc.,
předseda správní rady NPLB

dr. Eva Hošnová, CSc.
místopředsedkyně správní rady

doc. dr. P. Mareš, CSc.
sekretář NPLB

Slovníček
latinských podtisků, nadtitulů ap.

ad vocem (vōcem) — ‚k výrazu'; když už je řeč o...

ars longa, studium breve — ‚umění je dlouhé, studium krátké'; pův. *ars longa, vita brevis* (vīta) — ... život je krátký

clamor (clāmor) — volání; aluze obratů *Vox clamantis in deserto* (vōx clāmantis, dēsertō) ‚hlas volajícího na poušti' (Iz 40,3; Mk 3,3), *clamor Eliae* ‚křik proroka Eliáše' ap.

de facto (dē factō) — uvádíme čistě pro úplnost

et consortes (cōnsortēs) — ‚a lidé téhož osudu', tj. druhové, společníci; „a spol."

expert — pro latiníka homonymum: 1. (všeobecně známé) od *expertus* (ke slovesu *experior*, srov. řec. πειρῶ) ‚zkušený'; 2. od *expers, expertis* z *ex* + *pars* ‚nemající podíl, neznalý, nevzdělaný'; věta *Co se týká latiny / češtiny, je to expert* pronesená filologem může tedy mít trojí čtení:
a) ve významu 1, kladné; b) ve významu 1 ironicky, záporné; c) ve významu 2, záporné

historia magistra <vitae> (vītae) — dějiny jsou učitelka <života>

in spe (spē) — ‚v naději', budoucí

mutatis mutandis (mūtātīs mūtandīs) — ‚změní-li se, co je třeba změnit', po příslušných změnách

quartum non datur (quārtum nōn) — ‚čtvrté není dáno', nic čtvrtého neexistuje; častěji *tertium n. d.* (třetí)

tempora mutantur <et nos mutamur in illis> (mūtantur, nōs mūtāmur, illīs) — ‚časy se mění (a my se měníme v nich)'

varietas delectat (varietās dēlectat) — ‚rozmanitost baví'

vox populi <, vox Dei> (vōx populī, Deī) — ‚hlas lidu (tj. také neodborníků), hlas Boží'

Poznámka ke grafice: je sice všeobecně známo, že MVSEVM se čte jako *museum*, méně už proč: že římské písmo psalo v majuskuli *u* i *v* jako *V*; ještě méně je známo, že naopak v minuskuli bylo pro obojí *u*. Určité zvláštnosti nacházíme i v českých textech: všimněte si na s. 102-103, k čemu byla využívána litera *v*, když se hláska *v* zapisovala *w*.

-jš-

čeština doma a ve světě 2/95
Téma čísla: Čeština se vyvíjí

Poradna: Taj (R. Křesťan) 75
Braun a Brown kontra Hnědý (M. Harvalík) 76
Z historie po současnost Staročeského slovníku (J. Kouba) 79
Malá etuda lexikálně historická: Protinožci (M. Homolková) 82
Co skrývá *trpaslík?* (J. Rejzek) 84
Z dějin českého překladu bible (J. Pečírková) 85
Z vývoje mluvnictví:
Po mojsku, po tvojsku, po svojsku a po jehotnosti (B. Karlíková) 88
(Ing. dr.) Václav Jan Rosa (D. Šlosar) 93
Jak se v baroku psalo (J. Šimandl) 96
Hozená rukavice: Studium vývoje jazyka na VŠ — pohled zvenčí (P. Nejedlý) 100
Počtěme si: Kramářská píseň (a představte si, nábožná) 102
Počátkové české demokracie (jš) 104
To, čemu Hurvínek říkal elekřtina (K. Kučera) 104
Slepá ulička: Český básník T. R. Field a jeho idiolekt (J. Šimandl) 105
Daňové přiznání lexikografa (mh) 107
O čem přemýšlejí studenti bohemistiky: Spor o sloveso „odviseti" mezi dr. Jiřím Hallerem a Pražským lingvistickým kroužkem (M. Formánek) 108
Konzultace k vývoji překladu: Odkud byla Ibsenova „Paní"? (jš, ff) 110
Vývoj v enklávě: Rozklad a odolnost jazykových kategorií. Čeština starousedlíků v Nebrasce (M. Šašková-Pierce) 112
O čem přemýšlejí jazykovědci: ... zda bychom neměli... 118
Jazyk kolem nás: Tempora mutantur (th) 118
Inventura další literární kritiky (J. Šimandl) 118
Síla obrazu, slabost slov (pm) 122
Očkoplochý klíč (fš) 123
Koňský handl ještě zcela nezapomenut (andl) 123
Mrtvého vyprovodili partneři 123
Čeština se vyvíjí i dnes (O. Uličný) 124
Rockerka (man) 128
Vox populi: Z živých slov (K. Dostál) 128
Kdy se tomu tak stane? (jš) 130
Kurs pozitivní komunikace 6: Komplimenty (I. Nebeská) 131
Recenze: Dědictví ustálených obratů (J. Šimandl) 134
Prostor pro jazyk a styl (S. Čmejrková) 137
Dialog o dialogu (R. Blatná) 138
Škola: Sloh je hlavně čtení — část II. Čteme očima druhých (O. Hausenblas) 140
Předběžný program Kruhu přátel českého jazyka v podzimním běhu 1995 143
Výroční zpráva Nadace Pro lingua Bohemica 144
Slovníček latinských podtisků, nadtitulů ap. 145